

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

Διϊδρυματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Μουσειακές Σπουδές»

Διπλωματική Εργασία

**Μουσεία και ψυχική υγεία: Διερεύνηση της συμβολής των
μουσείων και των συλλογών τους στην εμφύχωση του
κοινωνικού ιστού σε περιόδους εγκλεισμού και μοναξιάς**

Ευαγγελία Μπάδα (Α.Μ. : 1561202002013)

Επίβλεψη: Μάρλεν Μούλιου

Τριμελής επιτροπή αξιολόγησης: Μάρλεν Μούλιου, Αικατερίνη Κωστή, Μαρία Κουτσούμπα

Αθήνα, Σεπτέμβριος 2023

Περιεχόμενα

Περίληψη	4
Abstract	5
Ευχαριστίες	6
Εισαγωγή	7
Κεφάλαιο Α': Ο θεσμός του μουσείου	9
Α.1 Ιστορική αναδρομή	9
Α.2 Το μουσείο του εικοστού πρώτου αιώνα	12
Κεφάλαιο Β': Ο θεραπευτικός ρόλος του μουσείου	15
Β.1 Το μουσείο ως χώρος θεραπείας	15
Β.2 Ορισμός της Μουσειοθεραπείας	19
Β.3 Τρόποι επιτέλεσης του θεραπευτικού ρόλου του μουσείου	20
Β.4 Τα οφέλη της θεραπευτικής λειτουργίας των μουσείων	24
Β.5 Ομάδες κοινού των θεραπευτικών προγραμμάτων	30
Β.5.1 Άτομα με Alzheimer και Άνοια	31
Β.5.2 Ηλικιωμένα άτομα	31
Β.5.3 Ασθενείς νοσοκομείου	32
Β.5.4 Άτομα με καρκίνο	32
Β.5.5 Επιζώντες από εγκεφαλικό επεισόδιο	32
Β.5.6 Άτομα με αναπηρία	33
Β.5.7 Άτομα στο φάσμα του αυτισμού	33
Β.5.8 Άτομα με εθισμό	34
Β.5.9 Άτομα με προβλήματα ψυχικής υγείας	34
Β.5.10 Αιτούντες άσυλο και πρόσφυγες	34
Β.5.11 Βετεράνοι πολέμου	35
Β.5.12 Έγκλειστοι σε φυλακές	35
Β.5.13 Άνεργοι και άτομα που πλήττονται από έλλειψη στέγης	36
Β.5.14 Φροντιστές και προσωπικό ψυχικής υγείας	36
Β.5.15 Άτομα που βιώνουν κοινωνική απομόνωση και μοναξιά	37
Β.5.16 Γενικοί επισκέπτες του μουσείου	37
Κεφάλαιο Γ': Μουσεία και μοναξιά	38
Γ. 1 Το φαινόμενο της μοναξιάς	38
Γ.2 Μουσεία και καταπολέμηση της μοναξιάς	42
Γ.3 Παραδείγματα μουσειακών προγραμμάτων για την μοναξιά	46
Γ.3.1 Παραδείγματα μουσειακών προγραμμάτων στο εξωτερικό	46
Γ.3.1.1 Museums on Prescription	46

Γ.3.1.2 If: Volunteering for Wellbeing	48
Γ.3.1.3 Διαδικτυακές ξεναγήσεις στο Μουσείο Καλών Τεχνών του Μόντρεαλ	48
Γ.3.1.4 Your Met Art Box	49
Γ.3.2 Παραδείγματα στην Ελλάδα	50
Γ.3.2.1 Exploring the Museum's Images – Exploring My Image (EMST)	51
Γ.3.2.2 Ψηφιακό παιχνίδι για μεγάλους (Ίδρυμα B&E Γουλανδρή)	52
Γ.3.2.3 CAre Art (MOMus)	52
Γ.3.2.4 Από το ζην στο συλλογικό ευ ζην (Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης)	53
Κεφάλαιο Δ': Εκπαιδευτική δράση «Σσςς! Τα αγάλματα μιλάνε!»	55
Δ.1 Βασικές αρχές της δράσης	55
Δ.2 Χώρος σχεδιασμού και υλοποίησης	57
Δ.3 Ομάδα κοινού - στόχος	59
Δ.4 Σκοπός και στόχοι	61
Δ.5 Αξιακό σύστημα	62
Δ.6 Παιδαγωγικές μέθοδοι	63
Δ.7 Περιγραφή Δράσης	65
Δ.8 Υλοποίηση Δράσης	70
Δ.8.1 Κάλεσμα δράσης	70
Δ.8.2 Υλοποίηση πιλοτικής εφαρμογής της δράσης	73
Δ.9 Αξιολόγηση	85
Αδυναμίες παρούσας έρευνας	96
Συμπεράσματα	96
Παράρτημα	100
Βιβλιογραφία	105

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία διερευνά τη συμβολή των μουσείων και των συλλογών τους στην εμφύχωση του κοινωνικού ιστού, εστιάζοντας στο ζήτημα της καταπολέμησης της μοναξιάς. Καθώς, τα μουσεία βρίσκονται στην υπηρεσία της κοινωνίας και θέτουν στο επίκεντρο τον άνθρωπο, τα τελευταία χρόνια καταβάλλουν προσπάθειες ώστε να προωθήσουν την υγεία των ατόμων και των κοινωνιών, μέσω της ενασχόλησης με ζητήματα που απειλούν τη δημόσια υγεία και της παροχής βοήθειας σε αυτούς που έχουν ανάγκη. Οι θεραπευτικές λειτουργίες των μουσείων και των συλλογών τους μπορούν να αξιοποιηθούν ώστε να συμβάλλουν προς αυτή τη κατεύθυνση και να συνδράμουν στην προσπάθεια άλλων φορέων, ώστε να ενδυναμωθεί ο κοινωνικός ιστός. Όσον αφορά το φαινόμενο της μοναξιάς, τα επίπεδα της οποίας αυξήθηκαν σημαντικά κατά τη διάρκεια της πανδημίας του Covid-19, τα μουσεία, λειτουργώντας ως χώροι συνάντησης, κοινωνικοποίησης, ανταλλαγής απόψεων και ευαισθητοποίησης, μπορούν να παράσχουν βοήθεια στα άτομα που αισθάνονται μόνα, ώστε να αντιμετωπίσουν τη συγκεκριμένη δυσκολία και να βελτιώσουν την ευημερία τους. Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση μίας μουσειακής δράσης, στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, η οποία στοχεύει στη μείωση του αισθήματος της μοναξιάς και απευθύνεται σε άτομα ηλικίας δεκαοχτώ έως εικοσιπέντε ετών, ανήκει στο πλαίσιο των παραπάνω προσπαθειών.

Λέξεις-Κλειδιά

Μουσεία, Μοναξιά, Ψυχική Υγεία, Μουσειακή Εκπαιδευτική Δράση

Abstract

This thesis investigates the contribution of museums and their collections to improving the mental health of individuals and societies, focusing on the issue of combating loneliness. As museums are at the service of the society and human-oriented, in recent years they have made efforts to promote the health of individuals and societies by addressing issues that threaten public health and providing assistance to those in need. The therapeutic functions of museums can be used to contribute in this direction and to support the efforts of other institutions to strengthen social capital. Regarding the phenomenon of loneliness, which increased significantly during the Covid-19 pandemic, museums, functioning as meeting and socializing places, can help people who feel lonely to overcome this difficulty and improve their well-being. The design and implementation of an educational activity, in the context of the present study, aimed at reducing the feeling of loneliness and targeted at individuals aged eighteen to twenty-five, falls within the framework of the aforementioned efforts.

Keywords

Museums, Loneliness, Mental Health, Museum Educational Activity

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της μεταπτυχιακής διπλωματικής μου εργασίας, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες σε όσους και όσες με βοήθησαν προκειμένου να φέρω εις πέρας τη συγκεκριμένη προσπάθεια.

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτρια της μεταπτυχιακής διπλωματικής μου εργασίας, κα Μάρλεν Μούλιου, Επίκουρη Καθηγήτρια Μουσειολογίας στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, για την πολύτιμη καθοδήγησή της και τις επιστημονικές συμβουλές που μου προσέφερε. Επιπλέον, ευχαριστώ βαθύτατα το προσωπικό του Μουσείου Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών και συγκεκριμένα τον κο Πλάτωνα Πετρίδη, Διευθυντή του Μουσείου, την κα Μαρίνα Λεοντάρη και τον κο Θεόδωρο Ζυγούρη, επιμελητές του Μουσείου, τον κο Μισέλ Ρογκενμπούκε, και την κα Αλεξάνδρα Σφυρόερα, για την άμεση και θετική ανταπόκριση στην πρόταση υλοποίησης της δράσης που σχεδιάστηκε στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, τις συμβουλές, την εμπύχωση και την εμπιστοσύνη που μου έδειξαν καθόλη τη διάρκεια της συνεργασίας μας.

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία διερευνά τη συμβολή των μουσείων και των συλλογών τους στην εμπύχωση του κοινωνικού ιστού σε περιόδους εγκλεισμού και μοναξιάς. Στις μέρες μας, καθίσταται έκδηλη η ανάγκη προαγωγής της υγείας του παγκόσμιου πληθυσμού, η οποία έρχεται συχνά αντιμέτωπη με σημαντικές προκλήσεις, όπως η πρόσφατη υγειονομική κρίση που προκλήθηκε από την πανδημία του Covid-19. Η πανδημία αυτή, εκτός από τις σοβαρές επιπτώσεις στη σωματική υγεία των ατόμων, επέδρασε καταλυτικά και στην ψυχική υγεία του παγκόσμιου πληθυσμού, συμβάλλοντας, μεταξύ άλλων, στην αύξηση των επιπέδων μοναξιάς παγκοσμίως. Καθώς, τα μουσεία αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνίας και επιδιώκουν να λειτουργούν στις υπηρεσίες αυτής, στην παρούσα εργασία εξετάζεται το κατά πόσο τα μουσεία δύνανται να ενισχύσουν την υγεία των ατόμων και των κοινωνιών, καθώς και να συμβάλλουν στην καταπολέμηση του αισθήματος της μοναξιάς. Το ενδιαφέρον μου για το συγκεκριμένο ζήτημα εγείρεται λόγω της προσωπικής μου αίσθησης της μείωσης της μοναξιάς και της ενίσχυσης της ευεξίας μου, κάθε φορά που επισκέπτομαι έναν μουσειακό χώρο.

Προκειμένου να διερευνηθεί το συγκεκριμένο ζήτημα, κρίθηκε απαραίτητο να τεθούν τα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα:

1. Μπορούν τα μουσεία και οι συλλογές τους να συμβάλλουν στην βελτίωση της υγείας των ατόμων και της κοινωνίας, την οποία υπηρετούν;
2. Με ποιον τρόπο τα μουσεία επιτυγχάνουν ή όχι την παραπάνω λειτουργία και ποια είναι τα επιμέρους οφέλη που δύνανται να αποκομίσουν οι επισκέπτες των μουσείων μέσω αυτής της διαδικασίας;
3. Μπορούν τα μουσεία να συμβάλλουν στην καταπολέμηση της μοναξιάς και με ποιον τρόπο;
4. Μπορεί μια εκπαιδευτική δράση που βασίζεται στην αρχαιολογική συλλογή ενός πανεπιστημιακού μουσείου να συμβάλλει στην μείωση του αισθήματος της μοναξιάς των συμμετεχόντων;

Η παρούσα εργασία διαρθρώνεται σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος είναι το θεωρητικό, στα πλαίσια του οποίου πραγματοποιείται βιβλιογραφική ανασκόπηση και διαδικτυακή έρευνα, βάσει των οποίων επιχειρείται να δοθούν απαντήσεις σε ορισμένα από τα παραπάνω ερωτήματα. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, οι πρώτες συστηματικές μελέτες για τον θεραπευτικό ρόλο του μουσείου πραγματοποιήθηκαν κατά την τελευταία δεκαετία του εικοστού αιώνα. Πιο συγκεκριμένα, η Lois H. Silverman (1989) διερεύνησε την πιθανή σχέση του μουσείου με την οικογενειακή θεραπεία, ενώ παράλληλα παρουσίασε ένα θεωρητικό πλαίσιο για μελλοντική έρευνα σχετικά με τη χρήση των μουσείων ως θεραπευτικών εργαλείων, αυξάνοντας κατά αυτόν τον τρόπο την κατανόηση των πλεονεκτημάτων που μπορούν να προσφέρουν τα μουσεία σε διαφορετικούς πληθυσμούς με πολλαπλούς τρόπους. Την ίδια περίοδο, ο Ray Williams (1994) διερεύνησε τον ρόλο και τη συμβολή του μουσείου στην προσωπική εξερεύνηση και ενδοσκόπηση. Ως μουσειοπαιδαγωγός, έθεσε τις βάσεις για τη δημιουργία μουσειακών προγραμμάτων που αφορούν την ψυχική υγεία των ατόμων. Παράλληλα, μελέτες διεξήχθησαν από την Simone Alter-Muri (1996), η οποία διερεύνησε τη χρήση της ιστορίας τέχνης και των μουσείων ως καταλύτες για τους επισκέπτες που επεδίωκαν να βελτιώσουν την ήδη υπάρχουσα ψυχιατρική θεραπεία τους. Τον θεραπευτικό ρόλο του μουσείου έχουν μελετήσει, μεταξύ άλλων, οι Carolyn B. Treadon (2006, 2022), Helen J. Chatterjee (2013, 2014, 2016, 2020, 2022), Linda J.M. Thomson (2018, 2014) και Andrée Salom (2008), ενώ στην Ελλάδα η Ελισάβετ

Ιωαννίδη (2017) έχει συμβάλει σημαντικά στην μελέτη και αξιοποίηση της θεραπευτικής λειτουργίας του μουσείου. Όσον αφορά τις μελέτες για τη συμβολή των μουσείων στην καταπολέμηση της μοναξιάς, χαρακτηριστική είναι η μελέτη των Thomson, Morse, Elsdon, & Chatterjee (2020) και των Todd, Camic, Lockyer, Thomson, Chatterjee (2017), ενώ παρατηρείται και συγγραφή άρθρων για το συγκεκριμένο ζήτημα, τα οποία αυξήθηκαν μετά την εμφάνιση της πανδημίας του Covid-19, όπως τα άρθρα των Deakin (2021), McMahon (2021), Coates (2019) και Wombell (2022).

Το δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας αποτελείται από το ερευνητικό-πρακτικό μέρος, στο οποίο, βάσει της βιβλιογραφικής ανασκόπησης του πρώτου μέρους της εργασίας, σχεδιάζεται μία εκπαιδευτική δράση, η οποία απευθύνεται σε φοιτητές της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών, ηλικίας δεκαοχτώ έως εικοσιπέντε ετών, που αισθάνονται μοναξιά και στοχεύει στη μείωση του αισθήματος της μοναξιάς των συμμετεχόντων. Στο παρόν μέρος της εργασίας παρουσιάζονται οι βασικές αρχές, η πιλοτική εφαρμογή καθώς και η αξιολόγηση της δράσης από τους συμμετέχοντες, προκειμένου να διερευνηθεί η δυνατότητα της δράσης να συμβάλλει στην μείωση του αισθήματος της μοναξιάς και στην ενίσχυση της ευεξίας των συμμετεχόντων.

Συνεπώς, η παρούσα εργασία αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται μία ιστορική αναδρομή στον θεσμό του μουσείου, καθώς και η διερεύνηση της κοινωνικής διάστασης που έχει προσλάβει το μουσείο στον εικοστό πρώτο αιώνα. Στο δεύτερο κεφάλαιο διερευνάται ο θεραπευτικός ρόλος του μουσείου, ο τρόπος επιτέλεσης του συγκεκριμένου ρόλου, τα οφέλη που μπορούν να προσλάβουν τα άτομα και η κοινωνία μέσω της επαφής με τους μουσειακούς χώρους, ενώ παράλληλα παρουσιάζονται οι διάφορες ομάδες κοινού, οι οποίες μπορούν να επωφεληθούν μέσω της επίσκεψης σε μουσεία και της συμμετοχής τους σε μουσειακά προγράμματα. Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζεται το φαινόμενο της μοναξιάς, καθώς και η συμβολή του μουσείου στην καταπολέμηση του συγκεκριμένου φαινομένου. Επιπλέον, παρουσιάζονται ορισμένα εκπαιδευτικά προγράμματα τόσο σε μουσεία του εξωτερικού όσο και της Ελλάδας, τα οποία αξιοποιούν τον θεραπευτικό ρόλο του μουσείου και στοχεύουν, μεταξύ άλλων, στην καταπολέμηση της μοναξιάς των συμμετεχόντων. Τέλος, το τέταρτο κεφάλαιο αφιερώνεται στον σχεδιασμό της εκπαιδευτικής δράσης «Σσςς! Τα αγάλματα μιλάνε!», η οποία απευθύνεται σε φοιτητές της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών, ηλικίας δεκαοχτώ έως εικοσιπέντε ετών, οι οποίοι αισθάνονται, μερικές φορές ή συχνά, μοναξιά. Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, παρουσιάζονται οι βασικές αρχές της δράσης, ο σκοπός και οι επιμέρους της στόχοι, καθώς και η πιλοτική εφαρμογή της δράσης και η αξιολόγηση αυτής από τους συμμετέχοντες.

Κεφάλαιο Α': Ο θεσμός του μουσείου

Ο θεσμός του μουσείου υπάρχει εκατοντάδες χρόνια και η φύση του θεσμού έχει μεταβληθεί με το πέρασμα των αιώνων. Ο θεσμός αυτός είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με τα χαρακτηριστικά και τις εξελίξεις των κοινωνιών στις οποίες διαβιεί. Το γεγονός αυτό καθιστά φανερό ότι καθώς η ανθρώπινη κοινωνία συνεχώς αλλάζει, αυτό επηρεάζει άμεσα τα μουσεία, τα οποία ανέκαθεν αντανακλούν τις αξίες και τις μεταβολές της. Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζεται συνοπτικά η ιστορία και οι διάφοροι ρόλοι που έλαβε το μουσείο στο διάβα των αιώνων. Επιπλέον, αναλύεται ο σύγχρονος ρόλος του μουσείου, εστιάζοντας στον κοινωνικό του ρόλο.

A.1 Ιστορική αναδρομή

Ο όρος «μουσείο» προέρχεται ετυμολογικά από τα αρχαία ελληνικά, η χρήση του οποίου δήλωνε έναν τόπο λατρείας αφιερωμένο στις Μούσες (*Μουσείον*), ενώ ορόσημο για την ιστορία του θεσμού αποτελεί η ίδρυση του Μουσείου της Αλεξάνδρειας, γύρω στο 290 π. Χ., το οποίο λειτουργούσε ως κέντρο έρευνας και μελέτης αλλά και ως βιβλιοθήκη (Abt, 2012: 178). Κατά την αρχαιότητα, λοιπόν, όπως υποδηλώνουν οι ρίζες της λέξης «μουσείο», τα μουσεία νοούνται ως χώροι διαλογισμού και περισυλλογής. Κατά την περίοδο της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας η λέξη *museum* υπονοούσε κυρίως χώρους φιλοσοφικών συζητήσεων, ενώ τα έργα τέχνης εκτίθεντο ως τρόπαια των πολεμικών κατακτήσεων σε εσωτερικούς και εξωτερικούς χώρους δημόσιων κτηρίων, ώστε να διακηρύσσουν τη δύναμη και την εμβέλεια του κράτους (Γκαζή, 1999: 40).

Η χρήση της λέξης επανεμφανίζεται τον δέκατο πέμπτο αιώνα, προκειμένου να περιγράψει την ιδιωτική συλλογή του Λαυρέντιου των Μεδίκων στη Φλωρεντία, η οποία αποτελούσε μια από τις διασημότερες συλλογές της αναγεννησιακής εποχής. Την περίοδο αυτή, οι βασιλείς, οι πρίγκιπες και οι πλούσιοι πολίτες συνήθιζαν να δημιουργούν συλλογές, στοχεύοντας τόσο στην τέρψη των ιδίων, όσο και στην διακήρυξη της εξουσίας τους και στην κατασκευή της δημόσιας εικόνας τους (Abt, 2012: 187). Ωστόσο, η χρήση της λέξης είχε περισσότερο εννοιολογικό χαρακτήρα, καθώς παρέπεμπε στη δραστηριότητα της συλλογής αντικειμένων παρά στο ίδιο το κτίριο, στο οποίο στεγαζόταν η συλλογή (Βουτσά, 2013). Οι αναγεννησιακές αυτές συλλογές εκτίθεντο σε εσωτερικούς χώρους μεγάρων, εκκλησιαστικών ιδρυμάτων και στις οικίες λογίων και εμπόρων, όπου η πρόσβαση ήταν εξαιρετικά περιορισμένη, καθώς επιτρεπόταν αποκλειστικά στα υψηλά στρώματα της κοινωνίας (Bennett, 1995: 93). Οι χώροι αυτοί και οι συλλογές έλαβαν ποικίλες ονομασίες όπως: *studiolo*, *gabinetto*, *Wunderkammer*, *galleria*, *Kunstkammer*, όμως η λέξη “*musaeum*” σταδιακά έγινε ο ευρύτερα αποδεκτός και προτιμώμενος όρος (Abt, 2006: 183-4). Σύμφωνα με την Hooper-Greenhill (1989), η λειτουργία των πριγκιπικών συλλογών κατά την

Αναγέννηση ήταν «η αναδημιουργία του κόσμου σε μικρογραφία γύρω από την κεντρική φιγούρα του πρίγκιπα, ο οποίος έτσι κυριαρχούσε στον κόσμο συμβολικά, όπως και στην πραγματικότητα» (Hooper-Greenhill, 1989: 64).

Κατά τον δέκατο έβδομο αιώνα, οι ιδιωτικές συλλογές εξαπλώνονται και εμφανίζονται οι περίφημες αίθουσες αξιοπερίεργων αντικειμένων (cabinets of curiosities), οι οποίες ήταν θεμελιωμένες στις αρχές της σπανιότητας και της πρωτοτυπίας και αποτελούνταν από διάφορα αξιοπερίεργα αντικείμενα, φυσικά ή τεχνητά, προερχόμενα από διάφορα μέρη του κόσμου (Hooper-Greenhill, 1992: 168). Στα τέλη του ίδιου αιώνα, η προσβασιμότητα του κοινού άρχισε να διευρύνεται και τέθηκαν οι βάσεις για το δημόσιο μουσείο (Γκαζή, 1999, 40). Η μετατροπή του μουσείου σε έναν δημόσιο θεσμό ήταν αποτέλεσμα της κρίσης της εξουσίας και της άνηθης του κοινωνικού ιδεαλισμού, που αναδύθηκαν αρχικά στην Αγγλία στα μέσα του αιώνα και κορυφώθηκαν με την Γαλλική Επανάσταση (Abt, 2012: 189). Σύμφωνα με τον Bennett (1995) «η Επανάσταση μετέτρεψε το μουσείο από σύμβολο αυθαίρετης εξουσίας, σε όργανο το οποίο, μέσω της εκπαίδευσης των πολιτών του, θα εξυπηρετούσε το συλλογικό καλό» (Bennett, 1995: 89). Την περίοδο αυτή, υπό την επιρροή του Διαφωτισμού, οι συλλογές παύουν να είναι σύνολο αξιοπερίεργων αντικειμένων και η οργάνωσή τους επιτυγχάνεται με κριτήρια περισσότερο ταξινομικά (Hooper-Greenhill, 1992: 168). Δύο σημαντικοί σταθμοί στην ιστορία του δημόσιου μουσείου αποτελούν το Ασμολιανό Μουσείο (Ashmolean Museum), το οποίο ιδρύθηκε το 1683 στο πανεπιστήμιο της Οξφόρδης και ήταν εξ αρχής πλήρως προσβάσιμο στο έξω-πανεπιστημιακό κοινό και το Λούβρο, το οποίο, ως «παιδί της Επανάστασης», στέγασε τις εθνικοποιημένες συλλογές της βασιλικής οικογένειας και των αριστοκρατών, οι οποίες ήταν προσβάσιμες με ελεύθερη είσοδο σε όλο τον πληθυσμό (Γκαζή, 1999: 40).

Η χρήση του όρου με τη σημερινή του έννοια, καθιερώνεται κατά τον δέκατο ένατο αιώνα, οπότε το μουσείο αρχίζει να θεωρείται ο κατεξοχήν κατάλληλος χώρος για τη φύλαξη των αρχαιοτήτων, των έργων τέχνης και άλλων αντικειμένων. Χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης περιόδου ήταν η συνειδητοποίηση του ρόλου του μουσείου ως θεματοφύλακα των εθνικών παραδόσεων και της εθνικής ταυτότητας (Νάκου, 2001: 208). Κατά την διάρκεια του εικοστού αιώνα, πραγματοποιήθηκε η ανάπτυξη νέων τύπων μουσείων και το ενδιαφέρον τους στράφηκε προς τη διατήρηση και την προβολή των καταλοίπων του πιο πρόσφατου παρελθόντος. Ως αποτέλεσμα, την εποχή αυτή ιδρύονται τα λαογραφικά μουσεία, ενώ παράλληλα δίνεται έμφαση στη διατήρηση των προβιομηχανικών εργαλείων και ολόκληρων προβιομηχανικών κοινοτήτων, αλλά και στις επιστήμες, οι οποίες αναπτύσσονται ραγδαία (Crane, 2012: 159). Χαρακτηριστικό της εποχής αποτελεί το γεγονός ότι το κοινό ή συνηθισμένο αντικείμενο έχει πλέον προτεραιότητα έναντι του εξωτικού ή του μοναδικού (Bennett: 1995: 96). Στα τέλη του ίδιου αιώνα παρατηρήθηκε αύξηση της μουσειακής δραστηριότητας, με το ενενήντα περίπου τοις εκατό των μουσείων ανά τον κόσμο να έχει ιδρυθεί μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Αντίστοιχα αυξήθηκε το μουσειακό εργατικό δυναμικό και ο αριθμός των επισκεπτών (Mairesse & Brown, 2018: 531). Κύριοι ρόλοι του μουσείου την περίοδο αυτή ήταν η έρευνα, η διατήρηση και η τεκμηρίωση των μουσειακών αντικειμένων αλλά κυρίως η εκπαίδευση των πολιτών (Hein, 1998). Το μουσείο του εικοστού αιώνα μετατράπηκε σε έναν από τους κατεξοχήν χώρους δια βίου μάθησης παρέχοντας στους

επισκέπτες ένα περιβάλλον μη τυπικής εκπαίδευσης γεμάτο ερεθίσματα ώστε να σκεφτούν, να δράσουν και να εξελιχθούν (Βουτσά, 2013). Οι τελευταίες δεκαετίες του συγκεκριμένου αιώνα αποτελούν ένα σημείο καμπής για τα μουσεία, καθώς η εμφάνιση της «Νέας Μουσειολογίας», άρχισε να στρέφει το μουσείο προς την κοινωνία και τις ανάγκες της (Vergo, 1999: 51).

Συνεπώς, μέσω της ιστορικής αναδρομής του θεσμού του μουσείου γίνεται αντιληπτό το γεγονός ότι η εξέλιξη του βρίσκεται σε άμεσο διάλογο με τις ιστορικές συνθήκες της κάθε εποχής και με την ίδια την κοινωνία μέσα στην οποία ζει και αναπτύσσεται. Το μουσείο αποτελεί έναν σταθερά εξελισσόμενο θεσμό, ο οποίος έχει υποβληθεί σε αναρίθμητες αλλαγές στο διάβα του χρόνου. Άρρηκτα συνδεδεμένο με την αρχέγονη ανάγκη του ανθρώπου για συλλογή και συγκέντρωση αντικειμένων, το μουσείο μετατρέπεται σταδιακά από χώρο που λειτουργούσε ως ναός της ελίτ των τεχνών σε έναν χώρο που λειτουργεί ως χρηστικό όργανο για τη δημοκρατική εκπαίδευση και τη διάπλαση του κοινού (Μούλιου & Μπούνια, 1999: 53).

Ωστόσο, το μουσείο είναι ένας θεσμός, ο οποίος έχει δεχτεί πολλά επικριτικά σχόλια και επιθέσεις κατά τη διάρκεια της ιστορίας του, όπως ότι πρόκειται για έναν αποικιοκρατικό, ρατσιστικό, μισογυνικό και υπερτιμημένο θεσμό (Rydell, 2012: 248). Μια από τις επικρίσεις αυτές προέρχεται από την Hooper-Greenhill (1989), σύμφωνα με την οποία «το μουσείο διαθέτει τη λειτουργία του οργάνου της πειθαρχικής κοινωνίας». Αυτό, υποστηρίζει, προκύπτει λόγω του διαχωρισμού των παραγωγών και των καταναλωτών της γνώσης, καθώς η γνώση στα μουσεία παράγεται από τους ειδήμονες στους κλειστούς χώρους του μουσείου και έπειτα προσφέρεται για παθητική κατανάλωση στους δημόσιους χώρους του, παράγοντας μονολογικό λόγο που αδυνατεί να ενισχύσει τον δημόσιο διάλογο και μετατρέπει τους επισκέπτες σε πειθήνια όντα (Hooper Greenhill, 1989: 63). Επιπλέον, το μουσείο έχει κατηγορηθεί ως φορέας ανάδειξης της κυρίαρχης ιδεολογίας, καθώς δεν ενσωμάτωνε τις αποκλεισμένες ομάδες στον επίσημο λόγο του, αλλά και ως φορέας του «υπολογιστικού» βλέμματος των Ευρωπαίων προς τους μη ευρωπαϊκούς λαούς, τους πολιτισμούς των οποίων αντιμετώπιζε ως κατώτερους (Fyfe, 2012: 78). Σύμφωνα με τον Antonio Gramsci, το μουσείο, επιζητώντας συγκεκριμένες στάσεις και μορφές συμπεριφοράς, ενώ ήταν τυπικά ελεύθερο και ανοιχτό στο κοινό, στην πραγματικότητα δημιουργούσε αποκλεισμούς και διαχωρισμούς στο εσωτερικό του, γεγονός που επιβεβαιώνεται, σύμφωνα με τον Bennett (1995), μέσω μελετών επισκεπτών μουσείων, οι οποίες φανερώνουν ότι η επισκεψιμότητα στα μουσεία επηρεάζεται άμεσα από μεταβλητές όπως η τάξη, το εισόδημα, το επάγγελμα και η εκπαίδευση, αποτελώντας προνόμιο κυρίως της ανώτερης τάξης (Bennett, 1995: 105). Τέλος, ο Michel Foucault θεωρεί ότι υπάρχουν σημαντικές ομοιότητες μεταξύ του μουσείου και της φυλακής, καθώς και τα δύο στοχεύουν στη ρύθμιση της συμπεριφοράς των ατόμων και λειτουργούν ως όργανα πειθαρχίας, ενώ ο Adorno παρομοιάζει τα μουσεία με οικογενειακούς τάφους έργων τέχνης. Ως αποτέλεσμα των συνεχών επικρίσεων προς τον θεσμό του μουσείου και λόγω των πολλαπλών αιτημάτων διάφορων ομάδων και κοινοτήτων για τη μεταρρύθμισή του, ο θεσμός αυτός βρίσκεται σε μια διαρκή προσπάθεια εκ νέου προσδιορισμού του χαρακτήρα και της λειτουργίας του (Rydell, 2012: 248).

A.2 Το μουσείο του εικοστού πρώτου αιώνα

Το μουσείο του εικοστού πρώτου αιώνα, ανταποκρινόμενο στις συνεχείς αλλαγές της σύγχρονης κοινωνίας, στις πολιτικές, οικονομικές και τεχνολογικές προκλήσεις αλλά και στα μεταμοντέρνα ιδεολογικά ρεύματα, τα οποία αναγνωρίζουν και προάγουν την αξία της διαφορετικότητας, της ρευστότητας, των προσωπικών επιλογών και εμπειριών καθώς και τη σχετικότητα όλων των πραγμάτων, έχει υποβληθεί σε μια σειρά από σημαντικές μεταρρυθμίσεις, οι οποίες ενισχύουν τον κοινωνικό του ρόλο και επιβεβαιώνουν την ουσιαστική θέση που κατέχει στην βελτίωση και στην ενδυνάμωση της κοινωνίας (Μούλιου & Μπούνια, 1999: 53).

Το μουσείο του σήμερα, λοιπόν, βρίσκεται σε άμεση σχέση και αλληλεπίδραση με την εξέλιξη και τη δομή της κοινωνίας, καταβάλλοντας σημαντικές προσπάθειες ώστε να επιτύχει μια οργανική σύνδεση με αυτήν και να καλύψει τις πολυάριθμες ανάγκες της. Το γεγονός αυτό γίνεται άμεσα αντιληπτό αν ανατρέξουμε στον ορισμό του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων (ICOM) για τον θεσμό του μουσείου, η επικαιροποιημένη μορφή του οποίου ψηφίστηκε τον Αύγουστο του 2022 στην Πράγα, έπειτα από πολλές διαβουλεύσεις. Σύμφωνα με τον ορισμό αυτόν «το μουσείο είναι ένας μόνιμος, μη κερδοσκοπικός οργανισμός, στην υπηρεσία της κοινωνίας, ο οποίος ερευνά, συλλέγει, συντηρεί, ερμηνεύει και εκθέτει τεκμήρια υλικής και άυλης κληρονομιάς. Ανοιχτά και προσβάσιμα στο κοινό, χωρίς αποκλεισμούς, τα μουσεία προάγουν την ποικιλομορφία και την αειφορία. Λειτουργούν και επικοινωνούν με επαγγελματική δεοντολογία και με τη συμμετοχή των κοινοτήτων, προσφέροντας ποικίλες εμπειρίες με σκοπό την εκπαίδευση, την ψυχαγωγία, τον αναστοχασμό και τη διάδοση της γνώσης» (ICOM, 2023). Ο νέος αυτός ορισμός, καθιστά πλέον ολοφάνερο το γεγονός ότι ο άνθρωπος και η κοινωνία βρίσκονται στον πυρήνα της δράσης του μουσείου (human-oriented model), ενώ παράλληλα αναδεικνύει ορισμένες σημαντικές αλλαγές στον ρόλο των μουσείων, όπως είναι η σημασία της προσβασιμότητας, της συμμετοχής της κοινότητας και της συμπερίληψης. Τα μουσεία σήμερα καλούνται να επεκτείνουν τους ρόλους τους πέρα από την απλή συλλογή, συντήρηση, έρευνα, ερμηνεία και έκθεση και να μετατραπούν σε ένα οργανικό κομμάτι της κοινωνίας, με έντονη κοινωνική αποστολή.

Μέσω της ανάλυσης ορισμένων εννοιών του συγκεκριμένου ορισμού είναι δυνατό να αντιληφθούμε ότι η ταυτότητα, ο ρόλος και η αποστολή των μουσείων έχουν επαναπροσδιοριστεί. Αρχικά, αν και τα μουσεία είχαν ανοίξει τις πόρτες τους στο κοινό από τον δέκατο όγδοο αιώνα, η προσβασιμότητα έχει αρχίσει να τα απασχολεί πραγματικά τα τελευταία πενήντα περίπου χρόνια, καθώς πλέον καταβάλουν προσπάθειες ώστε να γίνουν προσιτά σε ένα ευρύτερο κοινό και να βελτιώσουν την επικοινωνία με αυτό (Merriman, 1999: 43). Παράλληλα, σύμφωνα με την MacDonald (2012), έχει αλλάξει ο τρόπος με τον οποίο γίνεται αντιληπτό «το κοινό» από τα μουσεία και τους μελετητές, καθώς πλέον το αντιλαμβάνονται «ως ένα ετερόκλητο και ενεργό σύνολο ατόμων και όχι ως μια σχετικά ομοιογενή και μάλλον παθητική μάζα» (MacDonald, 2012: 37). Η αδιαφοροποίητη έννοια του «γενικού κοινού» των μουσείων, αντικαθίσταται σταδιακά από την προσπάθεια

προσέγγισης συγκεκριμένων ομάδων-στόχων, όπως οι ηλικιωμένοι, οι έφηβοι και οι κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες λόγω ασθένειας, αναπηρίας, οικονομικής κατάστασης, καταγωγής, μεταναστευτικής ή προσφυγικής εμπειρίας και χαμηλού μορφωτικού επιπέδου. Προκειμένου να επιτευχθεί η διεύρυνση του κοινού, τα μουσεία σχεδιάζουν ειδικά διαμορφωμένα προγράμματα, δράσεις και εκθέσεις, τα οποία στοχεύουν στην ανάπτυξη μιας αμφίδρομης σχέσης εμπιστοσύνης μεταξύ των μουσείων και των διαφόρων ομάδων, καθώς και στην συνεργασία με τις τοπικές κοινότητες (Οικονόμου, 1999: 52). Επιπλέον, προσπαθούν να αντιληφθούν τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα τόσο των επισκεπτών όσο και των μη επισκεπτών τους, ώστε να γίνουν προσβάσιμα σε ένα ευρύ κοινό και να μετατραπούν σε χώρους συμπερίληψης, οι οποίοι αποτρέπουν τους κοινωνικούς αποκλεισμούς (Black, 2009: 21).

Ένα ακόμα χαρακτηριστικό των σημερινών μουσείων είναι η προσπάθεια ενίσχυσης της συμμετοχής του κοινού στις εκθέσεις και στις δραστηριότητες των μουσείων. Καθώς, τα μουσεία απομακρύνονται από την αντίληψη του κοινού ως ένα παθητικό σύνολο ατόμων, κύριο μέλημά τους γίνεται η συμμετοχή των επισκεπτών στην κατασκευή της γνώσης και η παροχή σε αυτούς ευκαιριών ώστε να εξετάσουν κριτικά τις πληροφορίες που τους παρέχονται, να τις συγκρίνουν με πρότερες εμπειρίες τους και τελικά να τις δεχτούν ή να τις απορρίψουν (Μούλιου & Μπούνια, 1999: 57). Συνεπώς, ενθαρρύνεται η ατομικότητα των επισκεπτών στην πρόσληψη του νοήματος, ενισχύονται οι βιωματικές εμπειρίες και προωθείται η κατάθεση των προσωπικών σκέψεων και αναμνήσεων δίπλα στον επίσημο λόγο του μουσείου (Σολομών, 2013: 3). Μέσω διαδραστικών εκθεμάτων και δραστηριοτήτων, οι επισκέπτες ενεργούν, γεγονός που συμβάλλει στην πιο επιτυχημένη πρόσληψη της γνώσης, εξερευνούν, αλληλεπιδρούν, ερμηνεύουν και ακολουθούν τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντά τους (Γκαζή, 2004: 10). Η ενίσχυση, λοιπόν, της συμμετοχής των επισκεπτών στα μουσεία είναι αποτέλεσμα της προσπάθειας που καταβάλλουν αυτά ώστε να εκδημοκρατιστούν και να λειτουργήσουν ως θεσμοί που δρουν στην υπηρεσία της κοινωνίας και ως μηχανισμοί κοινωνικής δέσμευσης (Μούλιου, 2014: 24).

Κύρια θέση στην έννοια της συμμετοχικότητας κατέχει η ενεργή εμπλοκή της κοινότητας στο έργο του μουσείου, καθώς και η συμμετοχή και η ενεργή δράση του μουσείου σε θέματα που αφορούν τις κοινότητες (Μούλιου, 2014: 24). Η στροφή των μουσείων προς την ενασχόληση με τις κοινότητες πραγματοποιήθηκε ήδη από τα τέλη του εικοστού αιώνα, λόγω της απαίτησης της κοινωνίας για μεγαλύτερη συμμετοχή στα πολιτιστικά πράγματα, αλλά και λόγω του γεγονότος ότι το ίδιο το κράτος μετέτρεψε την κοινοτική ανάπτυξη σε βασικό του εργαλείο για να διευθετήσει κρίσιμα προβλήματα και να εξοικονομήσει δαπάνες. Έτσι, τα μουσεία κλήθηκαν να ενισχύσουν το κοινωνικό κεφάλαιο και να αποκτήσουν έναν πιο ενεργό ρόλο στην κοινοτική ζωή, ώστε να καλύψουν τα κενά της κρατικής μέριμνας (Crooke, 2012: 267). Ορισμένα μουσεία, λοιπόν, δίνουν τη δυνατότητα στις κοινότητες να συνεργαστούν μαζί τους, ώστε να συνδιαμορφώσουν τις εκθέσεις και τις συλλογές τους και να σχεδιάσουν από κοινού δραστηριότητες (Merriman, 1999: 46). Κατά αυτόν τον τρόπο, δίνεται φωνή και ισχύς σε όσους ήταν μέχρι πρότινος αποκλεισμένοι και οι κοινότητες κάνουν αισθητή την παρουσία τους στην κοινωνία, διεκδικούν τα δικαιώματά τους και ενδυναμώνονται. Έτσι, το μουσείο οδηγείται προς τον εκδημοκρατισμό του, δηλαδή προς την εισαγωγή καινούργιων

φωνών στον κόσμο του και μετατρέπεται σε δυναμικό οργανισμό που παρέχει στα μέλη της κοινότητας μια ανανεωμένη αντίληψη της ταυτότητάς του. Αλλάζει, λοιπόν, ο τρόπος με τον οποίο τα μουσεία γίνονται αντιληπτά και αναθεωρείται η έννοια του μεγάλου και επιβλητικού μουσείου (Mairesse & Brown, 2018: 534).

Η σταδιακή απομάκρυνση από τις μεγάλες αφηγήσεις του έθνους και του κράτους και η παροχή βήματος σε όσους ήταν μέχρι πρότινος αποκλεισμένοι, συμπίπτει με την απώλεια της κυριαρχίας του επιμελητή του μουσείου, ο οποίος στο παρελθόν δρούσε ως εμπειρογνώμονας και ως αυθεντία, κατέχοντας πλήρη εξουσία όσον αφορά την οργάνωση και την ερμηνεία των εκθέσεων (Γκαζή, 2004: 8). Καθώς στις μέρες μας, όπως αναφέρει ο Vergo (1999), είναι αποδεκτή η άποψη ότι «η ερμηνεία της έκθεσης διαμορφώνεται από την οπτική του εκάστοτε επισκέπτη», η ερμηνεία μετατρέπεται συχνά σε μια συμμετοχική διαδικασία (Vergo, 1999: 50). Σταδιακά, η γλώσσα και ο κώδικας επικοινωνίας που χρησιμοποιούν τα μουσεία απλοποιούνται, ώστε να γίνονται κατανοητά σε ένα ευρύτερο κομμάτι του κοινωνικού συνόλου, γεγονός που συμβάλλει στην προσπάθεια των μουσείων να γίνουν πιο προσιτά και ανοιχτά στο κοινό (Οικονόμου, 1999: 52). Επιπλέον, το μουσείο καλείται να διευρύνει το εύρος των αναπαραστατικών του ανησυχιών, οργανώνοντας εκθέσεις και παρέχοντας το βήμα σε περιθωριοποιημένες κοινωνικές ομάδες, θίγοντας φλέγοντα και αμφιλεγόμενα ζητήματα της εποχής και παρουσιάζοντας ακόμα και θέματα που παλαιότερα θεωρούνταν ακατάλληλα και ταμπού (Merriman, 1999: 45). Οι ενέργειες αυτές επιβεβαιώνουν την αντίληψη ότι τα μουσεία δεν αποτελούν ουδέτερους χώρους, στους οποίους παρουσιάζονται επιστημονικά δεδομένα και αδιαμφισβήτητες αλήθειες, αλλά χώροι που συμβάλλουν στον περιορισμό του αποκλεισμού και της περιθωριοποίησης των μη κυρίαρχων ομάδων και που αποτελούν ένα ενεργό κύτταρο του κοινωνικού γίγνεσθαι (Μούλιου & Μπούνια, 1999: 58). Συνεπώς, τα μουσεία συνειδητοποιούν όλο και περισσότερο τον κοινωνικό ρόλο που κατέχουν και καταβάλλουν προσπάθειες ώστε να επιτευχθεί ο εκδημοκρατισμός της επίσημης γνώσης (Σολομών, 2013: 4). Ωστόσο, οι προσπάθειες αυτές πρέπει να γενικευτούν και να εδραιωθούν στα μουσεία παγκοσμίως, ώστε να κατορθώσουν να λειτουργήσουν ως όργανα που προάγουν τον δημόσιο διάλογο (Bennett, 1995: 104).

Συνεπώς, τα μουσεία του σήμερα, ερχόμενα αντιμέτωπα με τις αυξανόμενες ανάγκες της σύγχρονης εποχής, καταβάλλουν προσπάθειες ώστε να μετατραπούν σε ένα ενεργό και αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνίας, να διευρύνουν το κοινό τους και να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των ημερών. Επαναπροσδιορίζουν την αποστολή και τον τρόπο λειτουργίας τους, θέτοντας τον άνθρωπο στο επίκεντρο των δράσεων τους και έχοντας ως κύριο στόχο την προώθηση του κοινωνικού ιστού και την μετατροπή τους σε χώρους συμπερίληψης και κοινωνικών ζυμώσεων. Σύμφωνα με τους Dodd και Sandell (2001), τα μουσεία πρέπει να αναγνωρίσουν ότι «το πολιτιστικό είναι άμεσα συνδεδεμένο με το κοινωνικό» και ότι κάθε πολιτιστική δραστηριότητα οφείλει να έχει θετικό αντίκτυπο στα άτομα, στις κοινότητες και στη κοινωνία (Dodd & Sandell, 2001: 2). Η θετική επίδραση των μουσείων στις ζωές των ατόμων και της κοινωνίας συνδέεται άμεσα με τον θεραπευτικό ρόλο του μουσείου, ο οποίος θα αναλυθεί στο επόμενο κεφάλαιο.

Κεφάλαιο Β': Ο θεραπευτικός ρόλος του μουσείου

Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζεται η θεραπευτική λειτουργία των μουσείων και η συμβολή που μπορούν να έχουν στην προώθηση της υγείας και της ευεξίας του κοινωνικού ιστού. Αρχικά, επιχειρείται μια εισαγωγική προσέγγιση του ρόλου που μπορούν να κατέχουν τα μουσεία στην προαγωγή της δημόσιας υγείας, καθώς και μια προσπάθεια διατύπωσης του ορισμού της «μουσειοθεραπείας». Στη συνέχεια, διερευνώνται οι τρόποι με τους οποίους ένας μουσειακός οργανισμός μπορεί να συνεισφέρει στην ενίσχυση της δημόσιας υγείας καθώς και τα οφέλη που μπορούν να αποκομίσουν τα άτομα και η κοινωνία μέσω αυτής της διαδικασίας. Τέλος, παρουσιάζονται οι ομάδες κοινού στις οποίες απευθύνονται τα μουσειακά προγράμματα που αξιοποιούν τον θεραπευτικό ρόλο του μουσείου.

Β.1 Το μουσείο ως χώρος θεραπείας

Στις μέρες μας, η προαγωγή και η ενίσχυση της υγείας του παγκόσμιου πληθυσμού αποτελεί ένα πολύ σημαντικό ζήτημα. Αξίζει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (ΠΟΥ), η υγεία είναι «η κατάσταση της πλήρους σωματικής, ψυχικής και κοινωνικής ευεξίας και όχι μόνο η απουσία ασθένειας ή αναπηρίας» (WHO, 1946). Οι προκλήσεις με τις οποίες έρχεται αντιμέτωπη η υγεία και η ευεξία των ανθρώπων αυξάνονται συνεχώς, με αποκορύφωμα την πανδημία του Covid-19, η οποία ανέδειξε τον πρωταρχικό ρόλο που κατέχει η υγεία στη ζωή μας, καθώς και τις μεγάλες ανατροπές που μπορεί να επιφέρει η ανάγκη προστασίας της σε ολόκληρο τον πλανήτη. Παράλληλα, μια σειρά από προβλήματα που ταλανίζουν το παγκόσμιο γίνεσθαι, όπως η οικονομική κρίση και οι ανισότητες ως προς την πρόσβαση στο δημόσιο σύστημα υγείας, γίνονται όλο και πιο αισθητά, ασκώντας σημαντική επιρροή στην δημόσια υγεία. Η επίγνωση, λοιπόν, της σημασίας που κατέχει η φροντίδα του σώματος και του μυαλού μας αυξάνεται διαρκώς, καθιστώντας επιτακτική την ανάγκη προστασίας της δημόσιας υγείας σε παγκόσμιο επίπεδο.

Η θεραπεία υγειονομικής περίθαλψης ανά τον κόσμο παρέχεται κυρίως σε κλινικές και νοσοκομεία, ενώ η πλειονότητα των προγραμμάτων ενίσχυσης της δημόσιας υγείας πραγματοποιείται σε σχολεία, κοινοτικούς οργανισμούς και σε χώρους εργασίας. Καθώς, η ανάγκη ενδυνάμωσης της ψυχικής υγείας και ευεξίας των ανθρώπων συνεχώς αυξάνεται, παρά την καταλληλότητα και την αποτελεσματικότητα των παραπάνω τοποθεσιών, κρίνεται απαραίτητη η συνδρομή και άλλων οργανισμών στην εκπλήρωση του συγκεκριμένου έργου. Σε αυτούς τους οργανισμούς συγκαταλέγονται και οι φορείς της πολιτιστικής κληρονομιάς και συγκεκριμένα τα μουσεία και οι γκαλερί τέχνης. Οι οργανισμοί αυτοί μπορούν να προσεγγιστούν ως εταίροι των οργανισμών υγειονομικής περίθαλψης και των πανεπιστημίων, έτσι ώστε να διερευνηθούν και να αναπτυχθούν χρήσιμες και αποτελεσματικές πρακτικές για τη δημόσια υγεία (Camic & Chatterjee, 2013: 66).

Αν και πριν ορισμένα χρόνια οι επαγγελματίες δημόσιας υγείας και οι ερευνητές μπορεί να μην θεωρούσαν τα μουσεία ως χώρους κατάλληλους για παρεμβάσεις που επικεντρώνονται

στην υγεία και την ευημερία, στις μέρες μας παρατηρείται ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον για τη συμβολή των μουσείων στον συγκεκριμένο τομέα. Αν αναλογιστούμε το πλήθος των μουσείων που υπάρχουν στον πλανήτη, θα μπορούσαμε να αντιληφθούμε την σημασία της συμβολής αυτής, καθώς θα είναι δυνατή η προσέγγιση ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού, τόσο στην ύπαιθρο όσο και στα αστικά κέντρα. Σύμφωνα με την Susan Pierce (1999), έως το 1999, η Ευρώπη διέθετε τουλάχιστον δεκατέσσερις χιλιάδες μουσεία και υπήρχαν άλλα δώδεκα χιλιάδες περίπου σε όλο το κόσμο, με τον αριθμό αυτό στις μέρες μας να έχει αυξηθεί (Pearce, 1999: 47). Καθώς, πολλές θεραπευτικές μέθοδοι πραγματοποιούνται εκτός ιατρικού περιβάλλοντος με σημαντική αποτελεσματικότητα, η θεραπευτική συμβολή των μουσείων στο κοινωνικό κεφάλαιο είναι ιδιαίτερα πιθανή (Zybert, 2020: 57). Για το ζήτημα αυτό έχουν πραγματοποιηθεί μελέτες, οι οποίες εμφανίστηκαν κατά τη τελευταία δεκαετία του εικοστού αιώνα και εντατικοποιήθηκαν τα τελευταία χρόνια. Τον θεραπευτικό ρόλο του μουσείου έχουν μελετήσει, μεταξύ άλλων, οι Lois H. Silverman (1989, 2010), Ray Williams (1994), Simone Alter-Muri (1996), Carolyn B. Treadon (2006, 2022), Helen J. Chatterjee (2013, 2014, 2016, 2020, 2022) και Linda J. Thomson (2013, 2014, 2018, 2020).

Τα τελευταία χρόνια, όμως, η έρευνα που αφορά την σύνδεση των μουσείων και της υγειονομικής περίθαλψης έχει επεκταθεί και πέρα από τον μουσειακό κλάδο. Το 2019, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας δημοσίευσε μια σημαντική ανασκόπηση των πλεονεκτημάτων των τεχνών στην υγεία, στην οποία τα μουσεία αναφέρονται ως χώροι που επιδρούν θετικά στην υγεία και την ευημερία (Fancourt & Finn, 2019). Την ίδια χρονιά, το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (ICOM) σε συνεργασία με τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) δημιούργησαν έναν οδηγό για τις τοπικές κυβερνήσεις, τις κοινότητες και τα μουσεία, ο οποίος τόνισε τον σημαντικό ρόλο των μουσείων στην υποστήριξη της υγείας και της ευημερίας των κοινωνιών μας (ICOM, 2019). Ο οδηγός αυτός, περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, συστάσεις για τη δημιουργία κινήτρων και την παροχή πόρων στα μουσεία ώστε να προσελκύουν ομάδες κοινού που διατρέχουν κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού, όπως άτομα με αναπηρία, ηλικιωμένους, άτομα που ζουν σε συνθήκες φτώχειας και πρόσφυγες. Επιπλέον, συνιστά στις τοπικές κυβερνήσεις να ενθαρρύνουν τα μουσεία να ξεκινήσουν διάλογο με την τοπική υγειονομική και κοινωνική περίθαλψη καθώς και με μη κυβερνητικές οργανώσεις που ασχολούνται με τον συγκεκριμένο τομέα δραστηριότητας (ICOM, 2019: 61).

Όσον αφορά την ενασχόληση με την τέχνη και τα πιθανά οφέλη αυτής στην υγεία των ατόμων, μελέτη που δημοσιεύτηκε στο *The British Medical Journal* τόνισε το γεγονός ότι οι πιθανότητες να ζήσει κάποιος περισσότερο αυξάνονται, όσο αυξάνεται η αλληλεπίδραση αυτού με την τέχνη (Bloem, Pfeijffer & Krack, 2018). Σύμφωνα με την μελέτη, όταν οι άνθρωποι πηγαίνουν σε μουσεία ή σε θεατρικές παραστάσεις μια φορά τον μήνα, κατά την περίοδο αυτή, ο κίνδυνος θανάτου αυτών μειώνεται κατά τριάντα ένα τοις εκατό. Παράλληλα, μια έρευνα που διεξήχθη από Βρετανούς ερευνητές (BMJ, 2019), η οποία στηρίχθηκε σε παρατηρήσεις χιλιάδων ανθρώπων ηλικίας πενήντα ετών και άνω για δεκατέσσερα χρόνια, αποδεικνύει ότι όσοι επισκέπτονταν μουσεία μία ή δύο φορές τον χρόνο είχαν δεκατέσσερα τοις εκατό λιγότερες πιθανότητες να πεθάνουν κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου από άτομα που δεν επισκέπτονταν. Τα αποτελέσματα αυτά υποδηλώνουν ότι η

ενασχόληση με την τέχνη και οι επισκέψεις σε μουσεία και χώρους πολιτισμού δημιουργούν κοινωνικό κεφάλαιο και αυξάνουν τα ποσοστά μακροζωίας του πληθυσμού (Kotowski, 2020: 15).

Στο Ηνωμένο Βασίλειο παρατηρείται μια αυξανόμενη αναγνώριση από τους θεραπευτές τέχνης ότι τα μουσεία προσφέρουν «μοναδικές ευκαιρίες» για θεραπευτική εργασία, ενώ παράλληλα επισημαίνεται ότι τα ίδια τα μουσεία επιδιώκουν όλο και περισσότερο να αναλάβουν τις ευθύνες τους σχετικά με την κοινωνική και κοινοτική συμμετοχή (Coles et al, 2019: 57). Ιδιαίτερη τομή στην μελέτη του θεραπευτικού ρόλου του μουσείου αποτέλεσε η ίδρυση της Εθνικής Συμμαχίας για τα Μουσεία, την Υγεία και την Ευημερία (National Alliance For Museums, Health & Wellbeing) τον Ιούλιο του 2015 στο Ηνωμένο Βασίλειο. Κύρια αποστολή της Συμμαχίας είναι να παρέχει πληροφορίες για τη συμβολή του κλάδου στην υγεία και την ευημερία, να προσδιορίζει τους τομείς βέλτιστων πρακτικών, να επισημάνει τα κενά που υπάρχουν στη γνώση και την κατάρτιση του συγκεκριμένου τομέα, να παρέχει υποστήριξη, καθώς και να δημιουργήσει μια κοινή γλώσσα για αυτό το διεπιστημονικό πεδίο. Η Συμμαχία λειτούργησε έως το 2018 και περιελάμβανε σημαντικά μουσεία και οργανισμούς του Ηνωμένου Βασιλείου, όπως τα Εθνικά Μουσεία του Λίβερπουλ, το Βρετανικό Μουσείο, την Ομάδα Ιατρικών Συλλογών του Ηνωμένου Βασιλείου και τη Σχολή Μουσειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Leicester. Έκτοτε, συγχωνεύθηκε με την Εθνική Συμμαχία για τις Τέχνες, την Υγεία και την Ευημερία, οι οποίες μετονομάστηκαν σε Συμμαχία Πολιτισμού, Υγείας και Ευημερίας (Lackoi, Patsou & Chatterjee, 2016: 7).

Μια ακόμα πρωτοποριακή ενέργεια πραγματοποιήθηκε στο Ηνωμένο Βασίλειο, όπου, μέσω του προγράμματος “Arts on Prescription”, η θεραπεία μέσω τέχνης και η επίσκεψη σε μουσειακούς χώρους παρέχονται στους ασθενείς ως μέρος των προγραμμάτων κοινωνικής συνταγογράφησης. Στο πρόγραμμα αυτό, οι γιατροί μπορούν να παραπέμψουν τους ασθενείς σε έναν «συνδετικό» εργαζόμενο (link worker), ο οποίος θα τους συνδέσει με διάφορες καλλιτεχνικές δραστηριότητες. Η διεξαγωγή του προγράμματος πραγματοποιείται συνήθως σε συνεργασία με τοπικές καλλιτεχνικές οργανώσεις, με εθελοντές αλλά και με την κοινότητα. Μέσω των τοπικών αξιολογήσεων του συγκεκριμένου προγράμματος φαίνεται ότι το πρόγραμμα προσφέρει σημαντικά οφέλη στους συμμετέχοντες και παράλληλα συμβάλλει στην εξοικονόμηση πόρων, μέσω της μείωσης της περιττής συνταγογράφησης και της χρήσης ορισμένων υπηρεσιών υγείας (Bungay & Clift, 2010: 278). Αντίστοιχες ενέργειες πραγματοποιούνται και στο Μόντρεαλ του Καναδά. Το Μουσείο Καλών Τεχνών του Μόντρεαλ σε συνεργασία με την Ένωση Γαλλόφωνων Ιατρών στον Καναδά, πραγματοποιεί προγράμματα για θεραπευτικούς σκοπούς. Οι γιατροί έχουν την δυνατότητα να συνταγογραφήσουν στους ασθενείς μια δωρεάν επίσκεψη στο μουσείο, ως μέρος της θεραπείας τους, υποστηρίζοντας ότι κατά αυτόν τον τρόπο οι ασθενείς θα γίνουν πιο υγιείς και πιο ευτυχισμένοι. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει η Δρ Hélène Boyer, αντιπρόεδρος των Γαλλόφωνων Γιατρών του Καναδά, «οι πάσχοντες, οι ασθενείς με υψηλή αρτηριακή πίεση, υψηλή χοληστερόλη ή δύσπνοια ή όσοι απλώς αισθάνονται τόσο αγχωμένοι ακούγοντας τη διάγνωση ενός γιατρού που δεν μπορούν να ακολουθήσουν τις οδηγίες του,

όλοι μπορούν να επωφεληθούν από μια επίσκεψη σε ένα μουσείο τέχνης» (Kotowski, 2020: 18).

Η επικύρωση των παραπάνω ερευνών και προσπαθειών είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί μέσω της παρέμβασης των κρατικών οργανισμών, ο λόγος των οποίων ασκεί σημαντική επίδραση στους πολιτιστικούς και υγειονομικούς φορείς. Ήδη από τις αρχές του εικοστού πρώτου αιώνα, στην Ευρωπαϊκή Περιφέρεια του ΠΟΥ σημειώθηκαν ορισμένες πολιτικές εξελίξεις, οι οποίες σχετίζονταν με τις τέχνες και την υγεία. Πιο συγκεκριμένα, στο Ηνωμένο Βασίλειο, από το 2007 το Συμβούλιο Τεχνών της Αγγλίας συνεργάζεται με την Εθνική Υπηρεσία Υγείας, ενώ το 2016 η υγεία συμπεριλήφθηκε στη νέα Λευκή Βίβλο για τον Πολιτισμό, η οποία εκθέτει τις φιλοδοξίες και τη στρατηγική της κυβέρνησης του Ηνωμένου Βασιλείου για τους πολιτιστικούς τομείς (The Culture White Paper, 2016). Μια ακόμα πολιτική ενέργεια στο Ηνωμένο Βασίλειο, αποτελεί η έκθεση “UK's All-Party Parliament Group on Arts, Health and Wellbeing (APPGAHW)”. Η έκθεση αυτή προτείνει τρόπους με τους οποίους τα προγράμματα που συνδέουν την τέχνη και την υγεία μπορούν να προσφέρουν οφέλη στους συμμετέχοντες, υποστηρίζοντας ότι η ενασχόληση με τις τέχνες μπορεί να αναστρέψει τις συνέπειες της στέρησης και του άγχους (All-Party Parliamentary Group on Arts, Health and Wellbeing, 2017). Αντίστοιχες ενέργειες πραγματοποιήθηκαν την περίοδο αυτή και σε άλλα κράτη της Ευρώπης, κυρίως σε εκείνα της Σκανδιναβικής Χερσονήσου. Ιδιαίτερα πρωτοποριακή στον συγκεκριμένο τομέα είναι και η Ιρλανδία, στην οποία το Συμβούλιο Τεχνών Ιρλανδίας και η Υγειονομική Υπηρεσία συνεργάζονται από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, προκειμένου να αναδείξουν τις δυνατότητες συνεργασίας μεταξύ των τομέων των τεχνών και της υγείας. Παράλληλα, οι συγκεκριμένες πολιτικές εξελίξεις άρχισαν να εμφανίζονται και σε άλλα κράτη της Ευρώπης. Ωστόσο, οι εξελίξεις αυτές παρουσίασαν κυρίως εθνική εστίαση, η οποία δεν επέτρεψε να δημιουργηθεί μία συνεκτική πολιτική. Επιπλέον, ορισμένες από αυτές τις προσπάθειες δεν κατόρθωσαν να αποτελέσουν κομμάτι μιας μακροχρόνιας πολιτικής, γεγονός που περιόρισε την αποτελεσματικότητά τους (Fancourt & Finn, 2019).

Όσον αφορά τα ελληνικά δεδομένα, η κρατική μέριμνα για την ένταξη των τεχνών και των μουσείων στο εθνικό σύστημα υγείας φαίνεται πως απουσίαζε μέχρι πρότινος. Αν και υπάρχουν ορισμένα παραδείγματα μουσείων, με κυριότερο το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, τα οποία πραγματοποιούν προγράμματα που βασίζονται στον θεραπευτικό ρόλο του μουσείου και της τέχνης, αυτά ήταν αποτέλεσμα μεμονωμένων προσπαθειών. Ωστόσο, οι πιέσεις που ασκήθηκαν στον κρατικό φορέα λόγω της πανδημίας, οι περικοπές στο δημόσιο σύστημα υγείας και η αυξανόμενη ενασχόληση της παγκόσμιας μουσειακής και υγειονομικής κοινότητας με την σύνδεση των πολιτιστικών οργανισμών και της υγείας, φαίνεται ότι είναι πιθανό να επιφέρουν μελλοντικές αλλαγές στον συγκεκριμένο τομέα.

Τον Σεπτέμβριο του 2021 υπογράφηκε μεταξύ του Υφυπουργού Πολιτισμού και Αθλητισμού, Νικολάου Γιατρομανωλάκη, και της Υφυπουργού Υγείας, Ζωής Ράπτη, «Μνημόνιο Συνεργασίας για την Πολιτιστική Συνταγογράφηση, τον σχεδιασμό και την υιοθέτηση πρωτοβουλιών που χρησιμοποιούν τις τέχνες και τον πολιτισμό ως προληπτική και θεραπευτική αγωγή για την προαγωγή της ψυχικής υγείας και ευεξίας των πολιτών»

(ΥΠΠΟΑ, 2021). Το έργο αυτό, χρηματοδοτούμενο από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Ανάκαμψης και με ορίζοντα υλοποίησης εντός μιας τριετίας (2021-2024), βασίζεται στην ευεργετική επίδραση των τεχνών στη ψυχική υγεία, η συμμετοχή στις οποίες προσδοκείται να επιφέρει θετικά αποτελέσματα σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η πολιτεία στην Ελλάδα αναγνωρίζει την ευεργετική επίδραση των τεχνών και του πολιτισμού στην υγεία και τις εντάσσει στην προληπτική και στην θεραπευτική αγωγή.

Ωστόσο, οφείλεται να τονιστεί ότι ο θεραπευτικός ρόλος του μουσείου ενέχει συμπληρωματικό χαρακτήρα και η συμβολή του στα προβλήματα υγείας στοχεύει να είναι επικουρική στο υπάρχον σύστημα υγείας και όχι να αντικαταστήσει τις παραδοσιακές μορφές θεραπείας. Όπως τονίζει ο διευθυντής του Μουσείου Eskenazi των ΗΠΑ, David Brennehan, «Δεν είμαστε νοσοκομεία. Δεν προσποιούμαστε ότι είμαστε νοσοκομεία» (Πανταζόπουλος, 2022). Συνεπώς, στόχος των μουσειακών ιδρυμάτων είναι η σύμπραξη με τους φορείς που εργάζονται για την βελτίωση της ψυχικής και σωματικής υγείας και όχι η αντικατάσταση αυτών.

B.2 Ορισμός της Μουσειοθεραπείας

Η αποδοχή του θεραπευτικού ρόλου του μουσείου και η εφαρμογή του αποτελούν ένα πολύπλοκο ζήτημα, γεγονός που δεν έχει επιτρέψει την ανάπτυξη ενός συνεκτικού ορισμού για το συγκεκριμένο φαινόμενο (Kędziora, 2020: 87). Όπως αναφέρει η Μάρλεν Μούλιου, αν αναλογιστούμε την δυσκολία που αντιμετώπισε η παγκόσμια μουσειακή κοινότητα κατά την διαδικασία σύνταξης του νέου ορισμού του μουσείου, ώστε να είναι κοινής αποδοχής, μπορούμε να φανταστούμε «πόση συζήτηση, χρήσιμη σε κάθε περίπτωση, θα χρειαστεί για την αποδοχή της παραδοχής ότι ένα μουσείο είναι ένα είδος ψυχοθεραπείας» (Μούλιου στο Πανταζόπουλος, 2022).

Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια, έχουν πραγματοποιηθεί κάποιες προσπάθειες προκειμένου να δημιουργηθεί ο ορισμός της «μουσειοθεραπείας». Σύμφωνα με τον Stephen Legari, θεραπευτή τέχνης στο Μουσείο Καλών Τεχνών του Μόντρεαλ, η προσπάθεια δημιουργίας ενός συνεκτικού ορισμού της «μουσειοθεραπείας» από το Μουσείο αποδείχθηκε δύσκολη. Αυτό συνέβαινε, όχι λόγω δυσκολίας απόδειξης του θεραπευτικού ρόλου του μουσείου, αλλά λόγω της πολυπλοκότητας και της ασάφειας που ενέχει ο όρος αυτός. Παρόλα αυτά, τον Φεβρουάριο του 2020 το Μουσείο προχώρησε στον ορισμό της «μουσειοθεραπείας» για την Καναδική κοινωνία, τον οποίο αναγνώρισε το Γραφείο Γαλλικής Γλώσσας του Κεμπέκ. Σύμφωνα με τον συγκεκριμένο ορισμό «η μουσειοθεραπεία είναι η ατομική ή συλλογική θεραπευτική μέθοδος που συνίσταται στην εκμετάλλευση του μουσειακού περιβάλλοντος για σκοπούς σωματικής, ψυχολογικής και κοινωνικής ευεξίας. Πιο συγκεκριμένα, μπορεί να είναι ο στοχασμός έργων τέχνης, η καλλιτεχνική δημιουργία ή οι ξεναγήσεις» (Legari, 2020: 44). Αντίστοιχες προσπάθειες έχουν πραγματοποιηθεί και σε πολιτιστικούς οργανισμούς άλλων χωρών, όπως στο Εθνικό Μουσείο στο Kielce της Πολωνίας (Kotowski, 2020: 9).

Η «μουσειοθεραπεία» αποτελεί μια πιο σύνθετη δραστηριότητα από την απλή επίσκεψη σε ένα μουσείο. Πιο συγκεκριμένα, αφορά μια προγραμματισμένη δραστηριότητα εντός του μουσειακού χώρου, η οποία πρέπει να είναι σκόπιμη και συστηματική, ενώ παράλληλα η ολοκλήρωσή της θα πρέπει να συνοδεύεται από ορισμένα αποτελέσματα. Η

δραστηριότητα αυτή θα πρέπει να θέτει συγκεκριμένους στόχους, όπως είναι η βελτίωση της ψυχοκοινωνικής λειτουργίας του ατόμου, ενώ η πρόοδος της δραστηριότητας θα πρέπει να τεκμηριώνεται και να αξιολογείται (Zybert, 2020: 61). Τέλος, θα πρέπει να διεξάγεται από έναν επαγγελματία που θα γνωρίζει τους θεραπευτικούς στόχους του προγράμματος, αλλά και οι συμμετέχοντες θα πρέπει να διέπονται από ορισμένα κίνητρα και να δεσμεύονται με την συμμετοχή τους (Waniek, 2020: 31). Συνεπώς, δεν νοείται ως «μουσειοθεραπεία» κάθε μορφή μουσειακής δραστηριότητας που μπορεί να περιλαμβάνει εργαστήρια, συναυλίες, προβολές ταινιών, επιστημονικά σεμινάρια ή υπαίθριες εκδηλώσεις.

Επιπλέον, η «μουσειοθεραπεία» διαφοροποιείται από την θεραπεία μέσω τέχνης, καθώς το ίδιο το μουσείο κατέχει σημαντικό ρόλο στην όλη διαδικασία (Zybert, 2020: 66). Παράλληλα, τα μουσειακά αντικείμενα, είτε πρόκειται για πίνακες ζωγραφικής και αρχαιολογικά κατάλοιπα είτε για φωτογραφίες και αντικείμενα της φύσης, χρησιμοποιούνται προκειμένου να επιτευχθούν οι θεραπευτικές αλληλεπιδράσεις (Kotowski, 2020: 8). Η διαδικασία αυτή συχνά παρέχει την ευκαιρία στους συμμετέχοντες να αναγνωρίσουν τα συναισθήματά τους, να τα εξωτερικεύσουν, να προβληματιστούν και να διαμορφώσουν μια διαφορετική αντίληψη για την πραγματικότητα που τους περιβάλλει (Meistere, 2021). Έτσι, δύναται να βελτιώσει την ποιότητα ζωής και την ευημερία των συμμετεχόντων αλλά και να υποστηρίξει την διαδικασία αποκατάστασης και την ανάρρωση από μια ασθένεια (Kotowski, 2020: 11). Η «μουσειοθεραπεία», λοιπόν, συμβάλλει στην μετατροπή του μουσείου σε ένα ίδρυμα που παρέχει υποστήριξη και ενίσχυση στην κοινότητα για την οποία εργάζεται (Folga-Januszewska, 2020: 28).

B.3 Τρόποι επιτέλεσης του θεραπευτικού ρόλου του μουσείου

Σύμφωνα με τις παραπάνω μελέτες, τα μουσεία έχουν την δυνατότητα να συνδράμουν στην υγεία των ατόμων και των κοινωνιών. Συνεπώς, κρίνεται απαραίτητο να εξεταστούν οι τρόποι με τους οποίους τα μουσεία μπορούν να αναπτύξουν την θεραπευτική τους λειτουργία.

Σύμφωνα με την Lois Silverman (2010), υπάρχουν πέντε βασικοί τρόποι μέσω των οποίων τα μουσεία μπορούν να συνεισφέρουν στο κοινωνικό κεφάλαιο, στην υγεία και στην ευημερία των ανθρώπων (Silverman, 2010: 51):

- 1) Προώθηση της χαλάρωσης μέσα σε ένα περιβάλλον που αποπνέει ασφάλεια.
- 2) Άμεση επίδραση και πρόκληση ευεργετικής αλλαγής στη φυσιολογία και στα συναισθήματα των ατόμων μέσω της δημιουργικής τους εμπλοκής.
- 3) Ενθάρρυνση της ενδοσκόπησης, η οποία δρα ευεργετικά στη ψυχική υγεία των ατόμων.
- 4) Ενίσχυση της εκπαίδευσης που σχετίζεται με την υγεία.
- 5) Συνεισφορά στη δημόσια υγεία και στα περιβάλλοντα υγειονομικής περίθαλψης.

Σύμφωνα με τους Falk και Dierking (1992), το μουσείο μπορεί να περιγραφεί ως «ένα μέρος ειρήνης και φαντασίας όπου ο επισκέπτης μπορεί να ξεφύγει από τον εγκόσμιο...κόσμο» (Falk & Dierking, 1992: 15). Η είσοδος σε ένα μουσείο μπορεί να επιτρέψει στους

επισκέπτες να μειώσουν την ένταση που τους έχει επιβληθεί από τους έντονους ρυθμούς της καθημερινότητας και να αφήσουν έξω από το κατώφλι του μουσείου τις δύσκολες σκέψεις, τα προβλήματα και τις αγωνίες που τους ταλανίζουν (Μούλιου, 2014: 20). Παράλληλα, ο χώρος του μουσείου μπορεί να συμβάλλει στην αλλαγή του ρυθμού με τον οποίο βαδίζουμε αλλά και με τον οποίο σκεφτόμαστε, καθώς το σώμα και η ψυχή μας είναι έτοιμα να παρατηρήσουν και να λάβουν ερεθίσματα από έναν κόσμο καινούργιο και διαφορετικό από τον δικό μας (Πανταζόπουλος, 2022). Ωστόσο, η διαδικασία αυτή δεν καθίσταται πάντα δυνατή για τους επισκέπτες. Για αυτόν τον λόγο, είναι συχνά απαραίτητη η παρουσία του ανθρώπινου δυναμικού του μουσείου, οι οποίοι ακολουθώντας τις κατάλληλες ενέργειες και δημιουργώντας αντίστοιχες δράσεις, μπορούν να κατευθύνουν τους επισκέπτες ώστε να βιώσουν αυτήν την εμπειρία αποφόρτισης και απελευθέρωσης από τα προσωπικά τους προβλήματα (Waniek, 2020: 31).

Χαρακτηριστική για την επίτευξη του θεραπευτικού ρόλου του μουσείου είναι και η αίσθηση ασφάλειας που παρέχεται στους επισκέπτες του. Όπως τα αντικείμενα του μουσείου βρίσκονται σε πλήρως ασφαλείς συνθήκες, έτσι και οι επισκέπτες μπορούν να νιώσουν μια αίσθηση ασφάλειας και προστασίας στο εσωτερικό του μουσείου, γεγονός που είναι πιθανό να τους επιτρέψει να λάβουν ρίσκα ώστε να βιώσουν νέες εμπειρίες αλλά και να ξεπεράσουν κάποιους φόβους τους, όπως είναι η μοναξιά και η ανασφάλεια που μπορεί να αισθανθεί κανείς σε χώρους μη οικείους (Salom, 2008: 98). Επιπλέον, σύμφωνα με τους Jury and Landes (2015), η ασφάλεια και η τάξη που χαρακτηρίζει τα αντικείμενα, μπορούν να συμβάλλουν στην ενίσχυση της συγκέντρωσης των επισκεπτών.

Ένα ακόμα χαρακτηριστικό του μουσειακού χώρου είναι ότι αποτελεί ένα μη κλινικό και ασφαλές περιβάλλον (Jury & Landes, 2015: 27). Ο χαρακτηρισμός του μουσείου ως μη κλινικό περιβάλλον έγκειται στο γεγονός ότι δεν πρόκειται για κάποιο ίδρυμα, στο οποίο πραγματοποιείται διάγνωση και θεραπεία κάποιας ψυχικής ή σωματικής ασθένειας, αλλά ούτε για κάποιο χώρο, η συμμετοχή στον οποίο θα δημιουργούσε αισθήματα ντροπής και αμηχανίας στον συμμετέχοντα (Camic & Chatterjee, 2013: 67). Ο χώρος του μουσείου, οι συλλογές, ακόμα και το καλωσόρισμα των επισκεπτών, αφαιρεί την ταμπέλα του ασθενούς ή του περιθωριοποιημένου ατόμου και καλεί τα άτομα αυτά να συμμετάσχουν σε ένα ταξίδι, όπως θα έκανε ο κάθε επισκέπτης (Meistere, 2021). Έτσι, τα μουσεία λειτουργούν ως μη στιγματιστικοί χώροι, οι οποίοι, παρέχοντας στους επισκέπτες μια ανωνυμία και μια λειτουργία κανονικοποίησης, τους ενθαρρύνουν να συμμετάσχουν και να ενσωματωθούν σταδιακά στην κοινωνία (Salom, 2008: 98).

Εκτός από μη κλινικοί χώροι, τα μουσεία μπορούν να αποτελέσουν και χώρους συμπερίληψης. Ένας από τους στόχους του σύγχρονου μουσείου είναι η ενθάρρυνση της κοινωνικής ένταξης και η δημιουργία ενός χώρου, ο οποίος θα λειτουργεί χωρίς αποκλεισμούς και στον οποίο οι άνθρωποι θα αισθάνονται ευπρόσδεκτοι αλλά και κομμάτι αυτού του χώρου (Jury & Landes, 2015: 27). Προκειμένου να επιτευχθεί ο συγκεκριμένος στόχος, πολλά μουσεία παρέχουν μειωμένα ή και δωρεάν εισιτήρια για παιδιά, φοιτητές, ηλικιωμένους και ανέργους, ώστε η πρόσβαση σε αυτά να είναι ανεξάρτητη από την οικονομική δυνατότητα του καθενός, διαθέτουν ιστότοπους στο διαδίκτυο που παρέχουν διαρκή εικονική πρόσβαση στο εσωτερικό τους και δημιουργούν προγράμματα, τα οποία καλούν τα άτομα να συμμετάσχουν ενεργά, ανεξαρτήτως ηλικίας, φύλου, οικονομικής ή ψυχολογικής κατάστασης (Chatterjee & Noble 2013: 13). Έτσι, τα μουσεία ενθαρρύνουν τους ανθρώπους να συμμετάσχουν και να νιώσουν κομμάτι της κοινωνίας που τους περιβάλλει.

Επιπλέον, τα μουσεία μπορούν να λειτουργήσουν ως περιβάλλοντα αποκατάστασης μιας ασθένειας αλλά και ως ένας χώρος που παρέχει παρηγοριά και αναζωογόνηση και μας απαλύνει από τους στρεσογόνους παράγοντες της καθημερινότητας. Σύμφωνα με τους Kaplan et al (1993), τα περιβάλλοντα αποκατάστασης πρέπει να διαθέτουν τέσσερα κριτήρια, τα οποία φαίνεται να συναντώνται στα μουσεία. Το πρώτο κριτήριο αφορά την αίσθηση του να βρίσκεσαι μακριά από τα συνηθισμένα και καθημερινά περιβάλλοντα. Το δεύτερο αφορά το να βρίσκεσαι σε έναν φυσικό χώρο που εκτείνεται σε χώρο αλλά και σε χρόνο, ενώ το τρίτο είναι η γοητεία που ασκεί το συγκεκριμένο περιβάλλον στο άτομο, με τέτοιο τρόπο ώστε να δεσμεύει την προσοχή του με ουσιαστικό τρόπο. Το τελευταίο κριτήριο αφορά την συμβατότητα, δηλαδή την ευθυγράμμιση της επίσκεψης στον χώρο αυτόν με τους σκοπούς του επισκέπτη. Όσα περισσότερα από αυτά τα κριτήρια απαντώνται σε έναν χώρο, τόσο αυξάνεται η πιθανότητα αποκατάστασης των επισκεπτών. Παράλληλα, τα μουσεία μπορούν να ανταποκριθούν στην φυσική ανάγκη των ανθρώπων για ξεκούραση και στην επιθυμία τους να εμπλουτίσουν τον ελεύθερο χρόνο τους με ουσιαστικές εμπειρίες, ενώ ταυτόχρονα παρέχουν ευκαιρίες για κοινωνική αλληλεπίδραση και επικοινωνία, γεγονός που τα καθιστά ικανά να συμβάλλουν στην ευημερία των ατόμων και της κοινωνίας (Kotowski, 2020: 17).

Όπως αναφέρει η ψυχοθεραπεύτρια Sian Hutchison, υπάρχουν ορισμένοι λόγοι, σύμφωνα με τους οποίους μια ομάδα θεραπείας μπορεί να επωφεληθεί σε περίπτωση που η συνάντηση της πραγματοποιηθεί σε έναν χώρο μουσείου ή γκαλερί τέχνης, αντί για τη συνήθη αίθουσα συνεδριάσεων της στο γραφείο (Jury & Landes, 2015: 28). Αρχικά, το γεγονός ότι το μουσείο αποτελεί έναν ελκυστικό χώρο, μπορεί να εμπνεύσει τους ασθενείς, ενώ το ότι θα βρίσκονται σε έναν διαφορετικό, μη στιγματιστικό χώρο, εκτός του συνήθους οργανωτικού σκηνικού, μπορεί να τους απελευθερώσει και να τους κάνει να αισθανθούν άνετοι και πρόθυμοι να εκφραστούν. Επιπλέον, η ρευστότητα της κίνησης εντός του μουσειακού χώρου, από τις αίθουσες εκθέσεων, στον ιδιωτικό χώρο της ομάδας για δημιουργία τέχνης και συζήτησης έως την καφετέρια του μουσείου, παροτρύνει την εξερεύνηση, την παρατήρηση και την δημιουργικότητα, παρέχοντας δυνατότητες σύνδεσης και επιτρέποντας να υπάρξουν «διαφορετικά επίπεδα αλληλεπίδρασης» μεταξύ των συμμετεχόντων. Ωστόσο, οι συγκεκριμένες συνθήκες θεραπείας μπορεί να μην ταιριάζουν στις ανάγκες όλων των ασθενών, ενώ παράλληλα η μετάβαση από τον κλινικό χώρο στο μουσείο είναι πιθανό να δημιουργήσει στους ίδιους τους θεραπευτές μια αίσθηση ευπάθειας και μεγαλύτερης ευθύνης, καθώς η συνθήκη αυτή είναι συχνά πρωτόγνωρη και για τους ίδιους (Coles et al, 2019: 63-4).

Μια από τις κυριότερες λειτουργίες του μουσείου είναι η εκπαιδευτική. Η σύγχρονη μουσειολογία δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην εκπαίδευση με μια ευρεία έννοια, καθώς στοχεύει σε διαφορετικές ηλικιακές και κοινωνικές ομάδες, προσαρμόζοντας τα δεδομένα της στις ατομικές προδιαθέσεις των συμμετεχόντων (Waniek, 2020: 31). Κύριος στόχος των μουσείων είναι η ενεργητική εκπαίδευση και η συμμετοχή των επισκεπτών στις διαδικασίες μάθησης, καθώς οι διαδικασίες αυτές επιτρέπουν στους συμμετέχοντες να γνωρίσουν τον περιβάλλοντα κόσμο αλλά και να εντοπίσουν τις δικές τους προτιμήσεις και ανησυχίες (Folga-Januszewska, 2020: 24). Καθώς, η μάθηση και η εμπλοκή στα μουσεία είναι κοινωνικές διαδικασίες που δεν συμβαίνουν μεμονωμένα (Hein, 1998), ο χώρος του μουσείου επιτρέπει στους συμμετέχοντες να ανταλλάξουν απόψεις και να μοιραστούν τις κερτημένες γνώσεις τους και έτσι να κατανοήσουν ο ένας τον άλλον, αλλά και τον ίδιο τους τον εαυτό σε βαθύτερο επίπεδο. Τα μουσεία, λοιπόν, παρέχουν έναν χώρο μάθησης, ο οποίος μπορεί να συνεισφέρει στην κοινωνικοποίηση των ατόμων, ενώ ταυτόχρονα παρέχει ερεθίσματα που ενθαρρύνουν την εκμάθηση νέων πληροφοριών και δεξιοτήτων (Salom, 2008: 101).

Απαραίτητη για την επίτευξη της θεραπευτικής λειτουργίας των μουσείων είναι η χρήση των μουσειακών αντικειμένων. Σύμφωνα με τον Winnicott (2005), το μουσείο μπορεί να περιγραφεί ως «μια ενδιάμεση περιοχή εμπειρίας» καθώς παρέχει αντικείμενα που βοηθούν στην σύνδεση της εμπειρίας των υποκειμένων με την εξωτερική πραγματικότητα και δημιουργεί ένα ταξίδι σε φυσικούς και φανταστικούς χώρους, στο οποίο οι επισκέπτες μπορούν να έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο, να εξερευνήσουν, να παίξουν και να δημιουργήσουν (Winnicott, 2005: 3). Ο σχεδιασμός του μουσειακού περιβάλλοντος επιτρέπει την αλληλεπίδραση των επισκεπτών με τα αντικείμενα, έτσι ώστε να τους ενθαρρύνει να παρατηρήσουν πιο προσεκτικά, να βιώσουν πιο έντονα και να συνδεθούν με τον εαυτό τους και με τον κόσμο γύρω τους (Coles et al, 2019: 60).

Τα μουσειακά αντικείμενα έχουν χαρακτηριστεί ως «δοχεία μνήμης», καθώς μια από τις λειτουργίες τους έγκειται στο γεγονός ότι η θέαση και η παρατήρησή τους βοηθά τους επισκέπτες να ανακαλέσουν αναμνήσεις και να δημιουργήσουν συναισθήματα (Camic & Chatterjee, 2013: 67). Σύμφωνα με την Silverman (2010), τα μουσειακά αντικείμενα ενσαρκώνουν τις ανθρώπινες εμπειρίες και τους στόχους, πυροδοτούν συναισθήματα, προβληματισμούς και αναμνήσεις και λειτουργούν ως υπενθύμιση της βιωμένης εμπειρίας, της φύσης και της κοινωνίας. Η χρήση και η παρατήρηση των αποτελεσμάτων της ανθρώπινης δημιουργικότητας προωθεί την δημιουργική σκέψη των ατόμων, επιτρέπει την συναισθηματική τους εμπλοκή και την έκφραση ανομολόγητων συναισθημάτων και διαμορφώνει μια αίσθηση ταυτότητας, καθώς τους επιτρέπει να δουν τον εαυτό τους ως μέρος μιας κοινωνικής ομάδας, ενός έθνους αλλά και ολόκληρου του κόσμου και να συνειδητοποιήσουν ότι σχετίζονται με τον κόσμο πέρα από τα στενά όρια του σήμερα (Zybert, 2020: 59, Salom, 2008: 101).

Επιπλέον, η άρση της απαγόρευσης του χειρισμού των μουσειακών αντικειμένων σε πολλά μουσεία στις μέρες μας, φαίνεται ότι εντείνει την θεραπευτική λειτουργία του μουσείου. Οι επισκέπτες των μουσείων αναφέρουν ότι η ευκαιρία να αγγίξουν τα πολύτιμα μουσειακά αντικείμενα προσφέρει μια αίσθηση προνομίου στους ίδιους. Καθώς, λοιπόν, γίνονται γνωστά τα βιοψυχοκοινωνικά και νευροεπιστημονικά οφέλη της απτικής εμπειρίας, όλο και περισσότερα μουσεία επιτρέπουν τον χειρισμό των εκθεμάτων και τον εισάγουν σε προγράμματα που απευθύνονται σε διάφορες κοινωνικές και ηλικιακές ομάδες. Η πολυσυναισθητηριακή μουσειακή εμπειρία, η οποία ενεργοποιεί την αφή, την όραση και την ακοή, αναδεικνύει τις φυσικές και εγγενείς ιδιότητες των αντικειμένων και συνεισφέρει στην αλληλεπίδραση των αισθητικών, γνωστικών, μνημονικών, συναισθηματικών και δημιουργικών πτυχών των ατόμων (Treadon et al., 2006: 292).

Ένα μουσειακό αντικείμενο είναι πολυεπίπεδο καθώς μπορεί κάποιος να το επιλέξει, να το παρατηρήσει ακόμα και, κάποιες φορές, να το αγγίξει, ενώ παράλληλα μπορεί να περιέχει νόημα για έναν επισκέπτη αλλά ταυτόχρονα και για το μουσείο, καθώς το έχει νοηματοδοτήσει ως έκθεμα (Coles et al, 2019: 60). Σύμφωνα με τις Coles et al. (2019), τα μουσειακά αντικείμενα παρουσιάζουν δύο σημαντικές λειτουργίες. Διευκολύνουν την εξερεύνηση του εαυτού αλλά παράλληλα διευκολύνουν τις συνδέσεις με τους άλλους. Όσον αφορά την πρώτη λειτουργία, όταν ένα άτομο επιλέγει ένα μουσειακό αντικείμενο, κατά την διάρκεια ενός προγράμματος, δημιουργείται μια ιδιαίτερη σύνδεση και μια ταύτιση μεταξύ του υποκειμένου και του αντικειμένου, κατά την οποία το αντικείμενο μπορεί να μετατραπεί σε ένα δοχείο γεμάτο συναισθήματα, εμπειρίες και νοήματα, είτε θετικά είτε αρνητικά. Όσον

αφορά την δεύτερη λειτουργία των μουσειακών αντικειμένων, η επιλογή να παρατηρήσει κανείς το ίδιο αντικείμενο με ένα άλλο άτομο, βοηθά τους επισκέπτες να αναγνωρίσουν ότι διαθέτουν κοινά στοιχεία μεταξύ τους και συμβάλλει στην ανάπτυξη της εμπιστοσύνης και της αμοιβαίας κατανόησης (Coles et al, 2019: 61).

Αν και στο παρόν υποκεφάλαιο εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο ένα μουσειακό περιβάλλον μπορεί να καταστεί θεραπευτικό, θεωρήθηκε χρήσιμο να σημειωθεί και η συμβολή της τέχνης στην ενίσχυση αυτής της θεραπευτικής λειτουργίας, καθώς χρησιμοποιείται συχνά σε θεραπευτικά μουσειακά προγράμματα. Σύμφωνα με την Binnie (2010), η θέαση τέχνης εντός ενός μουσειακού περιβάλλοντος μπορεί να επηρεάσει θετικά την ευημερία των επισκεπτών και να συμβάλλει στην δημιουργία μιας χαλαρωτικής ατμόσφαιρας (Binnie, 2010: 199). Εκτός, όμως, από την προβολή έργων τέχνης, ορισμένοι επισκέπτες έρχονται στα μουσεία για να δημιουργήσουν οι ίδιοι τέχνη (Jury & Landes, 2015: 26). Σύμφωνα με την Ιωαννίδη (2017), η δημιουργία και η προβολή τέχνης συμβάλλει στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, προάγει την αυτοέκφραση και την κοινωνική ενσωμάτωση, ενώ παράλληλα αποτελεί μια ατελείωτη πηγή ανανέωσης και ενθάρρυνσης της δημιουργικότητας και της παιχνιδιάρικης διάθεσης των συμμετεχόντων (Ioannides, 2017). Μέσω του διαλόγου με τα έργα τέχνης, πολλοί επισκέπτες μπορεί να αντικρίσουν μια δική τους βιωμένη εμπειρία, ακόμα και να «δουν τον εαυτό τους», γεγονός που συμβάλλει στην αναγνώριση των ομοιοτήτων και των διαφορών τους με τους άλλους ανθρώπους αλλά και με τον ίδιο τον καλλιτέχνη, καθώς και στη σύνδεση του εσωτερικού τους κόσμου με την εξωτερική πραγματικότητα (Meistere, 2021). Έτσι, σύμφωνα με τους Alter-Muri and Klein (2007) όταν η τέχνη παύει να αντιμετωπίζεται μόνο ως «υψηλή» και βιώνεται ως αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής των ανθρώπων, τότε είναι δυνατή η επίτευξη της θεραπευτικής της λειτουργίας αλλά και η συμβολή της στην ενίσχυση του θεραπευτικού ρόλου του μουσείου (Alter-Muri & Klein, 2007: 83).

Συνεπώς, σύμφωνα με τις μελέτες των παραπάνω ερευνητών, τα μουσεία φαίνεται ότι έχουν την δυνατότητα να δράσουν θεραπευτικά στην ψυχική υγεία και την ευεξία των ατόμων και των κοινωνιών μέσω ορισμένων παραγόντων. Τέτοιοι παράγοντες είναι ο ίδιος ο χώρος και το περιβάλλον του μουσείου που συμβάλλει στην χαλάρωση, στην συγκέντρωση, στη δημιουργικότητα και στην εκδήλωση των συναισθημάτων των επισκεπτών, τα μουσειακά αντικείμενα που προωθούν τον προβληματισμό, την αυτο-εξερεύνηση και την ενδοσκόπηση αλλά και το γεγονός ότι τα μουσεία ενισχύουν την προσπάθεια του συστήματος υγείας για την προώθηση της ευημερίας και λειτουργούν ως μη στιγμιστικοί χώροι για τους ασθενείς.

B.4 Τα οφέλη της θεραπευτικής λειτουργίας των μουσείων

Καθώς, ο θεραπευτικός ρόλος των μουσείων αναγνωρίζεται όλο και περισσότερο, στο συγκεκριμένο υποκεφάλαιο θα εξεταστούν τα πιθανά οφέλη που μπορούν να λάβουν οι επισκέπτες των μουσείων μέσω της θεραπευτικής τους λειτουργίας. Η γνώση των θετικών αποτελεσμάτων που είναι δυνατόν να επιτευχθούν μέσω αυτής της διαδικασίας είναι πολύτιμη, καθώς μπορεί να καθοδηγήσει τα μουσεία, ώστε να αξιοποιήσουν στο έπακρο την

θεραπευτική τους λειτουργία και να θέσει τα θεμέλια και τους στόχους των προγραμμάτων που αξιολογούν την λειτουργία αυτή.

Σύμφωνα με την Silverman (2010), τα μουσεία έχουν την δυνατότητα να προσφέρουν μια σειρά από θεραπευτικά οφέλη στα άτομα και στην κοινωνία. Αρχικά, μέσω της επίσκεψης σε ένα μουσείο και της συμμετοχής σε μουσειακά προγράμματα, τα άτομα έχουν την δυνατότητα να καλύψουν ορισμένες βασικές ανάγκες, όπως είναι η ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης, η απόδοση ιδιαίτερου νοήματος στα πράγματα που τους περιβάλλουν και η ενίσχυση της επικοινωνίας με τον εαυτό τους, με άλλα άτομα και με την κοινωνία εν γένει. Μέσω των διαδραστικών εμπειριών και της αλληλεπίδρασης με το μουσειακό περιβάλλον και με τους υπόλοιπους επισκέπτες, μπορεί να επιτευχθεί η οικοδόμηση κοινωνικών σχέσεων, ενώ ταυτόχρονα οι επισκέπτες μπορούν να λάβουν μαθησιακές δεξιότητες με ευχάριστο τρόπο, να οικοδομήσουν ηθικές αξίες και να επιτύχουν μια αλλαγή στην συμπεριφορά τους. Εντός του μουσειακού χώρου προωθείται η δημιουργικότητα, η κατανόηση, η διαμόρφωση ενός οράματος για την ζωή των ατόμων και της κοινωνίας και προάγεται η κοινωνική δικαιοσύνη και η ισότητα. Ως εκ τούτου, τα μουσεία είναι δυνατόν να συντελέσουν στην πραγματοποίηση μιας κοινωνικής αλλαγής, στην ενίσχυση του κοινωνικού κεφαλαίου και στην βελτίωση στοιχείων του ανθρώπινου πολιτισμού (Silverman, 2010: 14). Τα συμπεράσματα της έρευνας που πραγματοποιήθηκε από την Helen Chatterjee και τον Guy Noble (2013), συμφωνούν με τις τοποθετήσεις της Silverman, προσθέτοντας ότι οι νέες εμπειρίες που λαμβάνουν τα άτομα σε ένα μουσείο μπορεί να κριθούν ως πιο εμπνευσμένες και ουσιαστικές και να ενισχύσουν τα θετικά συναισθήματα των ατόμων, όπως η ελπίδα, η αισιοδοξία και η απόλαυση. Επισημαίνουν, επίσης, ότι το μουσειακό περιβάλλον έχει τη δυνατότητα να παρέχει ηρεμιστικές εμπειρίες, οι οποίες μπορεί να μειώσουν τα επίπεδα άγχους των επισκεπτών, ενώ, όσον αφορά τους ασθενείς, το μη στιγμιαστικό περιβάλλον των μουσείων και η ευχάριστη ατμόσφαιρα που παρέχεται στους συγκεκριμένους χώρους μπορούν να αποσπάσουν με θετικό τρόπο την προσοχή των ατόμων αυτών από τα κλινικά περιβάλλοντα που τους φιλοξενούν. Αντίστοιχα αποτελέσματα παρουσιάζονται από την έρευνα του Wood (2007), ο οποίος προσθέτει ορισμένες ακόμα παραμέτρους. Στις παραμέτρους αυτές ανήκει η αναγνώριση των επιτευγμάτων των ατόμων εντός των μουσειακών χώρων, η συνειδητοποίηση της ιδιαιτερότητάς τους, η ανάπτυξη μιας αίσθησης ταυτότητας και η λήψη υποστήριξης σε κάποιο προσωπικό τους θέμα.

Ένα από τα κοινώς αποδεκτά χαρακτηριστικά του μουσειακού χώρου είναι η ιδιότητα του να διαφοροποιείται από τις πολύβουες και στρεσογόνες συνθήκες της ζωής, παρέχοντας έναν χώρο που ενδείκνυται για διαφυγή από την καθημερινότητα. Η ατμόσφαιρα χαλάρωσης που επικρατεί εντός του μουσειακού περιβάλλοντος, η τάξη και η επαφή με τα μουσειακά εκθέματα συμβάλλουν στην ηρεμία και στην απομάκρυνση του άγχους από τους επισκέπτες. Αυτό το χαρακτηριστικό των μουσείων γίνεται άμεσα αντιληπτό μέσα από την μαρτυρία της Andrée Salom (2008), η οποία παραθέτει την εμπειρία της επίσκεψής της στο Musée de l'Orangerie στο Παρίσι (Εικ. 1). Όπως αναφέρει, «ο σκοτεινός φωτισμός, οι καμπύλοι τοίχοι και η συνολική ατμόσφαιρα του Μουσείου, επέτρεψαν στα Νούφαρα του Μονέ να με περιβάλλουν και να με ηρεμήσουν με την ομορφιά τους. Έχασα την αίσθηση του χρόνου και του χώρου. Ξέχασα τον εαυτό μου και μπήκα σε βαθιές καταστάσεις χαλάρωσης» (Salom,

2008: 101). Επιπλέον, οι δραστηριότητες που διεξάγονται εντός των μουσειακών χώρων στοχεύουν μεν στη δημιουργία μιας θετικής σχέσης μεταξύ των επισκεπτών και των συλλογών του μουσείου, αλλά επιδιώκουν παράλληλα τη δημιουργία μιας χαρούμενης, χαλαρωτικής και παιχνιδιάρικης ατμόσφαιρας (Zybert, 2020: 58). Σύμφωνα με την Fears (2019), συμμετέχοντες σε μουσειακά προγράμματα έχουν δηλώσει ότι η δημιουργία τέχνης τους βοήθησε να χαλαρώσουν και τους διευκόλυσε να έρθουν αντιμέτωποι με ζητήματα που εκφράζονται δύσκολα λεκτικά (Fears, 2019: 9). Ορισμένες φορές, η επαφή με ένα μουσειακό έκθεμα μπορεί να οδηγήσει τους επισκέπτες να αφήσουν πίσω δυνατά συναισθήματα και σκέψεις της καθημερινότητας, προκειμένου να μπορέσουν να βιώσουν στο έπακρο αυτή τη συνάντηση και να συνδεθούν με το αντικείμενο. Η διαδικασία αυτή μπορεί να συγκριθεί με τον διαλογισμό, κατά την διάρκεια του οποίου οι δρώντες έχουν την ευκαιρία να αφήσουν κάθε σκέψη να ξεθωριάσει, να απεμπλακούν από την εικόνα που έχουν χτίσει για τον εαυτό τους και να επιτύχουν βαθιά επίπεδα χαλάρωσης (Salom, 2008: 100).

Εικ. 1: Τα νούφαρα του Κλοντ Μονέ (Πηγή: Musée de l'Orangerie
<https://www.musee-orangerie.fr/fr/collection>)

Επιπλέον, τα μουσεία μπορούν να προσφέρουν σημαντικά οφέλη στην ανάπτυξη του ατόμου καθώς επιτρέπουν στους επισκέπτες να κατανοήσουν περισσότερα για την ζωή τους, για τον εαυτό τους, τα συναισθήματα, τις αντιδράσεις και τη συμπεριφορά τους (Zybert, 2020: 58). Αυτή η διαδικασία ανακάλυψης μπορεί να επιτευχθεί μέσω της παρατήρησης του εαυτού τους στο χώρο του μουσείου, του τρόπου που αποφασίζουν να κινηθούν αλλά και του ποια εκθέματα τους ελκύουν, ποια τους κρατάνε την προσοχή και πώς οι συγκεκριμένες αποφάσεις απορρέουν από τα συναισθήματα και τις σκέψεις τους (Salom, 2008: 100). Επίσης, μέσω της επαφής με τα μουσειακά αντικείμενα, είναι πιθανόν οι επισκέπτες να εντοπίσουν απαρατήρητες πτυχές του εσωτερικού τους εαυτού, να ανακαλέσουν παλαιότερες μνήμες, αλλά και να προκληθούν ισχυρές συναισθηματικές αντιδράσεις και να αναδυθούν διάφορες σκέψεις και προβληματισμοί που θα ενισχύσουν την διαδικασία αυτοεξερεύνησης (Coles et al, 2019: 59).

Η κατανόηση του εαυτού των επισκεπτών είναι δυνατόν να επέλθει και μέσω της επαφής με την τέχνη αλλά και με τους υπόλοιπους επισκέπτες των μουσειακών χώρων. Η επαφή αυτή μπορεί να τονώσει την αίσθηση μοναδικότητας των επισκεπτών αλλά και να αναδειξεί τις ομοιότητες που μπορεί να διαθέτουν με τους καλλιτέχνες και με τους διάφορους επισκέπτες. Σύμφωνα με την Salom (2008), ορισμένοι ασθενείς που συμμετέχουν σε μουσειακά θεραπευτικά προγράμματα αισθάνονται μη ικανοί να δημιουργήσουν οι ίδιοι τέχνη, καθώς θεωρούν ότι το αποτέλεσμα δεν θα θεωρηθεί ικανοποιητικό και ότι η δημιουργία τους μπορεί να θεωρηθεί «πολύ συνηθισμένη, κενή, πολύχρωμη ή και ασυνήθιστη» (Salom, 2008: 98). Σε αυτές τις περιπτώσεις, η επίδειξη στοχευμένων έργων τέχνης γνωστών καλλιτεχνών στους συμμετέχοντες μπορεί να τους βοηθήσει να αποβάλλουν τον φόβο της έλλειψης ικανοτήτων, να τους ωθήσει στην δημιουργία και στην απολαβή ικανοποίησης καθώς και περηφάνιας για το έργο που έχουν δημιουργήσει. Αντίστοιχη επίδραση μπορεί να πραγματοποιήσει η παρατήρηση της ποικιλίας των εκθεμάτων που εκτιμώνται και εκτίθενται στις αίθουσες των μουσείων. Τα μουσεία εκθέτοντας αντικείμενα, τα οποία φέρουν στοιχεία της μοναδικής προσωπικής έκφρασης του κάθε καλλιτέχνη, μπορούν να συμβάλλουν στην επικύρωση και στην εκτίμηση της μοναδικότητας, επιτρέποντας έτσι στους επισκέπτες να αποδεχτούν και να εκτιμήσουν τον εαυτό τους, αλλά και να αποδεχτούν την διαφορετικότητα των άλλων. Επίσης, η επαφή με το έργο του καλλιτέχνη μπορεί να οδηγήσει στην ανάπτυξη μιας ιδιαίτερης σύνδεσης μεταξύ αυτού και του επισκέπτη, καθώς ο επισκέπτης θα έχει την ευκαιρία να αντικρίσει με μη λεκτικό τρόπο τον εσωτερικό κόσμο του δημιουργού, καθώς και να ανακαλύψει συγκλίσεις και αποκλίσεις από την προσωπική του εμπειρία (Kotowski, 2020: 19). Σύμφωνα με την Simone Alter Muri (1996), η θεραπεία τέχνης εντός ενός μουσειακού χώρου «μπορεί να παίξει πολύτιμο ρόλο στην ενίσχυση της αυτοεκτίμησης, των δεξιοτήτων κοινωνικοποίησης, της ενδοσκόπησης και της δημιουργικότητας» (Alter Muri, 1996: 102).

Καθώς ένας από τους κύριους ρόλους του μουσείου είναι ο εκπαιδευτικός, οι επισκέπτες των μουσείων, μέσα από μια ολοκληρωμένη εμπειρία μάθησης που ενεργοποιεί σημαντικό μέρος των αισθήσεων, μπορούν να λάβουν πολλές και σημαντικές πληροφορίες εντός των μουσειακών χώρων, οι οποίες είναι πιθανό να δώσουν ιδιαίτερο νόημα στη ζωή τους. Κάθε επισκέπτης εισέρχεται στο μουσείο έχοντας τις δικές του προσωπικές εμπειρίες, οι οποίες θα τον οδηγήσουν στην δημιουργία του δικού του προσωπικού νοήματος (Treadon, 2022). Έτσι, η εκπαίδευση εντός του μουσειακού χώρου δεν στοχεύει στην στείρα μάθηση αλλά στην ενεργοποίηση της σκέψης, της δημιουργικότητας, της φαντασίας και της περιέργειας του επισκέπτη. Επιπλέον, οι επισκέπτες των μουσείων συχνά έχουν την δυνατότητα να αποκτήσουν νέες δεξιότητες και να ανακαλύψουν μια προσωπική τους κλίση ή ένα ταλέντο. Η ενθάρρυνση της δημιουργικότητας και η απόκτηση νέων δεξιοτήτων είναι δυνατόν να οδηγήσουν στη σφυρηλάτηση διαφορετικών παραμέτρων της ταυτότητας ενός ατόμου και στη μεταμόρφωση του, προσδίδοντάς του αυξημένη αυτοεκτίμηση και συμβάλλοντας στην αυτοανάπτυξη και την αποδοχή του εαυτού του (Meistere, 2021). Σύμφωνα με την Ιωαννίδη (2017), μέσω της απομάκρυνσης από την ρουτίνα της καθημερινότητας και μέσω της πνευματικής διέγερσης των επισκεπτών, τα μουσεία παρέχουν την ευκαιρία στα άτομα να διευρύνουν τις απόψεις τους και να αυξήσουν την αυτοπεποίθησή τους.

Ένα ακόμα χαρακτηριστικό των μουσείων είναι η δυνατότητά τους να προκαλούν συναισθήματα στους επισκέπτες. Ερχόμενοι σε επαφή με τα μουσειακά αντικείμενα αλλά και δεχόμενοι ερεθίσματα από την αρχιτεκτονική διάρθρωση και οργάνωση του μουσειακού χώρου, οι επισκέπτες έχουν την ευκαιρία να απελευθερώσουν τα συναισθήματά τους, είτε είναι θετικά είτε αρνητικά και να βιώσουν νέες εμπειρίες. Σε περίπτωση που ένα άτομο δυσκολεύεται να συνδεθεί με τον εσωτερικό του κόσμο, η επαφή με τα μουσειακά αντικείμενα και τις μουσειακές εκθέσεις μπορεί να το βοηθήσει προς αυτή την κατεύθυνση, καθώς και μόνο η αναγνώριση της έλξης ή της απώθησης προς ένα έκθεμα αποτελεί ένα πρώτο βήμα προς την εξερεύνηση του εαυτού (Coles et al, 2019: 59). Συχνά, οι μουσειακές συλλογές αποτελούν το εργαλείο μέσω του οποίου μπορεί να εκφραστούν δύσκολα και πολλές φορές ανομολόγητα συναισθήματα, ενώ η διαδικασία αυτή μπορεί να επιτευχθεί και μέσω των μουσειακών προγραμμάτων που αξιοποιούν την καλλιτεχνική δημιουργία (Πανταζόπουλος, 2022). Σύμφωνα με τον Zybert (2020), η ελεύθερη καλλιτεχνική έκφραση μπορεί να επιτρέψει την απελευθέρωση συσσωρευμένων αρνητικών συναισθημάτων, ενώ παράλληλα μπορεί να βοηθήσει στην αντιμετώπιση των δύσκολων καταστάσεων, των φόβων και του άγχους (Zybert, 2020: 59). Καθώς η καλλιτεχνική δημιουργία επιτρέπει την έκφραση των ατόμων με μη λεκτικό τρόπο, τα άτομα που δυσκολεύονται να εκφράσουν τα συναισθήματά τους με λέξεις αποκτούν την δυνατότητα να αναπτύξουν έναν εναλλακτικό τρόπο αυτοέκφρασης και να αποκτήσουν πρόσβαση στα συναισθήματα και στις εσωτερικές τους σκέψεις, εκφράζοντάς τα με έναν κοινωνικά αποδεκτό τρόπο. Ακόμα, η επαφή με τα μουσειακά αντικείμενα μπορεί να σημειώσει καταπραϊντική δράση, καθώς επιτρέπει στους επισκέπτες να μεταφερθούν σε μέρη μακρινά, τόσο χρονικά όσο και χωρικά, απομακρύνοντας τα ανεπιθύμητα συναισθήματα (Fears, 2011), ενώ η καθολικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης που εκφράζεται μέσω των μουσειακών εκθεμάτων μπορεί να δημιουργήσει ελπιδοφόρα συναισθήματα στους επισκέπτες αλλά και να κλονίσει την αίσθηση απομόνωσης που μπορεί να νιώθουν (Salom, 2008: 99).

Ένα ακόμα θεραπευτικό όφελος που μπορεί να προσφέρει η επίσκεψη και η συμμετοχή στις μουσειακές δραστηριότητες είναι η βελτίωση των επικοινωνιακών δεξιοτήτων των ατόμων και η διευκόλυνση της ανάπτυξης κοινωνικών δεσμών μεταξύ ατόμων, οικογενειών και πολιτισμών (Silverman, 2010). Η παρατήρηση μουσειακών αντικειμένων από τους επισκέπτες του μουσείου αποτελεί μία κοινωνική δραστηριότητα που ενθαρρύνει τους δεσμούς και τις συνδέσεις μεταξύ τους, γεγονός που ενισχύεται όταν πραγματοποιείται εντός των μουσειακών προγραμμάτων, καθώς σε αυτήν την περίπτωση οι επισκέπτες αποτελούν μέλη της ίδιας ομάδας (Coles et al, 2019: 61). Τα μουσεία επιτρέπουν την επικοινωνία μεταξύ των επισκεπτών και ως αποτέλεσμα αυτοί μπορεί να γίνουν πιο κοινωνικοί και ο χώρος του μουσείου να μετατραπεί σε μια «ζώνη εμπλεκόμενου διαλόγου» (Kotowski, 2020: 17). Η κοινωνικοποίηση των επισκεπτών εντός των μουσειακών χώρων, μπορεί να επιδράσει θετικά στο σώμα και στη ψυχή των ατόμων, ενώ ταυτόχρονα μπορεί να επιβραδύνει τα συμπτώματα ορισμένων ασθενειών, όπως η άνοια, και να συμβάλλει στην αντιμετώπιση ασθενειών που έχουν ήδη προσβάλλει τα άτομα, όπως ο καρκίνος (Πανταζόπουλος, 2022). Αυτά τα οφέλη είναι άμεσο αποτέλεσμα της μειωμένης κοινωνικής απομόνωσής τους. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα των ερευνών που συγκεντρώνονται στο Marmot Review (Marmot, 2010), τα άτομα που είναι κοινωνικά απομονωμένα έχουν δύο έως και πέντε φορές περισσότερες

πιθανότητες να πεθάνουν πρόωρα από εκείνα που η ζωή τους χαρακτηρίζεται από ισχυρούς κοινωνικούς δεσμούς, καθώς τα κοινωνικά δίκτυα συμβάλλουν στην ανάρρωση των ατόμων όταν αρρωσταίνουν. Σε μια εποχή όπου η κοινωνική απομόνωση συνεχώς αυξάνεται, πολλά μουσεία στοχεύουν στο να μετατραπούν σε κόμβους, οι οποίοι θα επιτρέπουν στα άτομα, στις οικογένειες και στις κοινότητες να συγκεντρώνονται και να ενισχύουν τους κοινωνικούς τους δεσμούς (Legari, 2020: 48). Μέσω των μουσειακών προγραμμάτων, τα μουσεία παρέχουν στους επισκέπτες τις πρακτικές και τα εργαλεία, ώστε να διευκολύνουν την κοινωνική σύνδεση και ένταξη αλλά και να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις της σύγχρονης εποχής, όπως την κοινωνική απομόνωση και το αίσθημα της μοναξιάς.

Όσον αφορά τους ασθενείς που επισκέπτονται τα μουσεία, καθώς αυτά αποτελούν μη κλινικά περιβάλλοντα, παρέχουν μια αίσθηση κανονικότητας στα άτομα αυτά, λειτουργώντας ως μη στιγματιστικοί χώροι. Οι μουσειακές εγκαταστάσεις, το σκηνικό του μουσείου και τα μουσειακά προγράμματα διευκολύνουν την αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών της ομάδας αλλά και τη σύνδεση με τους θεραπευτές και τους φροντιστές των ασθενών, ενθαρρύνουν τη δημιουργικότητα, την ενδοσκόπηση και την αυτοπεποίθηση των ασθενών, βοηθώντας τους να αισθάνονται παραγωγικοί και χρήσιμοι, αναγνωρίζοντας τις προσπάθειές τους και επιτρέποντάς τους να νιώσουν κομμάτι ενός κόσμου, ο οποίος βρίσκεται εκτός των υπηρεσιών υγείας (Kotowski, 2020: 21). Παράλληλα, η ενασχόληση με τις τέχνες εντός ενός μουσειακού χώρου φαίνεται να συνδράμει στην αύξηση των επιπέδων ορισμένων ορμονών, όπως είναι η σεροτονίνη, η οποία συμβάλλει στην καλύτερη διάθεση, στην ρύθμιση του ύπνου, του άγχους και της κοινωνικής συμπεριφοράς, αλλά και η ντοπαμίνη, η οποία σχετίζεται με συναισθήματα αγάπης, ευχαρίστησης και επιθυμίας (Meistere, 2021). Σύμφωνα με τους Camic and Chatterjee (2013), έρευνες αποδεικνύουν ότι η επαφή με τα μουσειακά αντικείμενα μπορεί επίσης να βοηθήσει στην αντιμετώπιση του θανάτου ενός συγγενικού προσώπου, της απώλειας και του πένθους αλλά και στην αποκατάσταση της αξιοπρέπειας και του αυτοσεβασμού ενός ατόμου (Camic & Chatterjee, 2013: 67).

Τα μουσεία, εκτός από την ενίσχυση της σύνδεσης των επισκεπτών με τον εσωτερικό τους εαυτό, μπορούν να συμβάλλουν και στην σύνδεση αυτών με τον κόσμο που τους περιβάλλει. Τα μουσειακά αντικείμενα και η οργάνωση του μουσειακού περιβάλλοντος μεταφέρουν στους επισκέπτες πληροφορίες και εικόνες από την δημιουργική εμπειρία όλης της ανθρωπότητας (Salom, 2008: 101). Εντός των μουσείων οι επισκέπτες γίνονται μάρτυρες των συνθηκών ζωής των προγόνων τους αλλά και της ζωής των ανθρώπων και των γεγονότων που συνέβησαν σε άλλες ιστορικές περιόδους και πολιτισμούς. Το γεγονός αυτό μπορεί να δημιουργήσει μια αίσθηση καθολικότητας στους επισκέπτες, οι οποίοι μέσω της μουσειακής εμπειρίας μπορεί να αναγνωρίσουν τις ομοιότητες που παρουσιάζει το ανθρώπινο γένος, να αποβάλλουν τυχόν ρατσιστικές και μισαλλόδοξες αντιλήψεις και να νιώσουν πολίτες ενός κόσμου, ο οποίος αν και αλλάζει διαρκώς, χαρακτηρίζεται από ομοιότητες που μας ενώνουν. Αυτή η αίσθηση οικουμενικότητας και η συνειδητοποίηση ότι και στο παρελθόν οι άνθρωποι αντιμετώπιζαν αντίξοες συνθήκες, τις οποίες όμως ξεπέρασαν, συμβάλλει στην εγκατάσταση της ελπίδας στους επισκέπτες, στην ευρύτερη συνειδητοποίηση της λειτουργίας του κόσμου και των νόμων που τον διέπουν αλλά και στην αναγνώριση του γεγονότος ότι συνδεόμαστε

με άλλους ανθρώπους, πέρα από την περιοριστική έννοια των συνόρων και του σήμερα (Zybert, 2020: 58).

Εκτός από τα ατομικά οφέλη που μπορεί να προσδώσει η μουσειακή εμπειρία στους εκάστοτε επισκέπτες, η θεραπευτική λειτουργία των μουσείων μπορεί να προσφέρει και συλλογικά οφέλη. Αρχικά, καθώς τα μουσεία συμβάλλουν στην επίτευξη της ευημερίας των πολιτών, η πράξη αυτή έχει άμεσο αντίκτυπο στην κοινωνία. Επιπλέον, η θεραπευτική δράση των μουσείων και των χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς μπορεί να λειτουργήσει επικουρικά στο ήδη υπάρχον σύστημα υγείας, ώστε να επιτελέσει το κοινωνικό του έργο. Παρέχοντας ευρεία πρόσβαση στις εκθέσεις τους και στα θεραπευτικά προγράμματα που διενεργούν, τα μουσεία μπορούν να προσφέρουν δυνατότητες ένταξης σε περιθωριοποιημένα άτομα, να οικοδομήσουν την αποδοχή και την κατανόηση προς τις μειονοτικές ομάδες αλλά και να υποστηρίξουν άτομα που αντιμετωπίζουν κοινωνικές και συναισθηματικές δυσκολίες. Η συμβολή των μουσείων στην κοινωνία εντείνεται όταν αυτά βγαίνουν εκτός των στενών χωρικών τους συνόρων και πραγματοποιούν δράσεις σε χώρους εγκλεισμού, όπως οι φυλακές και τα νοσοκομεία, προσφέροντας κατά αυτόν τον τρόπο τις θεραπευτικές τους ιδιότητες σε άτομα που δεν θα είχαν την ευκαιρία να έρθουν σε επαφή με αυτές. Έτσι, τα μουσεία συμβάλλουν στην ενίσχυση του κοινωνικού κεφαλαίου, γεγονός που νομιμοποιεί την διεκδίκηση των χώρων αυτών ώστε να συνεχιστεί και να διατηρηθεί η υποστήριξή τους από τους δημόσιους πόρους (Zybert, 2020: 73).

Συνεπώς, τα μουσεία μπορούν να συμβάλλουν στην σύνδεση των ατόμων με τον εαυτό τους και με τον κόσμο που τους περιβάλλει, στην εκδήλωση συναισθημάτων και στη βελτίωση της αυτοέκφρασης, στη χαλάρωση και στην ενίσχυση της αυτοπεποίθησης των επισκεπτών αλλά και στη μείωση της απομόνωσης και του αποκλεισμού των ατόμων και των μειονοτικών ομάδων. Τα συγκεκριμένα θεραπευτικά οφέλη δύνανται να αξιοποιηθούν από τα μουσεία μέσω του σχεδιασμού εξειδικευμένων προγραμμάτων, τα οποία θα μπορέσουν να συνδράμουν στην βελτίωση της υγείας και της ευεξίας διαφόρων ομάδων κοινού.

B.5 Ομάδες κοινού των θεραπευτικών προγραμμάτων

Η όλο και πιο ευρεία αναγνώριση του θεραπευτικού ρόλου του μουσείου τα τελευταία χρόνια, έχει οδηγήσει στην αύξηση του σχεδιασμού και της υλοποίησης μουσειακών προγραμμάτων, τα οποία θέτουν ως κεντρικό τους άξονα την αξιοποίηση της θεραπευτικής λειτουργίας των μουσείων. Καθώς, τα μουσεία στοχεύουν να μετατραπούν σε χώρους προαγωγής της συμπερίληψης και της ετερογένειας, τα προγράμματα αυτά απευθύνονται σε όλο και περισσότερες ομάδες κοινού. Στο παρόν υποκεφάλαιο, θα εξετάσουμε τις ομάδες κοινού στις οποίες απευθύνονται τα θεραπευτικά μουσειακά προγράμματα, τα οποία σχεδιάζονται σύμφωνα με τις ανάγκες και τις δυσκολίες της κάθε ομάδας.

B.5.1 Άτομα με Alzheimer και Άνοια

Μεγάλος είναι ο αριθμός των μουσειακών θεραπευτικών προγραμμάτων, τα οποία απευθύνονται σε άτομα που νοσούν από Alzheimer και άνοια. Σύμφωνα με τους Lackoi et al (2016), τα προγράμματα που αφορούν ηλικιωμένους και άτομα που ζουν με άνοια, αν συνδυαστούν, αποτελούν το ήμισυ των θεραπευτικών μουσειακών προγραμμάτων που πραγματοποιούνται στο Ηνωμένο Βασίλειο (Lackoi et al, 2016: 14). Η πλειονότητα των προγραμμάτων αυτών απευθύνεται σε άτομα με άνοια πρώιμου έως μέσου σταδίου και αφορά ένα ευρύ φάσμα παροχών, από μεμονωμένα εργαστήρια έως και μακροπρόθεσμα έργα. Βασικό εργαλείο των προγραμμάτων αυτών αποτελεί η χρήση της αναπόλησης αλλά και η ενθάρρυνση των ασθενών να συμμετάσχουν σε δραστηριότητες που θα οδηγήσουν στην διαμόρφωση νέων αναμνήσεων και γνώσεων (Fears, 2011: 10).

Η συμμετοχή των ασθενών με άνοια και Alzheimer σε προγράμματα και δραστηριότητες εντός των μουσειακών χώρων, παρέχει μια ευκαιρία εναλλαγής του περιβάλλοντος και της καθημερινότητας των συμμετεχόντων, προωθεί την αυξημένη κοινωνική σύνδεση και την αλληλεπίδραση, αυξάνει την δημιουργικότητά τους, ενώ παράλληλα μειώνει τα επίπεδα άγχους τους και ενισχύει την αυτοπεποίθηση και την αίσθηση αυτονομίας τους. Επιπλέον, οι συμμετέχοντες συχνά αισθάνονται ότι έλαβαν νέες δεξιότητες και γνώσεις, ενίσχυσαν την σύνδεση με τους φροντιστές τους και απόλαυσαν την επαφή με τους υπόλοιπους συμμετέχοντες και με το προσωπικό του μουσείου (Legari, 2020: 48). Σύμφωνα με την Treadon (2022), η πλειονότητα των συμμετεχόντων σε τέτοιου είδους προγράμματα θεωρεί την όλη διαδικασία επωφελή, ωστόσο ορισμένοι εκφράζουν την εξάντλησή τους λόγω της πλοήγησης στους μουσειακούς χώρους αλλά και κούραση κατά τη δημιουργική διαδικασία (Treadon, 2022: 8).

B.5.2 Ηλικιωμένα άτομα

Η ομάδα των ηλικιωμένων ατόμων περιλαμβάνει άτομα άνω των εξήντα ετών, μεταξύ των οποίων βρίσκονται απομονωμένοι ηλικιωμένοι αλλά και ηλικιωμένοι που ζουν σε γηροκομεία, ενώ ορισμένα μουσεία συμπεριλαμβάνουν στην ομάδα αυτή άτομα από πενήντα πέντε ετών και άνω. Στόχος των προγραμμάτων που απευθύνονται στην συγκεκριμένη ομάδα κοινού αποτελεί η απόδοση στους συμμετέχοντες της ευκαιρίας να αποκτήσουν νέες δεξιότητες και να αποτελέσουν μέλη μιας κοινότητας. Οι δραστηριότητες που περιλαμβάνονται στα προγράμματα αυτά παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες με την ομάδα κοινού που αφορά την ασθένεια από Alzheimer και άνοια. Πιο συγκεκριμένα, σημαντικό μέρος των δραστηριοτήτων σχετίζεται με την αναπόληση, ενώ ορισμένα προγράμματα αξιοποιούν τις διάφορες προσφιλείς προς τη συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα δραστηριότητες, όπως η κηπουρική, και εστιάζουν στις πρόσφατες εμπειρίες των ηλικιωμένων, χρησιμοποιώντας τις ιδιότητες των μουσειακών αντικειμένων, ώστε να διεγείρουν την περιέργεια και την δημιουργικότητά τους. Μέσω των δραστηριοτήτων αυτών, πραγματοποιείται η προσπάθεια να υποστηριχθεί η υγιής γήρανση και η ευημερία των ηλικιωμένων ατόμων (Lackoi et al, 2016: 24).

B.5.3 Ασθενείς νοσοκομείου

Στη συγκεκριμένη ομάδα κοινού περιλαμβάνονται άτομα, τα οποία λόγω κάποιας ασθένειας διαβιούν για κάποιο διάστημα σε νοσοκομείο. Η ομάδα αυτή αποτελείται από άτομα ενός ευρέως ηλικιακού φάσματος, καθώς τα μουσειακά προγράμματα στα νοσοκομεία απευθύνονται συχνά σε παιδιά και νέους αλλά και σε άτομα μεγαλύτερων ηλικιών (Lackoι et al, 2016: 24). Κατά τη διάρκεια που τα άτομα βρίσκονται στο νοσοκομείο, έρχονται αντιμέτωπα με πολλές προκλήσεις, όπως είναι η απώλεια της αυτονομίας και της δημιουργικότητάς τους, η απομόνωση και ο φόβος. Προκειμένου να βελτιωθούν οι συνθήκες διαβίωσης των ατόμων και να περιοριστούν τα αρνητικά τους συναισθήματα, ορισμένα μουσεία σχεδιάζουν και υλοποιούν προγράμματα εντός των νοσοκομείων. Ένα τέτοιο πρόγραμμα αποτελεί το “Le Louvre à L'Hôpital”, το οποίο πραγματοποιείται από το Μουσείο του Λούβρου σε συνεργασία με το Assistance Publique-Hôpitaux de Paris. Στο πρόγραμμα αυτό αναπαραγωγές διάσημων έργων τέχνης μεταφέρθηκαν στο νοσοκομείο και εκτέθηκαν στους κοινόχρηστους χώρους, αλλά ακόμα και σε δωμάτια ασθενών που θα διέμεναν αρκετό διάστημα στο νοσοκομείο. Σύμφωνα με μαρτυρίες συμμετεχόντων, κατά την διάρκεια και μετά την ολοκλήρωση των προγραμμάτων, οι ασθενείς παρατηρούν αύξηση των θετικών τους συναισθημάτων και της αίσθησης ευεξίας τους και μείωση της αρνητικής τους διάθεσης. Παράλληλα, παρατηρείται βελτίωση των σχέσεων μεταξύ των ασθενών και του προσωπικού του νοσοκομείου (Treadon, 2022: 9).

B.5.4 Άτομα με καρκίνο

Αν και τα μουσειακά προγράμματα που αφορούν ασθενείς με καρκίνο καλύπτουν μικρό ποσοστό των μουσειακών προγραμμάτων, έχουν πραγματοποιηθεί ορισμένες σταθερές και ενδιαφέρουσες συνεργασίες που στοχεύουν στην συγκεκριμένη ομάδα κοινού. Καθώς, ο καρκίνος ταλανίζει μια μεγάλη μερίδα του παγκόσμιου πληθυσμού και, σύμφωνα με τον ΠΟΥ (WHO, x.x.), είναι η δεύτερη κύρια αιτία θανάτου παγκοσμίως, αναδεικνύεται η επιτακτική ανάγκη της ενασχόλησης των μουσείων με το συγκεκριμένο ζήτημα. Σύμφωνα με την Holttum (2020), μέσω των προγραμμάτων που απευθύνονται σε άτομα με καρκίνο, οι ασθενείς παίρνουν έμπνευση και κίνητρο ώστε να δημιουργήσουν τα δικά τους έργα τέχνης, ενώ ορισμένοι βρίσκουν την δύναμη ώστε να συζητήσουν με τους φίλους και τις οικογένειές τους για την κατάσταση της υγείας τους. Επιπλέον, πολλοί ασθενείς παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις νέες πληροφορίες που λαμβάνουν σχετικά με την τέχνη και τους καλλιτέχνες και ορισμένοι ξεκινούν να επισκέπτονται μουσεία και γκαλερί τέχνης (Holttum, 2020: 28).

B.5.5 Επιζώντες από εγκεφαλικό επεισόδιο

Όπως ο καρκίνος, έτσι και τα εγκεφαλικά επεισόδια αποτελούν ένα από τα πιο συχνά πλήγματα στην υγεία των ανθρώπων. Όμως, και σε αυτή τη περίπτωση το ποσοστό των μουσειακών προγραμμάτων που αφορούν την συγκεκριμένη ομάδα κοινού είναι μικρό. Ωστόσο, μεγάλες φιλανθρωπικές οργανώσεις, όπως η Stroke Association στο Ηνωμένο

Βασίλειο, συνεργάζονται με μουσεία ώστε να παράσχουν υποστήριξη σε επιζώντες από εγκεφαλικό επεισόδιο και στους φροντιστές τους. Για παράδειγμα, το Μουσείο Χόρνιμαν στο Λονδίνο συνεργάζεται με την Ένωση Εγκεφαλικών και διοργανώνει μια μηνιαία ομάδα υποστήριξης και επικοινωνίας των ατόμων που έχουν βιώσει εγκεφαλικό επεισόδιο (Lackoi et al, 2016: 21).

B.5.6 Άτομα με αναπηρία

Η συγκεκριμένη ομάδα κοινού περιλαμβάνει άτομα με σωματική αναπηρία ή αισθητηριακές βλάβες, καλύπτοντας ένα μεγάλο ηλικιακό φάσμα. Σύμφωνα με την Treadon (2022), συμμετέχοντες σε προγράμματα που αφορούν άτομα με αναπηρία υποστήριξαν ότι μέσω της συμμετοχής τους στα προγράμματα αυτά, μειώθηκε το αίσθημα απομόνωσης τους, βελτιώθηκε η διάθεση αυτών και των φροντιστών τους και ενισχύθηκε η κοινωνικοποίηση και η δημιουργικότητά τους (Treadon, 2022: 9). Ορισμένα από τα προγράμματα που απευθύνονται σε αυτή την ομάδα κοινού αφορούν καλλιτέχνες που ζουν με αναπηρία και εστιάζουν στην προώθηση της τέχνης τους και στην δικτύωση αυτών με άλλους καλλιτέχνες. Εκτός από την παροχή στήριξης στους καλλιτέχνες με αναπηρία, ορισμένα μουσεία και γκαλερί τέχνης πραγματοποιούν εκθέσεις σε συνεργασία με άτομα με αναπηρία, που στοχεύουν στην εκπροσώπηση των ατόμων αυτών, ενώ ταυτόχρονα θίγουν θέματα όπως η αποδοχή της διαφορετικότητας και η στάση της κοινωνίας προς τις μειονοτικές ομάδες (Lackoi et al, 2016: 22).

B.5.7 Άτομα στο φάσμα του αυτισμού

Αυτή η ομάδα κοινού περιλαμβάνει παιδιά και ενήλικες που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού. Τα άτομα αυτά βιώνουν συχνά το αίσθημα της μοναξιάς, την κοινωνική απομόνωση, τον εκφοβισμό και το άγχος. Τα ειδικά προσαρμοσμένα στις ανάγκες και τις δυνατότητες των ατόμων αυτών μουσειακά προγράμματα μπορούν να τους παρέχουν ευκαιρίες για κοινωνική σύνδεση, εναλλακτική επικοινωνία μέσω των τεχνών αλλά και ανάπτυξη νέων δεξιοτήτων που θα τους βοηθήσουν να βελτιώσουν την ζωή αυτών και των οικογενειών τους (Legari, 2020: 49). Ένα τέτοιο πρόγραμμα πραγματοποιήθηκε από το Μουσείο Καλών Τεχνών του Μόντρεαλ, το οποίο εστίαζε σε παιδιά που βρίσκονταν στο φάσμα του αυτισμού και σε όσα ζουν με αναπτυξιακές δυσκολίες. Μέσω του προγράμματος τα παιδιά είχαν την ευκαιρία να συμμετάσχουν σε δημιουργικές δραστηριότητες, να έρθουν σε επαφή με την συλλογή του μουσείου και να χρησιμοποιήσουν την τέχνη ως γέφυρα επικοινωνίας με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας, τους συγγενείς και τους φροντιστές που τους συνοδεύουν (Meistere, 2021). Κατά αυτόν τον τρόπο, τα μουσεία στοχεύουν στην διευκόλυνση της κοινωνικής ένταξης των ατόμων στο φάσμα του αυτισμού και στην παροχή ποιοτικού χρόνου μεταξύ αυτών και των οικογενειών τους.

B.5.8 Άτομα με εθισμό

Η συγκεκριμένη κατηγορία αφορά μουσειακά προγράμματα τα οποία επιχειρούν να υποστηρίξουν τα άτομα με εθισμό και εξάρτηση σε ορισμένες ουσίες, όπως το αλκοόλ και τα ναρκωτικά. Σύμφωνα με το ΚΕΘΕΑ, η ενασχόληση των ατόμων αυτών με την τέχνη και την δημιουργική έκφραση συμβάλλει στη μετουσίωση του «τραύματος» και στη διαδικασία της ενδοσκόπησης και της αλλαγής του εαυτού. Οι συμμετέχοντες σε τέτοιου είδους προγράμματα αντλούν ευχαρίστηση, ανακαλύπτουν και καλλιεργούν τις προσωπικές τους δεξιότητες και τα ταλέντα τους, κοινωνικοποιούνται και συνεργάζονται με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας. Μέσω των προγραμμάτων αυτών, οι συμμετέχοντες αποκτούν νέες δεξιότητες και ενισχύονται οι λόγοι παραμονής τους στη θεραπεία απεξάρτησης, γεγονός που μπορεί να συμβάλει στην επανένταξή τους στη κοινωνία και στην μελλοντική εύρεση εργασίας (ΚΕΘΕΑ, 2018). Το 2009, το Μουσείο Μπενάκη σε συνεργασία με το ΚΕΘΕΑ ΔΙΑΒΑΣΗ, στο πλαίσιο των εκδηλώσεων Πόλη & Ναρκωτικά με θέμα «Απεξάρτηση και Δημιουργία», φιλοξένησε στο θέατρο του Μουσείου δύο θεατρικές παραστάσεις, των οποίων οι συντελεστές ήταν μέλη των θεραπευτικών κοινοτήτων της Διάβασης. Παράλληλα, στους χώρους του μουσείου φιλοξενούνταν εκθέσεις από τις ομάδες κεραμικής, φωτογραφίας, κατασκευών, ζωγραφικής και γλυπτικής του προγράμματος (Μουσείο Μπενάκη, 2009).

B.5.9 Άτομα με προβλήματα ψυχικής υγείας

Τα μουσειακά προγράμματα που απευθύνονται στα άτομα με προβλήματα ψυχικής υγείας καταλαμβάνουν ένα σημαντικό ποσοστό των προγραμμάτων που διενεργούν τα μουσεία, γεγονός που θεωρείται αλληλένδετο με την παρατήρηση ότι ένας στους τέσσερις ανθρώπους παγκοσμίως επηρεάζεται από προβλήματα ψυχικής υγείας, αλλά και με τη συνεχή πραγματοποίηση περικοπών χρηματοδότησης στον τομέα της ψυχικής υγείας (Press Association, 2015). Η συγκεκριμένη ομάδα κοινού περιλαμβάνει άτομα με προβλήματα ψυχικής υγείας, στα οποία συμπεριλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, οι ήπιες έως σοβαρές διαταραχές κατάθλιψης, άγχους και οι διατροφικές διαταραχές. Στόχος των προγραμμάτων αποτελεί η υποστήριξη των ατόμων αυτών, η μείωση της κοινωνικής απομόνωσής τους και η οικοδόμηση της εμπιστοσύνης τους (Meistere, 2021). Ένα πρόγραμμα που απευθυνόταν σε αυτή την ομάδα κοινού, και συγκεκριμένα σε νεαρούς ενήλικες με επίμονη ψυχική ασθένεια, πραγματοποιήθηκε από τις Coles και Harrison (2018) στο Gloucester Life Museum και στο Museum of Gloucester, στο Ηνωμένο Βασίλειο. Το πρόγραμμα αυτό βασίστηκε στις λειτουργίες του μη κλινικού περιβάλλοντος του μουσείου, στην εξερεύνηση των χώρων και της συλλογής του μουσείου και στην συζήτηση με τους συμμετέχοντες, σύμφωνα με τους οποίους, το πρόγραμμα συνέβαλε στην ενίσχυση της κοινωνικής τους ένταξης και του σχηματισμού σχέσεων μεταξύ των συμμετεχόντων, στην αύξηση της κατανόησης του εαυτού τους αλλά και της δημιουργικότητάς τους.

B.5.10 Αιτούντες άσυλο και πρόσφυγες

Οι τρέχουσες γεωπολιτικές αλλαγές που συμβαίνουν παγκοσμίως ώθησαν ορισμένα μουσεία να υλοποιήσουν μουσειακά προγράμματα που απευθύνονται σε αιτούντες άσυλο και σε πρόσφυγες. Μουσεία ορισμένων χωρών που δέχτηκαν σημαντικό αριθμό προσφύγων υπήρξαν αρκετά δραστήρια στον συγκεκριμένο τομέα. Καθώς από το 2015 και εξής, η Ελλάδα αποτελεί μια από τις κύριες χώρες υποδοχής προσφύγων, πολλά μουσεία της χώρας προχώρησαν στην υλοποίηση προγραμμάτων για την συγκεκριμένη ομάδα κοινού. Ένα τέτοιο διαδραστικό πρόγραμμα αποτέλεσε το “Face Forward... into my home” που πραγματοποιήθηκε στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ), το οποίο εστιάζοντας σε ιστορίες ανθρώπων που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις πατρίδες τους και να εγκατασταθούν στην Ελλάδα, χρησιμοποίησε τη συλλογή του μουσείου ως έναυσμα, ώστε τα άτομα αυτά να συμμετάσχουν σε βιωματικά εργαστήρια αφήγησης και στη συνέχεια οι ιστορίες τους να αποτελέσουν μέρος της έκθεσης του Μουσείου (ΕΜΣΤ, 2017). Στόχος, λοιπόν, των προγραμμάτων που απευθύνονται σε αιτούντες άσυλο και πρόσφυγες αποτελεί η παροχή στα άτομα αυτά της δυνατότητας να εκφράσουν και να γνωστοποιήσουν τη δική τους πολιτιστική ταυτότητα με έναν ασφαλή τρόπο, να ενταχθούν στην κοινωνία της χώρας υποδοχής, να προσαρμοστούν χωρίς να χάσουν την ταυτότητά τους, να κοινωνικοποιηθούν και να γεμίσουν αυτοπεποίθηση (Treadon, 2022).

B.5.11 Βετεράνοι πολέμου

Τα μουσειακά προγράμματα που απευθύνονται σε βετεράνους πολέμου σχετίζονται με τη θεραπεία της Διαταραχής Μετατραυματικού Στρες (PTSD), η οποία βέβαια αφορά και άλλες ομάδες κοινού, όπως οι αιτούντες άσυλο και άλλα άτομα που έχουν βιώσει τραυματικά γεγονότα στη ζωή τους (Lackoi, Patsou & Chatterjee, 2016: 18). Μετά την επιστροφή τους από τον πόλεμο, τα άτομα αυτά έρχονται αντιμέτωπα με πολλές προκλήσεις. Στόχος των μουσειακών προγραμμάτων είναι να βοηθήσουν τους βετεράνους πολέμου να συνδεθούν με άλλα άτομα που έχουν αντίστοιχες εμπειρίες καθώς και να τους παρέχουν έναν χώρο ηρεμίας και καταστολής του άγχους τους. Μια τέτοια προσπάθεια πραγματοποιήθηκε στον Βοτανικό Κήπο του Σικάγο, όπου σε συνεργασία με το Veterans Project και με την κατάλληλη εκπαίδευση του προσωπικού, δημιουργήθηκε ένα καταφύγιο «μισής μέρας» για τους βετεράνους και τους θεραπευτές τους, στο οποίο οι συμμετέχοντες έρχονταν σε επαφή με διάφορες δραστηριότητες. Σύμφωνα με τους συμμετέχοντες, το περιβάλλον του βοτανικού κήπου συνέβαλε σημαντικά στην ενίσχυση της αίσθησης ασφάλειας και στην μείωση του άγχους τους (Mangione, 2018).

B.5.12 Έγκλειστοι σε φυλακές

Μια ακόμα ομάδα κοινού στην οποία απευθύνονται τα μουσεία μέσω προγραμμάτων προκειμένου να συμβάλλουν στην προσπάθεια επανένταξης ατόμων στη κοινωνία είναι οι παραβάτες και οι φυλακισμένοι όλων των ηλικιών. Πολλά μουσεία σχεδιάζουν ειδικά προγράμματα, τα οποία μεταφέρονται στο εσωτερικό των φυλακών προκειμένου οι κρατούμενοι να έρθουν σε επαφή με τη συλλογή του μουσείου αλλά και με την κοινωνία εν γένει. Τα προγράμματα αυτά στοχεύουν στην καλλιέργεια της δημιουργικότητας των

φυλακισμένων, στην ανάπτυξη νέων δεξιοτήτων και στην διευκόλυνση της προσφοράς τους στη λειτουργία του μουσείου αλλά και στην κοινωνία. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το πρόγραμμα “Coming to our senses project”, το οποίο διοργάνωσε το Εθνικό Μουσείο της Βόρειας Ιρλανδίας από το 2004 έως το 2007, σε συνεργασία με το Κέντρο Τυφλών της Βόρειας Ιρλανδίας και τη μονάδα Braille στις φυλακές Maghaberry. Στο πλαίσιο του προγράμματος, οι συμμετέχοντες δημιούργησαν επιγραφές σε γραφή Braille και απτικούς χάρτες για ορισμένα μουσεία της Βόρειας Ιρλανδίας, ώστε οι επισκέπτες με προβλήματα όρασης να μπορούν να απολαμβάνουν στο έπακρο τις επισκέψεις στα μουσεία της χώρας (Lackoi et al, 2016: 19).

B.5.13 Άνεργοι και άτομα που πλήττονται από έλλειψη στέγης

Σύμφωνα με τον Michael Marmot (2010), υπάρχει άμεση σύνδεση μεταξύ της φτώχειας, της ανεργίας και των προβλημάτων υγείας, καθώς τα άτομα που ζουν υπό αυτές τις συνθήκες παρουσιάζουν αυξημένα επίπεδα άγχους και υψηλότερο ποσοστό θνησιμότητας. Για τον λόγο αυτό, πρέπει να αναπτυχθούν υγιείς και βιώσιμες κοινότητες, οι οποίες θα παρέχουν στήριξη στα άτομα αυτά και θα αποτρέπουν τις συνθήκες που δυσχεραίνουν την υγεία τους. Προς την κατεύθυνση αυτή κινούνται ορισμένα μουσεία, τα οποία υλοποιούν προγράμματα που αφορούν άτομα που βρίσκονται κάτω από τα όρια της φτώχειας. Τα προγράμματα αυτά επιδιώκουν να βελτιώσουν την ευημερία και την ποιότητα ζωής των ατόμων, να ενισχύσουν τις κοινωνικές και επαγγελματικές τους δεξιότητες και να τους προσφέρουν έμπνευση και ελπίδα για το μέλλον. Όσον αφορά τα άτομα που πλήττονται από έλλειψη στέγης, η πλειονότητα των μουσείων που ασχολείται με την συγκεκριμένη ομάδα κοινού βρίσκεται εντός μεγάλων πόλεων, ανταποκρινόμενη σε μια ανάγκη, καθώς ο αριθμός των ανθρώπων που αναφέρονται ως άστεγοι παγκοσμίως συνεχώς αυξάνεται μετά τις οικονομικές κρίσεις. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, η ίδρυση του Μουσείου Αστεγών σηματοδοτεί την ανάγκη ενασχόλησης των μουσείων με το ζήτημα της αστεγίας, προκειμένου να ενεργήσουν συμπληρωματικά στη δράση οργανισμών και Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων (ΜΚΟ) που παρέχουν πρακτική βοήθεια στους άστεγους (Museum of Homelessness, 2022).

B.5.14 Φροντιστές και προσωπικό ψυχικής υγείας

Η συγκεκριμένη ομάδα κοινού περιλαμβάνει φροντιστές ηλικιωμένων και ατόμων με χρόνιες ασθένειες, καθώς και το προσωπικό των μονάδων ψυχικής υγείας. Στην πλειονότητα των μουσειακών προγραμμάτων, οι φροντιστές των ατόμων καλούνται να συμμετάσχουν στις δραστηριότητες του προγράμματος μαζί με την εκάστοτε ομάδα κοινού, όμως υπάρχουν προγράμματα που πραγματοποιούνται αποκλειστικά για φροντιστές και για άτομα που εργάζονται στις μονάδες υγείας, με στόχο να τους παρέχουν ανακουφιστικές και διασκεδαστικές δραστηριότητες. Για παράδειγμα, στην Tate Modern πραγματοποιήθηκε ένα πρόγραμμα προβολής και δημιουργίας τέχνης για οχτώ φροντιστές ατόμων με σοβαρά προβλήματα ψυχικής υγείας, το οποίο έδωσε στους συμμετέχοντες μια αίσθηση προνομίου και ασφάλειας. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ένας συμμετέχων «ήταν σαν να βρίσκεσαι σε ένα μέρος πολύ μεγαλειώδες... και είναι μόνο για σένα» (Holtum, 2020: 29).

B.5.15 Άτομα που βιώνουν κοινωνική απομόνωση και μοναξιά

Στις μέρες μας, ο αριθμός των ατόμων που παρουσιάζουν προβλήματα που σχετίζονται με την κοινωνική απομόνωση και την μοναξιά συνεχώς αυξάνεται. Η κατάσταση αυτή εντάθηκε ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της πανδημίας του Covid-19, καθώς η κατάσταση εγκλεισμού και η μη δυνατότητα των ατόμων να έρθουν σε επαφή με τα αγαπημένα τους πρόσωπα, έφερε αντιμέτωπη όλη την ανθρωπότητα με το φαινόμενο της μοναξιάς. Αν και η κοινωνική απομόνωση και η μοναξιά, η οποία έχει αποδειχθεί ότι συνδέεται άμεσα με την κακή σωματική και ψυχική υγεία των ατόμων (House, 2001: 274), αφορά άτομα όλων των ηλικιών, τα μουσεία συνήθως επικεντρώνονται κυρίως στους ενήλικες άνω των εξήντα πέντε ετών και λιγότερο στις πιο νεανικές ομάδες του πληθυσμού. Μέσω των μουσειακών προγραμμάτων, τα άτομα αυτά θα μπορέσουν να κοινωνικοποιηθούν, να αποκτήσουν νέες επαγγελματικές και κοινωνικές δεξιότητες, να ενισχύσουν την αυτοπεποίθησή τους και να βελτιώσουν την υγεία τους. Η συγκεκριμένη ομάδα κοινού θα αναλυθεί περαιτέρω στο επόμενο κεφάλαιο.

B.5.16 Γενικοί επισκέπτες του μουσείου

Τα προγράμματα που απευθύνονται στους γενικούς επισκέπτες του μουσείου δεν αφορούν μια συγκεκριμένη ομάδα-στόχο, αλλά επικεντρώνονται στην ευημερία και στην υγεία των ατόμων και των κοινοτήτων και είναι προσβάσιμα στο ευρύ κοινό. Στα προγράμματα αυτά περιλαμβάνονται ξεναγήσεις στον χώρο του μουσείου, περίπατοι, εκπαιδευτικά προγράμματα αλλά και πρωτοβουλίες για την προώθηση της δημόσιας υγείας. Οι επισκέπτες ερχόμενοι στο μουσείο, συμμετέχουν στην πολιτιστική ζωή της πόλης, λαμβάνουν ερεθίσματα και επικοινωνούν με τα μουσειακά αντικείμενα, ενεργοποιώντας έτσι την δημιουργικότητά τους (Kotowski, 2020: 17). Παράλληλα, ενισχύουν την κοινωνική τους συνείδηση, έρχονται σε επαφή με άλλους ανθρώπους, πολιτισμούς και αντιλήψεις και ξεφεύγουν από την ατομιστική αδράνεια της καθημερινότητας (Legari, 2020: 47). Επιπλέον, τα προγράμματα αυτά μπορεί να επικεντρώνονται σε έναν τομέα της υγείας, στην ενημέρωση και στην ευαισθητοποίηση του κοινού για κάποιο πρόβλημα υγείας και στην κινητοποίηση των πολιτών, ώστε να συνεισφέρουν στην προσπάθεια διευθέτησης των προβλημάτων αυτών.

Συνεπώς, στο συγκεκριμένο κεφάλαιο παρατηρείται ότι, σύμφωνα με ορισμένες μελέτες ερευνητών και διεθνών οργανισμών, τα μουσεία μπορούν να συμβάλλουν στη προώθηση της υγείας και της ευεξίας των ατόμων και των κοινωνιών. Ωστόσο, κρίνεται ότι ο αριθμός των ερευνών αυτών θα πρέπει να εμπλουτιστεί και ότι ένας όλο και μεγαλύτερος αριθμός μουσείων πρέπει να κινητοποιηθεί ώστε να αξιοποιήσει τη θεραπευτική του λειτουργία. Επιπλέον, τα μουσεία μπορούν να ασχοληθούν με καιρία ζητήματα της εποχής που επηρεάζουν την υγεία και της ευεξία του παγκόσμιου πληθυσμού και να συμβάλλουν στην αντιμετώπισή τους, όπως είναι το φαινόμενο της μοναξιάς, που θα εξετάσουμε στο επόμενο κεφάλαιο.

Κεφάλαιο Γ': Μουσεία και μοναξιά

Εξετάζοντας στο προηγούμενο κεφάλαιο τον θεραπευτικό ρόλο του μουσείου, παρατηρήθηκε ότι, σύμφωνα με μελέτες, τα μουσεία μπορούν να συμβάλλουν στην καταπολέμηση της μοναξιάς και της κοινωνικής απομόνωσης. Λειτουργώντας ως χώροι υποστήριξης και ενίσχυσης της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και απευθυνόμενα σε μειονοτικές ομάδες που ζουν περιθωριοποιημένες αλλά και σε ενήλικες που βιώνουν το αίσθημα της μοναξιάς, τα μουσεία μπορούν να παρέχουν ένα πλαίσιο ένταξης και κοινωνικοποίησης. Στο παρόν κεφάλαιο, λοιπόν, θα εξεταστεί η σχέση των μουσείων με την καταπολέμηση της μοναξιάς. Αρχικά, θα πραγματοποιηθεί μια εισαγωγική προσέγγιση στο φαινόμενο της μοναξιάς και στη συνέχεια θα διερευνηθεί ο ρόλος των μουσείων στην αντιμετώπιση αυτού του φαινομένου. Τέλος, θα παρουσιαστούν ορισμένα παραδείγματα μουσειακών προγραμμάτων, τα οποία στοχεύουν στον περιορισμό του αισθήματος της μοναξιάς.

Γ. 1 Το φαινόμενο της μοναξιάς

Η μοναξιά αποτελεί ένα αίσθημα που όλοι οι άνθρωποι έχουμε βιώσει τουλάχιστον μια φορά στη ζωή μας. Αν και δεν υπάρχει ομοφωνία για τον ορισμό της, η μοναξιά φαίνεται ότι αποτελεί ένα υποκειμενικό, δυσάρεστο και ανεπιθύμητο συναίσθημα που σχετίζεται με την έλλειψη ή την απώλεια της συντροφικότητας και οφείλεται στην αναντιστοιχία μεταξύ της ποιότητας και της ποσότητας των κοινωνικών σχέσεων που διαθέτουμε και εκείνων που θα θέλαμε να έχουμε (Perlman & Replau, 1981: 34). Συχνά, συνδέεται με την έλλειψη φροντίδας, αποδοχής και στήριξης του ατόμου από το κοινωνικό του περιβάλλον. Υπάρχουν τρεις τύποι μοναξιάς που μπορεί να βιώνει το κάθε άτομο. Αρχικά, η κοινωνική μοναξιά, η οποία αφορά την αντιληπτή έλλειψη ποσότητας και ποιότητας κοινωνικών σχέσεων. Επιπλέον, η συναισθηματική μοναξιά, η οποία αναφέρεται στην απουσία ή απώλεια ουσιαστικών σχέσεων που ικανοποιούν την ανάγκη των ατόμων να αναγνωρίζονται και να ανήκουν κάπου, αλλά και η υπαρξιακή μοναξιά, η οποία αφορά την εμπειρία του να νιώθεις εντελώς ξεχωριστός από τους άλλους ανθρώπους, γεγονός που μπορεί να συμβεί όταν κάποιος έρχεται αντιμέτωπος με τραυματικές εμπειρίες (What Works Wellbeing, 2022).

Συχνά, η έννοια της μοναξιάς συγχέεται με αυτή της κοινωνικής απομόνωσης, αν και στην πραγματικότητα οι δύο αυτές έννοιες περιγράφουν διαφορετικές αλλά σχετικές εμπειρίες (Culture Health and Wellbeing Alliance, x.x). Ως κοινωνική απομόνωση περιγράφεται η κατάσταση έλλειψης επαφής με άλλα άτομα αλλά και με την κοινωνία (Todd & Camic, 2017: 47). Ωστόσο, οι κοινωνικά απομονωμένοι άνθρωποι δεν νιώθουν απαραίτητα πάντα μόνοι και οι μοναχικοί άνθρωποι δεν είναι απαραίτητα κοινωνικά απομονωμένοι (Baarck et al, 2021: 12). Πιο συγκεκριμένα, μπορεί κανείς να έχει συχνές κοινωνικές επαφές, να περιτριγυρίζεται από άλλους ανθρώπους και παρόλα αυτά να αισθάνεται μοναξιά, ενώ κάποιος με πολύ αραιές επαφές μπορεί να μην αισθάνεται μόνος (Weiss, 1973: 145).

Τα τελευταία χρόνια, όλο και περισσότεροι άνθρωποι έρχονται αντιμέτωποι με το αίσθημα της μοναξιάς, γεγονός που έχει συμβάλλει στην περιγραφή της μοναξιάς ως την «επιδημία του εικοστού πρώτου αιώνα» (Fergusson, 2018). Σύμφωνα με μελέτες καταγραφής των παγκόσμιων επιπέδων μοναξιάς, έως το ένα τρίτο του πληθυσμού των δυτικών χωρών βιώνει περιστασιακά μοναξιά, ενώ ένας στους δώδεκα ανθρώπους παγκοσμίως βιώνει την μοναξιά ως μια έντονη και μόνιμη κατάσταση, ικανή να προκαλέσει σοβαρά προβλήματα υγείας (Jo Cox Commission on Loneliness, 2017: 8). Μελέτη του 2016, αποκάλυψε ότι το πέντε τοις εκατό των ενηλίκων στο Ηνωμένο Βασίλειο αισθάνονταν χρόνια μοναξιά, ενώ το 2019 ένας στους πέντε Αμερικανούς αισθανόταν μόνος «συχνά» ή «πάντα» (Coates, 2019). Επιπλέον, ο μισός πληθυσμός των Λονδρέζων και των Νεοϋορκέζων δηλώνουν ότι η πόλη τους αποτελεί ένα «μοναχικό μέρος». Υψηλά ποσοστά στα επίπεδα της μοναξιάς παρουσιάζονται και στην Ανατολική Ασία, όπως στην Ιαπωνία, την Κίνα και την Νότια Κορέα. Χαρακτηριστική απόδειξη του γεγονότος αυτού είναι η μεγάλη δημοτικότητα των λεγόμενων “mukbang” στην Νότια Κορέα, δηλαδή των διαδικτυακών βίντεο που απεικονίζουν ανθρώπους να τρώνε, τα οποία παρακολουθούν μοναχικοί άνθρωποι κατά την διάρκεια των γευμάτων τους, προκειμένου να μην αισθάνονται μόνοι (Γεωργακόπουλος, 2023).

Γίνεται, λοιπόν, κατανοητό ότι η μοναξιά επηρεάζει την υγεία και την ευημερία ενός σημαντικού μέρους του πληθυσμού του πλανήτη. Όσον αφορά την Ευρώπη, παρατηρείται ένα χάσμα στα επίπεδα μοναξιάς μεταξύ των βόρειων και των νότιων ευρωπαϊκών χωρών, καθώς στη νότια και ανατολική Ευρώπη τα ποσοστά είναι αρκετά υψηλότερα. Όσον αφορά την Ελλάδα, η χώρα αναδεικνύεται «πρωταθλήτρια μοναξιάς» στην Ευρώπη, με έναν στους δέκα Έλληνες να νιώθει συχνά μοναξιά (Τσιριγωτάκη, 2022). Το φαινόμενο αυτό εξηγείται μεν λόγω των δυσμενών οικονομικών συνθηκών και της κακής υγείας, τα οποία ευνοούν την μοναξιά και είναι συχνότερα στην νότια και ανατολική Ευρώπη, αλλά και λόγω της επίδρασης που ασκούν στα άτομα οι κανόνες και οι αξίες της κοινωνίας τους, οι οποίες διαμορφώνουν τις απόψεις τους για το τι αποτελεί αποδεκτό πρότυπο κοινωνικής και συναισθηματικής σύνδεσης. Πιο συγκεκριμένα, στις χώρες όπου οι σχέσεις με την κοινότητα, την οικογένεια και οι διαπροσωπικές σχέσεις είναι κεντρικές για την αίσθηση ομαλότητας και κανονικότητας, τα άτομα είναι λιγότερο ανεκτικά στην έλλειψη κοινωνικής και συναισθηματικής επαφής, ενώ στις κοινωνίες που στηρίζονται στον ατομικισμό συχνά μειώνονται οι προσδοκίες για το τι συνιστά ένα βέλτιστο επίπεδο κοινωνικοποίησης (Baarek et al, 2021: 14).

Ωστόσο, όλα τα παραπάνω άλλαξαν με την έλευση της πανδημίας του Covid-19. Τα μέτρα αποστασιοποίησης, η απαγόρευση κυκλοφορίας, τα επαναλαμβανόμενα lockdown και η ακύρωση κοινοτικών δραστηριοτήτων και εκδηλώσεων εφαρμόστηκαν σε όλη την Ευρώπη, επιδρώντας σημαντικά στην ψυχική υγεία των ατόμων. Ένα μεγάλο μέρος της ανθρωπότητας ήρθε αντιμέτωπο με την κοινωνική απομόνωση και τις συνέπειές της, ενώ τα επίπεδα μοναξιάς αυξήθηκαν, γεγονός που τόνισε την σημασία των σχέσεων και της επαφής με τους συνανθρώπους μας. Η εξοικείωση και η επαφή με τις δυσκολίες της μοναξιάς αύξησε την ενσυναίσθηση αλλά και το ενδιαφέρον της κοινωνίας προς τα άτομα που βίωναν έντονα και τακτικά αισθήματα μοναξιάς πριν την έναρξη της πανδημίας (Deakin, 2022). Αν και η μοναξιά δεν αποτελεί ένα νέο φαινόμενο, η πανδημία ανέδειξε τις σημαντικές κοινωνικές,

οικονομικές και υγειονομικές επιπτώσεις της, καθώς και την ανάγκη απόδοσης ιδιαίτερης προσοχής στην καταπολέμησή της (Τσιριγωτάκη, 2022).

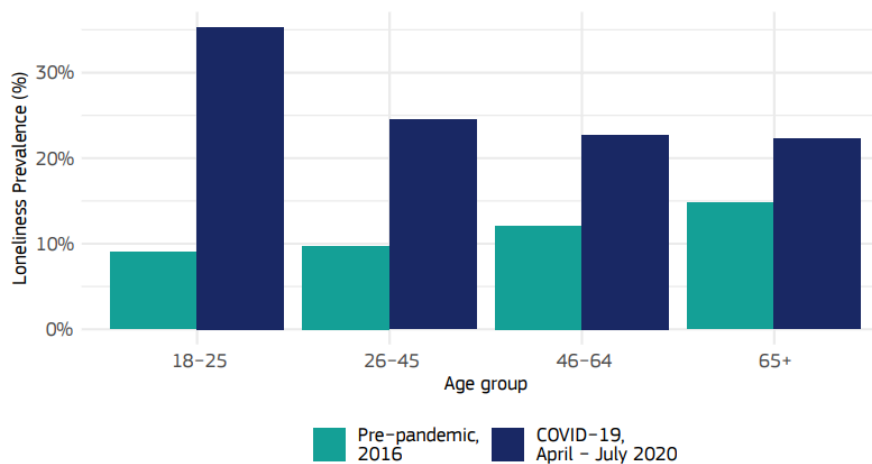
Κατά τη διάρκεια της πανδημίας τα επίπεδα μοναξιάς στην Ευρώπη αυξήθηκαν ανησυχητικά. Ενώ το 2016, περίπου το δώδεκα τοις εκατό των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης ένιωθαν μόνοι, τους πρώτους μήνες της πανδημίας, το ποσοστό αυτό διπλασιάστηκε σε περίπου εικοσιπέντε τοις εκατό. Μια ακόμα αλλαγή που πραγματοποιήθηκε στην Ευρώπη αφορά την άρση του χάσματος μεταξύ των ποσοστών μοναξιάς της βόρειας και της νότιας Ευρώπης, καθώς μετά την εμφάνιση του Covid-19, τα ποσοστά όλων των χωρών της ηπείρου κυμαίνονταν από είκοσι δύο μέχρι είκοσι έξι τοις εκατό (Baarck et al, 2021: 16). Οι συνθήκες αυτές ενίσχυσαν την ευαισθητοποίηση της κοινωνίας για το φαινόμενο της μοναξιάς, γεγονός που δεν πρέπει να ξεχαστεί λόγω της διέλευσης της πανδημίας, καθώς η μοναξιά είναι μια σοβαρή κοινωνική πρόκληση που προϋπήρχε του Covid-19 και θα συνεχίσει να υπάρχει (McMahon, 2021).

Αν και το αίσθημα της μοναξιάς μπορεί να επηρεάσει όλους τους ανθρώπους σε κάποια φάση της ζωής τους, η χρόνια και επίμονη μοναξιά μπορεί να προκαλέσει σοβαρά προβλήματα στην υγεία και την ευημερία των ατόμων αλλά και στην κοινωνία (Jo Cox Commission on Loneliness, 2017: 10). Αρχικά, η μοναξιά επηρεάζει άμεσα την ψυχική υγεία των ατόμων, καθώς αυξάνει τον κίνδυνο κατάθλιψης, άγχους και κακής διάθεσης. Επιπλέον, παρουσιάζει σοβαρό αντίκτυπο και στη σωματική υγεία. Έρευνες αποδεικνύουν ότι η μοναξιά μπορεί να προκαλέσει παρόμοιες επιπτώσεις στην υγεία των ατόμων με το κάπνισμα δεκαπέντε τσιγάρων τη μέρα, ενώ θεωρείται χειρότερη από την παχυσαρκία. Η αυξημένη αρτηριακή πίεση, οι διαταραχές ύπνου, οι καρδιακές παθήσεις, ο κίνδυνος εγκεφαλικού, κλινικής άνοιας και η υιοθέτηση ανθυγιεινών συμπεριφορών, όπως η έλλειψη σωματικής άσκησης, μπορούν επίσης να είναι αποτελέσματα της χρόνιας μοναξιάς (McMahon, 2021). Με την πάροδο του χρόνου, τα συμπτώματα αυτά μεταφράζονται σε υψηλότερα ποσοστά νοσηρότητας και θνησιμότητας (Rejcek , 2022). Για αυτούς τους λόγους η μοναξιά έχει αναφερθεί ακόμη και ως σιωπηλός δολοφόνος (Coates, 2019). Ωστόσο, η κακή υγεία και η μοναξιά αλληλοτροφοδοτούνται, γεγονός που δεν επιτρέπει να γνωρίζουμε ποια εμφανίζεται πρώτα (Baarck et al, 2021: 13).

Όσον αφορά τις επιπτώσεις της μοναξιάς στην κοινωνία, τα μοναχικά άτομα τείνουν να εμφανίζουν χαμηλότερα επίπεδα ενσυναίσθησης και να αισθάνονται ότι απειλούνται περισσότερο από τις απροσδόκητες καταστάσεις της ζωής. Η κατάσταση αυτή εντείνει την απομάκρυνσή τους από τους συνανθρώπους τους, ενώ παράλληλα αυξάνει τα επίπεδα δυσπιστίας και μισαλλοδοξίας, θέτωντας σε κίνδυνο την κοινωνική συνοχή (Baarck et al, 2021: 17). Ο κίνδυνος αυτός αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στην φράση της Χάνα Άρεντ, σύμφωνα με την οποία «η απολυταρχία βασίζεται στη μοναξιά, μια από τις πιο ακραίες και δραματικές εμπειρίες για έναν άνθρωπο» (Γεωργακόπουλος, 2023). Επιπλέον, η κακή υγεία και η μοναξιά συνδέονται με την αύξηση του ποσοστού της υγειονομικής περίθαλψης, με χαμηλότερες προοπτικές απασχόλησης και οικονομικά προβλήματα, τα οποία ασκούν πιέσεις στο υγειονομικό σύστημα αλλά και στην αγορά εργασίας (Baarck et al, 2021: 14). Τέλος, η μοναξιά συχνά σχετίζεται με το κοινωνικό στίγμα, λόγω ορισμένων πεποιθήσεων που

υποτιμούν όσους νιώθουν μοναξιά, χαρακτηρίζοντάς τους ως κοινωνικά ανίκανους και συγχέοντας το αίσθημα της μοναξιάς με κακές κοινωνικές συμπεριφορές ή δεξιότητες. Ωστόσο, σύμφωνα με μελέτες, οι κοινωνικές δεξιότητες των ατόμων που νιώθουν μοναξιά είναι εξίσου καλές με εκείνες των ανθρώπων που δεν αισθάνονται μόνοι και μερικές φορές θεωρούνται ακόμη πιο φιλικοί από τους μη μοναχικούς ανθρώπους (Barreto et al, 2022: 2659).

Η μοναξιά μπορεί να επηρεάσει οποιοδήποτε άτομο, ανεξαρτήτως ηλικίας και φύλου. Ορισμένοι παράγοντες που μπορούν να λειτουργήσουν ως έναυσμα για χρόνια μοναξιά είναι οι απότομες μεταβάσεις στη ζωή, όπως η αλλαγή χώρας διαμονής και δουλειάς ή η απώλεια λόγω θανάτου, αλλά και οι συνθήκες διαβίωσης, όπως το χαμηλό εισόδημα, η κακή υγεία, η έλλειψη εργασίας και η απουσία συντρόφου (Jo Cox Commission on Loneliness, 2017: 10). Σύμφωνα με έρευνες, τα επίπεδα μοναξιάς είναι υψηλότερα μεταξύ των μειονοτικών ομάδων, όπως τα άτομα με αναπηρία και με προβλήματα ψυχικής υγείας, τα άτομα μειονοτικών εθνοτικών κοινοτήτων και τα ηλικιωμένα άτομα (ΑΠΕ-ΜΠΕ, 2019). Τα ηλικιωμένα άτομα αποτελούν την κύρια ομάδα του πληθυσμού που έρχεται αντιμέτωπη με το φαινόμενο της μοναξιάς. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι περισσότερα από δύο εκατομμύρια άτομα ηλικίας άνω των εβδομήντα πέντε ετών στο Ηνωμένο Βασίλειο ζουν μόνα και περισσότερα από ένα εκατομμύριο μένουν πάνω από έναν μήνα χωρίς καμία κοινωνική επαφή (Page, 2022). Ωστόσο, η μοναξιά δεν αφορά αποκλειστικά τα άτομα τρίτης ηλικίας. Μια ακόμη ευάλωτη ομάδα ως προς την μοναξιά είναι οι νεαροί ενήλικες, από δεκαοχτώ έως είκοσι πέντε ετών. Αν και κατά την προ-πανδημική περίοδο, οι ηλικιωμένοι εμφάνιζαν υψηλότερα επίπεδα μοναξιάς σε σύγκριση με τις άλλες ηλικιακές ομάδες, αυτό αντιστράφηκε κατά τους πρώτους μήνες της πανδημίας του Covid-19, καθώς οι νεαροί ενήλικες εμφανίστηκαν ως η πιο μοναχική ηλικιακή ομάδα. Πιο συγκεκριμένα, τα επίπεδα μοναξιάς των νεαρών ενηλίκων αυξήθηκαν από εννιά τοις εκατό σε τριάντα πέντε τοις εκατό, δηλαδή σχεδόν τετραπλασιάστηκαν (Εικ. 2) (Baarck et al, 2021: 16). Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι οι νέοι ενήλικες επλήγησαν περισσότερο από τα μέτρα κοινωνικής αποστασιοποίησης, καθώς η κατάσταση αυτή τους στέρησε την επαφή με τους φίλους τους, η οποία είναι απαραίτητη και πιο συχνή στις νεαρές ηλικίες (Feldman, 2011: 578).

Εικ. 2: Επίπεδα μοναξιάς πριν και κατά τη διάρκεια της πανδημίας (Πηγή: Baarck et al, 2021: 21)

Συνεπώς, η μοναξιά μπορεί να επιφέρει σοβαρές επιπτώσεις στην υγεία και την ευημερία του κοινωνικού ιστού. Τα αυξανόμενα ποσοστά των επιπέδων μοναξιάς, τα οποία εκτινάχθηκαν κατά τη διάρκεια της πανδημίας, οδήγησαν στην ευαισθητοποίηση της κοινωνίας και στην ενασχόλησή της με το συγκεκριμένο ζήτημα. Έτσι, η συζήτηση για την μοναξιά μετατράπηκε σε ένα επίκαιρο ζήτημα, το οποίο έκανε την εμφάνισή του στη δημόσια κοινωνική και πολιτική ατζέντα των ευρωπαϊκών χωρών. Ταυτόχρονα, αναδείχθηκε η ανάγκη της ενεργητικής αντιμετώπισης της μοναξιάς, τόσο από τις αρμόδιες αρχές όσο και από την επιστημονική κοινότητα, προκειμένου να συμβάλλουν στην καταπολέμηση του προβλήματος.

Γ.2 Μουσεία και καταπολέμηση της μοναξιάς

Όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, τα μουσεία έχουν την δυνατότητα να αναπτύξουν τον θεραπευτικό τους ρόλο προκειμένου να συμβάλλουν στην προώθηση της υγείας και της ευημερίας των ατόμων και των κοινωνιών. Καθώς η πρόκληση της καταπολέμησης της μοναξιάς γίνεται όλο και πιο έντονη στις μέρες μας, είναι πλέον ζωτικής σημασίας η ενεργοποίηση και η συμβολή όλων των κοινωνικών φορέων στην παροχή λύσεων για το συγκεκριμένο ζήτημα. Τα μουσεία, λοιπόν, μπορούν να συμμετάσχουν ενεργά στην διαδικασία αυτή, λειτουργώντας ως χώροι συνάντησης που ενισχύουν την κοινωνική αλληλεπίδραση και τη δημιουργικότητα των ανθρώπων.

Τα μουσεία και η ενασχόληση με την τέχνη είναι ιδανικοί εταίροι στην προσπάθεια μείωσης των επιπέδων της μοναξιάς παγκοσμίως. Παρέχοντας τους φυσικούς τους χώρους, πραγματοποιώντας εκπαιδευτικά προγράμματα, δημιουργώντας διαδικτυακές δράσεις και προσφέροντας τις μουσειοσκευές τους σε απομακρυσμένες περιοχές, τα μουσεία μπορούν να προσεγγίσουν ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού που αισθάνεται μοναξιά (McMahon, 2021). Η προσέγγιση αυτή μπορεί να πραγματοποιηθεί και λόγω των προσπαθειών που καταβάλλουν τα μουσεία, ώστε να αποτελούν χώρους προσιτούς και διαθέσιμους προς όλους, στοχεύοντας στην μείωση του κοινωνικού αποκλεισμού και στην συμπερίληψη όλης της κοινωνίας. Επιπλέον, τα μουσεία, όντας μη κλινικοί και μη στιγματιστικοί χώροι, μπορούν να συμβάλλουν στην αφαίρεση του στίγματος από το φαινόμενο της μοναξιάς (Todd et al, 2017: 48). Ακόμα, η ασφάλεια που αποπνέουν οι μουσειακοί χώροι μπορεί να κινητοποιήσει τα μοναχικά άτομα να βγουν από το σπίτι και να οδηγήσει στη δημιουργία γνωριμιών με νέους ανθρώπους από διαφορετικά υπόβαθρα (Coates, 2019). Έτσι, το μουσείο μπορεί να παράσχει ευκαιρίες για οικοδόμηση νέων σχέσεων αλλά και για ανάπτυξη της δημιουργικότητας των επισκεπτών. Εκτός από τη σύνδεση με τους υπόλοιπους επισκέπτες, τα άτομα μπορεί να συνδεθούν με τους καλλιτέχνες των μουσειακών αντικειμένων αλλά και με ολόκληρη την ανθρωπότητα, γεγονός που τους παρέχει την ευκαιρία να νιώσουν μέλη μιας κοινότητας και τους επιτρέπει να εκπληρώσουν την αίσθηση του ανήκειν (McMahon, 2021).

Η αίσθηση του ανήκειν μπορεί να επιτευχθεί και μέσα από εκθέσεις και μουσειακές δράσεις, οι οποίες σχετίζονται άμεσα με την κοινότητα και προσβλέπουν στην βελτίωση αυτής. Παράλληλα, μέσα στο ίδιο το μουσείο μπορεί να δημιουργηθεί μια νέα κοινότητα, η οποία θα

αποτελείται από τους συμμετέχοντες στα μουσειακά προγράμματα. Έτσι, οι συμμετέχοντες σε προγράμματα που έχουν τακτικό χαρακτήρα μπορεί να αισθανθούν δεσμευμένοι με έναν σκοπό και συνδεδεμένοι μεταξύ τους, γεγονός που θα τους επιτρέψει να μην αισθάνονται πλέον κοινωνικά απομονωμένοι και να οικοδομήσουν σχέσεις εμπιστοσύνης, οι οποίες μπορεί να διατηρηθούν και μετά το πέρας των προγραμμάτων (Todd et al, 2017: 52-53). Σύμφωνα με τους Thomson et al (2020), η αίσθηση κοινότητας εντός ενός μουσειακού χώρου μπορεί να διευκολυνθεί και από το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες γνωρίζουν ότι βρίσκονται σε ένα πρόγραμμα όπου όλα τα μέλη της ομάδας μοιράζονται μια κοινή εμπειρία και αντιμετωπίζουν το ίδιο πρόβλημα, όπως είναι η μοναξιά. Αυτή η σιωπηρή γνώση της κοινής τους εμπειρίας ενισχύει την κατανόηση μεταξύ των συμμετεχόντων, οι οποίοι συνεργάζονται στα πλαίσια των μουσειακών προγραμμάτων, χωρίς οι συζητήσεις τους να επικεντρώνονται άμεσα στην ψυχική τους υγεία (Thomson et al, 2020: 7). Ένας ακόμα παράγοντας που συμβάλλει στην οικοδόμηση μιας αίσθησης κοινότητας είναι η εκμάθηση και η απόκτηση νέων δεξιοτήτων από κοινού με τους υπόλοιπους συμμετέχοντες, μέσα από διαδικασίες αλληλοϋποστήριξης και αλληλεγγύης, καθώς και η αίσθηση ότι οι συμμετέχοντες μοιράζονται κοινά βιώματα, έχουν έναν κοινό στόχο ή ένα κοινό παρελθόν (Thomson et al, 2018: 30). Τέλος, η επίτευξη της σύνδεσης με την κοινότητα και της αίσθησης του ανήκειν μπορεί να ενισχυθεί μέσω της συνεργασίας των μουσείων με κοινοτικούς οργανισμούς, όπως είναι οι βιβλιοθήκες και οι φιλανθρωπικές οργανώσεις που αφορούν την κοινότητα (Mughal et al., 2022).

Σημαντική συμβολή στην καταπολέμηση της μοναξιάς των συμμετεχόντων σε μουσειακά προγράμματα πραγματοποιεί και η ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης και του αυτοσεβασμού. Οι δύο αυτοί παράγοντες βελτιώνουν την ψυχική και κοινωνική ευημερία του ατόμου, ενώ η απουσία αυτών μπορεί να οδηγήσει στην ανάπτυξη διαταραχών ψυχικής υγείας (Barton et al., 2012: 92). Η βελτίωση της αυτοεκτίμησης μπορεί να επιτευχθεί μέσω μουσειακών προγραμμάτων που προάγουν την αυτοέκφραση, τη σύνδεση με τον εσωτερικό εαυτό αλλά και με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας, την ενασχόληση με δημιουργικές δραστηριότητες που περιλαμβάνουν απόκτηση νέων γνώσεων και δεξιοτήτων, καθώς και τη συγκρότηση κοινωνικού κεφαλαίου, μέσω της ανταλλαγής ιδεών, της συμπαραγωγικότητας και της ενισχυμένης αίσθησης του ανήκειν (Thomson et al, 2020: 9). Έτσι, οι επισκέπτες των μουσείων έχουν τη δυνατότητα να αποκτήσουν πρόσβαση σε ευκαιρίες μάθησης, να δημιουργήσουν, να αναπτύξουν νέες δεξιότητες, να έρθουν σε επαφή με τα πολιτιστικά αγαθά και να αλληλεπιδράσουν με άλλα άτομα, συζητώντας και δουλεύοντας σε ομάδες. Μέσω αυτής της διαδικασίας, και έχοντας την ευκαιρία να ξεφύγουν από την μοναχική τους καθημερινότητα, τα άτομα θα μπορέσουν να βιώσουν ηρεμιστικές εμπειρίες, να εξερευνήσουν την ταυτότητά τους, να δημιουργήσουν οι ίδιοι νοήματα, να επανασυνδεθούν με τις κοινότητές τους και να βελτιώσουν την υγεία και την ευημερία τους (Tymoszuk et al., 2020: 897).

Ωστόσο, ορισμένα άτομα που έρχονται αντιμέτωπα με την χρόνια μοναξιά, αδυνατούν να παραστούν στον φυσικό χώρο των μουσείων, είτε λόγω προβλημάτων σωματικής και ψυχικής υγείας, είτε λόγω διαμονής σε απομακρυσμένες περιοχές. Για αυτόν τον λόγο, είναι ιδιαίτερα χρήσιμη και αναγκαία η ανάπτυξη ψηφιακών μουσειακών δράσεων, στις οποίες οι

ενδιαφερόμενοι θα μπορούν να συμμετάσχουν από την οικία τους. Οι δράσεις αυτές αναπτύχθηκαν σημαντικά κατά τη διάρκεια της πανδημίας, όταν τα μουσεία βρέθηκαν αντιμέτωπα με το αναγκαστικό κλείσιμο των φυσικών τους χώρων και έπρεπε να βρουν καινούργια μέσα για να επικοινωνήσουν με τους επισκέπτες τους. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το ICOM, σχεδόν το ενενήντα πέντε τοις εκατό των μουσείων παγκοσμίως αναγκάστηκε να κλείσει τις πόρτες του κατά τη διάρκεια της πανδημίας, προκειμένου να διασφαλιστεί η ευημερία των επισκεπτών και του προσωπικού του, καθώς και η μη διασπορά του Covid-19 (ICOM, 2021). Το γεγονός αυτό προκάλεσε σοβαρές οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές επιπτώσεις στα μουσεία, ανεξαρτήτως της τοποθεσίας, του μεγέθους ή του ιδιοκτησιακού καθεστώτος τους, με ορισμένα από αυτά να απειλούνταν με οριστικό κλείσιμο. Μια από τις πολυάριθμες προκλήσεις με τις οποίες βρέθηκαν αντιμέτωπα τα μουσεία, κατά την περίοδο αυτή, ήταν η εύρεση νέων τρόπων επικοινωνίας με το κοινό τους (NEMO, 2020: 8).

Τα μουσεία, προκειμένου να κατορθώσουν να επιβιώσουν αλλά και να παράσχουν στήριξη στους ανθρώπους, σε μια δύσκολη και αβέβαιη εποχή, αναζήτησαν εναλλακτικές λύσεις και επανεξέτασαν τις δραστηριότητές τους (UNESCO, 2020a: 18). Έτσι, την περίοδο αυτή, κυρίαρχο ρόλο διαδραμάτισαν οι ψηφιακές υπηρεσίες των μουσείων. Σύμφωνα με έρευνα του NEMO, σχεδόν το εβδομήντα τοις εκατό των ευρωπαϊκών μουσείων αύξησε την παρουσία του στο διαδίκτυο μετά το κλείσιμο των θυρών του λόγω των μέτρων της πανδημίας, ενώ παράλληλα αυξήθηκε σημαντικά η επισκεψιμότητα στις διαδικτυακές τους υπηρεσίες (NEMO, 2020: 12). Αυτές οι ψηφιακές υπηρεσίες των μουσείων παρουσίασαν σημαντική ποικιλία. Συχνή ήταν η δημιουργία ψηφιακών περιηγήσεων εντός των μουσειακών χώρων, τρισδιάστατων απεικονίσεων των αιθουσών των μουσείων, ψηφιοποίησης των συλλογών τους, καθώς και εφαρμογών για κινητές συσκευές που αφορούσαν τις μουσειακές συλλογές. Αρκετά μουσεία εκμεταλλεύτηκαν τη συγκεκριμένη περίοδο για να παρουσιάσουν την «αθέατη πλευρά» τους, παρέχοντας ψηφιακή πρόσβαση σε «αόρατες» μουσειακές εργασίες, όπως η διαχείριση των συλλογών (UNESCO, 2020a: 17). Κάποιες ακόμα μουσειακές δραστηριότητες που πραγματοποιήθηκαν διαδικτυακά κατά το διάστημα της πανδημίας ήταν σεμινάρια, συνέδρια, συναυλίες, ομιλίες, προβολές, εργαστήρια, εκπαιδευτικά προγράμματα αλλά και παροχή διαφόρων «κιτ», που κάνουν δυνατές τις απτικές εμπειρίες (UNESCO, 2020a: 16). Επιπλέον, μεγάλη αύξηση παρουσίασε η ενασχόληση των μουσείων με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, όπως το Facebook, το Twitter και το Instagram, μέσω των οποίων οι χρήστες του διαδικτύου συχνά καλούνταν να συμμετάσχουν, προσθέτοντας το προσωπικό τους στοιχείο στις συλλογές των μουσείων και δημοσιεύοντας τις ιστορίες και τα προσωπικά τους αντικείμενα. Το γεγονός αυτό ενθάρρυνε τη δημιουργία ενός αισθήματος εμπιστοσύνης και μίας αίσθησης κοινότητας που στόχευε στην ανακούφιση από τις προκλήσεις του εγκλεισμού. Αυξάνοντας, λοιπόν, τις ψηφιακές υπηρεσίες τους, τα μουσεία συνέβαλαν στη μείωση της απομόνωσης και της μοναξιάς των ατόμων που έμειναν σπίτι λόγω της πανδημίας, παρέχοντας στους πολίτες μια διέξοδο από την απομονωμένη καθημερινότητα του εγκλεισμού, γεγονός που έκανε έκδηλη την αξία τους σε όλο και περισσότερο κόσμο (Deakin, 2021). Η δράση των μουσείων κατά την διάρκεια της πανδημίας μπορεί να συνοψιστεί στην φράση του Βοηθού Γενικού Διευθυντή Πολιτισμού της UNESCO, Ernesto Ottone R., σύμφωνα με τον οποίο «Σε μια εποχή που

δισεκατομμύρια άνθρωποι σε όλο τον κόσμο είναι χωρισμένοι ο ένας από τον άλλο, τα μουσεία μπορούν να μας φέρουν κοντά» (UNESCO, 2020b).

Η ενασχόληση των μουσείων με το φαινόμενο της μοναξιάς επιβεβαιώνεται και μέσω της ίδρυσης ενός μουσείου στο Πεκίνο που αφιερώνεται στην μοναξιά. Στόχος του συγκεκριμένου μουσείου είναι η παροχή βοήθειας στους επισκέπτες και κυρίως στους νέους, ώστε να αποδεχτούν και να παραμερίσουν την μοναξιά τους. Το μουσείο παρουσιάζει δεκατρείς σκηνές που αντικατοπτρίζουν την μοναχική ζωή των πόλεων, συμπεριλαμβανομένων των γραφείων τη νύχτα, του τελευταίου συρμού του μετρό, των εστιατορίων και των νοσοκομείων (Εικ. 3). Παράλληλα, στους τοίχους και στις σκάλες του μουσείου βρίσκονται ενθαρρυντικές λέξεις και εντός του μουσειακού χώρου παρουσιάζονται διάσπαρτες μοναχικές ιστορίες χιλίων διαφορετικών ανθρώπων. Σύμφωνα με τον ιδρυτή του μουσείου, Χαν Γουέν, το μουσείο αυτό «θα προσφέρει ένα ασφαλές λιμάνι για τους μοναχικούς ανθρώπους, στο οποίο θα μπορούν να συνειδητοποιήσουν ότι δεν είναι μόνοι στον αγώνα κατά της μοναξιάς» (Wen, 2019).

Εικ. 3: Μουσείο Μοναξιάς στο Πεκίνο (Πηγή: http://www.chinadaily.com.cn/a/201907/09/WS5d24836da3105895c2e7c8eb_1.html)

Συνεπώς, σύμφωνα με τα παραπάνω, τα μουσεία μπορούν να συνεισφέρουν στον αγώνα για την καταπολέμηση της μοναξιάς, παρέχοντας χώρους που ενισχύουν τις κοινωνικές συναναστροφές και προάγοντας την αυτοεκτίμηση και τη δημιουργικότητα των φυσικών ή διαδικτυακών επισκεπτών του. Αυτή η δυνατότητα των μουσείων μπορεί να αξιοποιηθεί περαιτέρω μέσω του σχεδιασμού μουσειακών προγραμμάτων, τα οποία θα στοχεύουν στην μείωση του αισθήματος της μοναξιάς.

Γ.3 Παραδείγματα μουσειακών προγραμμάτων για την μοναξιά

Καθώς τα μουσεία αναγνωρίζουν σταδιακά τη συμβολή που μπορούν να αποκτήσουν στην αντιμετώπιση της μοναξιάς, έχουν ξεκινήσει να πραγματοποιούν κοινοτικά προγράμματα, προγράμματα δια βίου μάθησης καθώς και να παρέχουν ευκαιρίες εθελοντισμού σε άτομα που αισθάνονται μοναξιά (Coates, 2019). Επιπλέον, πολλά μουσειακά θεραπευτικά προγράμματα, οι ομάδες στόχοι των οποίων δεν είναι απαραίτητα μοναχικά άτομα, αλλά άτομα που ανήκουν σε μειονοτικές ομάδες, όπως οι πρόσφυγες, οι φυλακισμένοι ή τα άτομα με προβλήματα σωματικής και ψυχικής υγείας, παρέχουν στους συμμετέχοντες πολλαπλά οφέλη, μεταξύ των οποίων βρίσκεται και η μείωση του αισθήματος της μοναξιάς. Στο παρόν υποκεφάλαιο θα παρουσιαστούν ορισμένα μουσειακά προγράμματα που συμβάλλουν στην καταπολέμηση της αίσθησης της μοναξιάς, τόσο στο εξωτερικό όσο και στην Ελλάδα.

Γ.3.1 Παραδείγματα μουσειακών προγραμμάτων στο εξωτερικό

Γ.3.1.1 Museums on Prescription

Το 2017, το University College του Λονδίνου (UCL) και το Canterbury Christ Church University συνεργάστηκαν με ορισμένα μουσεία του Ηνωμένου Βασιλείου, όπως το Βρετανικό Μουσείο και τα Μουσεία και οι Γκαλερί του Κάντερμπερι, για την διεκπεραίωση μιας έρευνας στα πλαίσια του προγράμματος “Museums on Prescription”. Η έρευνα αυτή συνέδεσε τα μουσεία με επαγγελματίες υγείας και κοινωνικής φροντίδας, ώστε να ενταχθούν τα μουσεία στην κοινωνική συνταγογράφηση και να μπορούν οι εργαζόμενοι στον τομέα της υγείας να παραπέμπουν τους ασθενείς σε δραστηριότητες εντός των μουσειακών χώρων. Στόχος της έρευνας αυτής ήταν η κατανόηση του τρόπου με τον οποίο τα προγράμματα κοινωνικής συνταγογράφησης που πραγματοποιούνται και βασίζονται στα μουσεία, μπορούν να μειώσουν την κοινωνική απομόνωση των ηλικιωμένων καθώς και το πώς μέσα από αυτές τις διαδικασίες δημιουργείται ένα κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον που ενισχύει την ψυχολογική ευεξία (Todd et al, 2017: 48).

Στο πλαίσιο του προγράμματος, δημιουργήθηκαν δώδεκα δωρεάν μουσειακές συνεδρίες διάρκειας δέκα εβδομάδων, τις οποίες παρακολούθησαν εκατόν δεκαπέντε συμμετέχοντες σε ομάδες, περίπου οκτώ έως δέκα ατόμων. Τα προγράμματα αυτά απευθύνονταν σε ηλικιωμένα άτομα άνω των εξήντα πέντε ετών και οι συνεδρίες πραγματοποιούνταν υπό την καθοδήγηση του προσωπικού του κάθε μουσείου (UCL, x.x). Κάθε μουσείο ανέπτυξε συγκεκριμένες δραστηριότητες βάσει των συλλογών και των ενδιαφερόντων του, οι οποίες δεν ήταν απαραίτητο να είναι ίδιες σε όλα τα μουσεία που συμμετείχαν. Όλες οι συνεδρίες περιελάμβαναν μια σύντομη εισαγωγή στο θεματικό πεδίο της ημέρας και στη συνέχεια παρουσίαζαν μια ποικιλία, καθώς μπορεί να περιελάμβαναν χειρισμό μουσειακών αντικειμένων, δημιουργικές δραστηριότητες, όπως η ζωγραφική, η γλυπτική, το κολάζ και η κατασκευή αντικειμένων, η χρήση της μουσικής και του τραγουδιού αλλά και περιηγήσεις στα παρασκήνια των αρχαιολογικών χώρων και των αποθηκευτικών εγκαταστάσεων των

μουσείων (Coates, 2019). Οι δραστηριότητες αυτές αποσκοπούσαν στη παροχή ευκαιριών στα ηλικιωμένα άτομα, ώστε να βιώσουν κάποιες ελκυστικές και συμμετοχικές εμπειρίες.

Καθώς τα προγράμματα αυτά ήταν μακροπρόθεσμα και προϋπέθεταν την ενεργή ενασχόληση και τη δημιουργικότητα των συμμετεχόντων, παρείχαν τη δυνατότητα στους συμμετέχοντες να αναπτύξουν κοινωνικές και φιλικές σχέσεις με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας, τις οποίες ορισμένοι διατήρησαν. Ιδιαίτερα για τα ηλικιωμένα άτομα, των οποίων τα κοινωνικά δίκτυα μπορεί να έχουν διαταραχθεί λόγω απώλειας, ασθένειας ή αναπηρίας, η διαδικασία αυτή είναι πολύ σημαντική. Ακόμα, η επιβεβαίωση που λάμβαναν τα άτομα μέσω της αποδοχής τους από τους υπόλοιπους συμμετέχοντες, επηρέασε τον τρόπο με τον οποίο αξιολογούσαν τον εαυτό τους και τους παρείχε τις κατάλληλες αποδείξεις ώστε να κρίνουν τους ίδιους με θετικό τρόπο. Η ικανοποίηση που λάμβαναν μέσω της συμμετοχής τους στα προγράμματα αυτά ενίσχυσε την ανάγκη τους να μοιραστούν τις νέες τους εμπειρίες με ανθρώπους εκτός του μουσειακού περιβάλλοντος, γεγονός που βοήθησε στην οικοδόμηση της αυτοεκτίμησης και της σιγουριάς τους, ενώ παράλληλα τους ενθάρρυνε για περαιτέρω κοινωνικές αλληλεπιδράσεις. Ωστόσο, ορισμένες φορές η χρόνια κοινωνική απομόνωση των ατόμων αυτών, δημιούργησε σε κάποιους μια απροθυμία ως προς την ανάπτυξη καινούργιων σχέσεων εντός του μουσειακού προγράμματος. Όμως, μέσω του ενθαρρυντικού και φιλόξενου μουσειακού περιβάλλοντος, αλλά και του ιδιαίτερου ενδιαφέροντος των συλλογών που τροφοδοτούσαν τα θέματα συζήτησης, τα άτομα αισθάνθηκαν ασφάλεια και επέτρεψαν στον εαυτό τους να βιώσουν καινούργιες εμπειρίες. Η ενασχόληση με τα μουσειακά αντικείμενα και με δραστηριότητες με τις οποίες δεν είχαν ασχοληθεί ξανά στο παρελθόν, εμπλούτισε τις γνώσεις και τις δεξιότητές τους, κράτησε το μυαλό τους σε εγρήγορση και συνέβαλε στην αναγνώριση και τη συνειδητοποίηση των δυνατοτήτων τους, οι οποίες μπορεί να αποδείχθηκαν πέραν των προσδοκιών τους. Επιπλέον, οι διαδικασίες αυτές οδήγησαν στην αναπόληση και στην επανασύνδεση με δραστηριότητες που συνήθιζαν να κάνουν στο παρελθόν, ενώ ταυτόχρονα ενίσχυσαν την σύνδεση των ατόμων αυτών με το παρελθόν και με την τοπική κοινωνία. Ο φυσικός χώρος του μουσείου και οι διαδραστικές δραστηριότητες των προγραμμάτων, δημιούργησαν ένα αίσθημα εμπιστοσύνης στους συμμετέχοντες, ανακούφισαν το άγχος που προκαλούσαν σε ορισμένους οι μη οικείοι χώροι, ενίσχυσαν την αυτοπεποίθηση και την αυτοεκτίμηση τους, ενθάρρυναν αυτούς να αποκτήσουν νέες εμπειρίες και τους βοήθησαν να απελευθερώσουν αισθήματα χαράς, ικανοποίησης και ευτυχίας (Todd et al, 2017: 49-53).

Τα προγράμματα αυτά απέδειξαν ότι τα μουσεία μπορούν να μετατραπούν σε προσιτά μέρη για τα ηλικιωμένα άτομα, αυξάνοντας την αυτοπεποίθησή τους, ανακουφίζοντάς τα από το άγχος και εμπλουτίζοντας τις κοινωνικές τους συναναστροφές, συμβάλλοντας, κατά αυτόν τον τρόπο, στη μείωση του αισθήματος της μοναξιάς και της κοινωνικής απομόνωσης των ατόμων αυτών. Αυτό το τριετές ερευνητικό έργο κέρδισε δύο βραβεία και έναν ειδικό έπαινο από τη Δημόσια Υγεία της Αγγλίας. Το μεγαλύτερο επίτευγμά του, όμως, ήταν ο θετικός του αντίκτυπος στους συμμετέχοντες και η καθοριστική συμβολή του στη χρήση των μουσείων, των τεχνών και της πολιτιστικής κληρονομιάς για την αντιμετώπιση της μοναξιάς των ηλικιωμένων ατόμων.

Γ.3.1.2 If: Volunteering for Wellbeing

Τα μουσεία μπορούν να συνεισφέρουν στην καταπολέμηση της μοναξιάς και μέσω της παροχής εθελοντικής εργασίας στον μουσειακό χώρο. Μέσω της εθελοντικής εργασίας τα μοναχικά άτομα αποκτούν τη δυνατότητα να βγουν από τη ρουτίνα της καθημερινότητας, να γνωρίσουν νέους ανθρώπους και να λάβουν νέες γνώσεις και δεξιότητες, οι οποίες μπορεί να τους χρησιμεύσουν στην εύρεση εργασίας και στη βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου.

Από το 2013 έως το 2016, το Manchester Museum και το Imperial War Museum του Ηνωμένου Βασιλείου, συνεργάστηκαν προκειμένου να δημιουργήσουν ένα πρόγραμμα εθελοντισμού και εκπαίδευσης. Το πρόγραμμα ονομάστηκε “If: Volunteering for Wellbeing” και πραγματοποιήθηκε σε δέκα χώρους πολιτιστικής κληρονομιάς στο ευρύτερο Μάντσεστερ, μεταξύ των οποίων το Εβραϊκό Μουσείο του Μάντσεστερ και το Λαϊκό Ιστορικό Μουσείο. Στόχος του συγκεκριμένου προγράμματος ήταν η υποστήριξη των συμμετεχόντων ώστε να απομακρυνθούν από την κοινωνική απομόνωση, τη μοναξιά και την οικονομική δυσπραγία. Κατά τη διάρκεια του προγράμματος, οι εθελοντές έλαβαν εργασίες που ήταν πραγματικά χρήσιμες για τη σωστή λειτουργία των μουσειακών χώρων και η προσπάθειά τους εκτιμήθηκε ουσιαστικά. Με την ολοκλήρωση της παρακολούθησης του προγράμματος, οι συμμετέχοντες είχαν αναπτύξει τις επικοινωνιακές τους δεξιότητες, την τεχνογνωσία τους στην εξυπηρέτηση πελατών, καθώς και τις γνώσεις τους στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς (If Volunteering for Wellbeing, x.x).

Το πρόγραμμα στόχευε στην εύρεση και απασχόληση ατόμων που αντιμετώπιζαν προβλήματα μοναξιάς και κοινωνικής απομόνωσης, καθώς και χρόνια ανεργία ή προβλήματα ψυχικής υγείας χαμηλού επιπέδου. Κατά τη διάρκεια του τριετούς προγράμματος, συμμετείχαν διακόσια τριάντα ένα άτομα από το Μάντσεστερ, από τα οποία, σύμφωνα με τα αποτελέσματα, τουλάχιστον το εβδομήντα πέντε τοις εκατό ανέφερε ότι το πρόγραμμα τους βοήθησε να αλλάξουν τη ζωή τους, αλλά και την αντίληψή τους για τις ικανότητες και τις δεξιότητές τους. Επιπλέον, περισσότερο από το τριάντα τοις εκατό των συμμετεχόντων απέκτησαν εργασιακή απασχόληση ή νέες ευκαιρίες εργασίας. Σύμφωνα με μια εθελόντρια που συμμετείχε στο πρόγραμμα, η ζωή της άλλαξε σημαντικά μετά τη συμμετοχή της στο πρόγραμμα. Ενώ ένιωθε μόνη και απομονωμένη, άρχισε να αποκτά εμπιστοσύνη στις ικανότητές της, βελτίωσε τις επικοινωνιακές της δεξιότητες και με τη λήξη του προγράμματος βρήκε δουλειά στον τομέα των μουσείων (Coates, 2019). Παράλληλα με τα οφέλη που έλαβαν οι συμμετέχοντες, το συγκεκριμένο πρόγραμμα αποτελεί απόδειξη της αποτελεσματικότητας της εθελοντικής πρακτικής στη βελτίωση της ευημερίας των πολιτών, στη καταπολέμηση της μοναξιάς και της κοινωνικής απομόνωσης, καθώς και στην ενδυνάμωση της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Γ.3.1.3 Διαδικτυακές ξεναγήσεις στο Μουσείο Καλών Τεχνών του Μόντρεαλ

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τα μουσεία μπορούν να συμβάλλουν στην αντιμετώπιση του αισθήματος της μοναξιάς και μέσω ψηφιακών δράσεων, χαρακτηριστικό που αξιοποιήθηκε

ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της πανδημίας του Covid-19, λόγω των επαναλαμβανόμενων lockdown. Προκειμένου να διερευνηθούν τα πιθανά οφέλη της συμμετοχής των ηλικιωμένων σε εβδομαδιαίες εικονικές επισκέψεις σε μουσεία, το Μουσείο Καλών Τεχνών του Μόντρεαλ συνεργάστηκε με ερευνητές του Καναδά και δημιούργησαν ένα εικονικό πρόγραμμα. Το πρόγραμμα αυτό διήρκησε τρεις μήνες και οι συμμετέχοντες ήταν συνολικά εκατόν έξι άτομα, ηλικίας εξήντα πέντε ετών και άνω και ζούσαν στο Μόντρεαλ. Ενώ οι μισοί συμμετέχοντες παρακολουθούσαν διαδικτυακές ξεναγήσεις μία φορά την εβδομάδα, υπήρχε παράλληλα μια ομάδα ελέγχου, η οποία απείχε από τη συμμετοχή σε πολιτιστικές δραστηριότητες κατά την ίδια χρονική περίοδο (Rejcek , 2022).

Οι συμμετέχοντες στο πρόγραμμα παρακολουθούσαν μια διαδικτυακή ξενάγηση σαράντα πέντε λεπτών στο μουσείο, την οποία ακολουθούσε μια συζήτηση δεκαπέντε λεπτών, με τη μορφή ερωταπαντήσεων (Beauchet et al, 2022). Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της μελέτης, η ομάδα που παρακολουθούσε τις ξεναγήσεις σημείωσε σημαντικές βελτιώσεις στα επίπεδα της κοινωνικής ένταξης, της ευεξίας και της ποιότητα ζωής σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου. Επιπλέον, διαπιστώθηκε ότι οι τακτικές διαδικτυακές επισκέψεις μπορεί να μειώσουν τον κίνδυνο εγκεφαλικών, καρδιακών παθήσεων και γνωστικής έκπτωσης, προωθώντας έτσι την υγιή γήρανση. Σε μια περίοδο, όπου η πανδημία του Covid-19 αύξησε σημαντικά τους κινδύνους κοινωνικής απομόνωσης και μοναξιάς, το πρόγραμμα αυτό αποδεικνύει ότι η παρακολούθηση εικονικών ξεναγήσεων σε εβδομαδιαία βάση μπορεί να αποδώσει πολλά οφέλη στους συμμετέχοντες (Ras, 2022). Προκειμένου, όμως, αυτές οι δράσεις να στεφθούν με επιτυχία, θα πρέπει να υπάρξει η κατάλληλη υποστήριξη των ατόμων που δεν είναι εξοικειωμένα με την τεχνολογία. Διαφορετικά, η αμηχανία κατά τη διάρκεια της χρήσης των ψηφιακών συσκευών και η παρατεταμένη έκθεση σε αυτές μπορεί να οδηγήσει σε αυξημένο άγχος και κόπωση των συμμετεχόντων, οι οποίοι μπορεί να αισθανθούν ανεπαρκείς και περισσότερο μόνοι μέσα από αυτή τη διαδικασία (Pare, 2022)

Γ.3.1.4 Your Met Art Box

Κατά τη διάρκεια της πανδημίας του Covid-19, τα μουσεία εκτός από διαδικτυακές δράσεις πραγματοποίησαν δράσεις με τη χρήση μουσειοσυσκευών και ειδικών κιτ, που παρείχαν την ευκαιρία στα άτομα που ενδιαφέρονταν, να έρθουν σε επαφή με τις συλλογές του μουσείου και να αναπτύξουν τη δημιουργικότητά τους. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το πρόγραμμα “Your Met Art Box”, το οποίο πραγματοποιήθηκε από το Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης (Met) της Νέας Υόρκης κατά τη διάρκεια της πανδημίας.

Το Μουσείο συνεργάστηκε με τη μη κερδοσκοπική οργάνωση “Citymeals on Wheels”, η οποία, από το 1981, διανέμει φαγητό σε ηλικιωμένα άτομα που βρίσκονται περιορισμένα στο σπίτι. Μέσω αυτής της συνεργασίας, το Met μπόρεσε να παραδώσει στα ενδιαφερόμενα άτομα ένα «πακέτο τέχνης», ώστε να προσφέρει σε ηλικιωμένα άτομα σε όλη τη Νέα Υόρκη δημιουργικές και εστιασμένες στη τέχνη δραστηριότητες, οι οποίες ήταν εμπνευσμένες από τη συλλογή του μουσείου. Επιπλέον, εθελοντές από το “Citymeals on Wheels”, έπειτα από τη λήψη κατάλληλης εκπαίδευσης από το Met, θα ανέπτυσαν συζήτηση με τους παραλήπτες

του πακέτου σχετικά με την τέχνη, είτε μέσω προσωπικής επίσκεψης είτε εξ αποστάσεως. Το πρόγραμμα διένεμε μία φορά το μήνα ένα πακέτο, το οποίο περιελάμβανε τέσσερις καλλιτεχνικές κάρτες με έγχρωμες εικόνες έργων από τη μόνιμη συλλογή του Μουσείου, μαζί με ερωτήσεις και δραστηριότητες που θα διευκόλυναν τους συμμετέχοντες και τους εθελοντές να εξερευνήσουν μαζί τη τέχνη. Το πακέτο διέθετε, ακόμα, αντικείμενα που ενεργοποιούν τις αισθήσεις, ένα φυλλάδιο με περαιτέρω πληροφορίες για κάθε επιλεγμένο έργο τέχνης και ένα πάσο για δωρεάν είσοδο στο Μουσείο (The MET, 2022).

Κάθε μήνα το «πακέτο τέχνης» είχε περισσότερους από χίλιους αποδέκτες και εθελοντές. Οι δραστηριότητες και οι συζητήσεις με τους εθελοντές γύρω από την τέχνη παρείχαν στους ηλικιωμένους ευκαιρίες σύνδεσης με άλλους ανθρώπους, καθώς και ενεργοποίηση των αισθήσεών τους μέσω της τέχνης. Σύμφωνα με την Sandra P. Rose, πρόεδρο του τμήματος εκπαίδευσης του Μητροπολιτικού Μουσείου Τέχνης, «τα μουσεία μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στη μείωση της κοινωνικής απομόνωσης», αυτό, προσθέτει, συμβαίνει καθώς «οι καλλιτεχνικές εμπειρίες -το να κοιτάς, να μιλάς για την τέχνη και να κάνεις τέχνη- έχουν θετικά αποτελέσματα στη συνολική ευημερία» (Deakin, 2022). Έτσι, το συγκεκριμένο δίκτυο διανομής «πακέτων τέχνης» κατόρθωσε, μέσω της απλής ενασχόλησης και της έναρξης μιας συζήτησης για τη τέχνη, να δημιουργήσει θετικό αντίκτυπο στην υγεία και την ευημερία των συμμετεχόντων. Πολλοί παραλήπτες των πακέτων αναζωπύρωσαν το καλλιτεχνικό τους ταλέντο και ορισμένοι έστειλαν στο Μουσείο προκειμένου να μοιραστούν μαζί του τα δικά τους έργα. Κατά αυτόν τον τρόπο, το “Your Met Art Box” παρείχε συντροφιά και κίνητρα ενεργοποίησης της σκέψης και των συναισθημάτων σε μια δύσκολη περίοδο, όπου τα επίπεδα μοναξιάς αυξήθηκαν σημαντικά. Ορισμένοι συμμετέχοντες υπογράμμισαν το γεγονός ότι ένιωθαν άορατοι στη κοινωνία πριν την πανδημία, η οποία έφερε στο προσκήνιο το ζήτημα της μοναξιάς και της κοινωνικής απομόνωσης (Deakin, 2022).

Γ.3.2 Παραδείγματα στην Ελλάδα

Αν και μέσα από την έρευνα που πραγματοποιήθηκε για τη συγκεκριμένη εργασία δεν βρέθηκε κάποιο εκπαιδευτικό πρόγραμμα ελληνικού μουσείου που να αφιερώνεται εξ ολοκλήρου στην καταπολέμηση της μοναξιάς, τα τελευταία χρόνια πραγματοποιούνται στα ελληνικά μουσεία θεραπευτικά προγράμματα για διάφορες ομάδες κοινού. Μέσω των συγκεκριμένων προγραμμάτων, οι συμμετέχοντες έρχονται σε επαφή με το μουσείο, τη συλλογή του και με άλλους συμμετέχοντες, αυξάνοντας την κοινωνικοποίησή τους και αναπτύσσοντας μια διάθεση αυτοεξερεύνησης και αυτοσεβασμού. Παράλληλα, κατά τη διάρκεια της πανδημίας του Covid-19, ορισμένα ελληνικά μουσεία ανέπτυξαν δράσεις, μέσω των οποίων τα άτομα που παρέμεναν σπίτι λόγω του εγκλεισμού απέκτησαν τη δυνατότητα να έρθουν σε επαφή με τις συλλογές των μουσείων και να αντιμετωπίσουν τις μοναχικές συνθήκες της πανδημίας. Στο παρόν υποκεφάλαιο θα εξετάσουμε ορισμένα παραδείγματα ελληνικών μουσείων που αναπτύσσουν τον θεραπευτικό ρόλο του μουσείου, προσφέροντας σημαντικά οφέλη στο κοινό, μεταξύ των οποίων βρίσκεται και η αντιμετώπιση της μοναξιάς.

Γ.3.2.1 Exploring the Museum's Images – Exploring My Image (EMΣΤ)

Ένα από τα ελληνικά μουσεία που αποδεικνύει συστηματικά ότι επιδιώκει να καλύψει τις ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας και να ανταποκριθεί στον κοινωνικό του ρόλο, είναι το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (EMΣΤ). Όσον αφορά την αξιοποίηση του θεραπευτικού ρόλου του μουσείου και της τέχνης στην προώθηση της ψυχικής και σωματικής υγείας των ατόμων, το EMΣΤ έχει αποδειχθεί πρωτοπόρο για τα ελληνικά δεδομένα, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στον τομέα της εικαστικής ψυχοθεραπείας. Αυτό καθίσταται φανερό από το γεγονός ότι ήδη από το 2016, όταν το EMΣΤ δεν βρισκόταν ακόμα σε πλήρη λειτουργία, σχεδιάστηκε ένα καινοτόμο πιλοτικό πρόγραμμα που συνδύαζε την ψυχοθεραπεία τέχνης με μια βιωματική προσέγγιση της τέχνης. Το πρόγραμμα αυτό, με τίτλο “Exploring the Museum's Images – Exploring My Image”, πραγματοποιήθηκε το 2017, σε συνεργασία με την Α΄ Ψυχιατρική Κλινική του Πανεπιστημίου Αθηνών, αποτελώντας το πρώτο πρόγραμμα τέτοιου είδους που είχε υλοποιηθεί ποτέ, έως τότε, σε ελληνικό μουσείο (Ioannides, 2017).

Το πιλοτικό αυτό πρόγραμμα εικαστικής ψυχοθεραπείας, διάρκειας ενός τριμήνου, πραγματοποιήθηκε εντός των χώρων του μουσείου, από την Ελισάβετ Ιωαννίδη (EMΣΤ) και την Αφροδίτη Πανταγούτσου (Αιγινήτειο Νοσοκομείο). Στόχος της συνεργασίας των δύο ιδρυμάτων ήταν η παροχή «ενός χώρου αυτοέκφρασης, δημιουργικότητας, κριτικής σκέψης και μείωσης του άγχους μέσω της δημιουργίας τέχνης». Οι συμμετέχοντες στο πρόγραμμα αποτελούσαν μια κλειστή ομάδα δέκα ατόμων, οι οποίοι επιλέχθηκαν έπειτα από ανοιχτή πρόσκληση και συμμετείχαν σε δώδεκα συνολικά συνεδρίες που πραγματοποιούνταν μία φορά την εβδομάδα. Σε κάθε συνεδρία παρουσιαζόταν ένα διαφορετικό έργο από τη μη εγκατεστημένη συλλογή του μουσείου, μαζί με πρόσθετες πληροφορίες για τη ζωή του καλλιτέχνη, ως έναυσμα για περαιτέρω σκέψη. Στη συνέχεια, οι συμμετέχοντες δημιουργούσαν τα δικά τους έργα τέχνης και πραγματοποιείτο συζήτηση από όλα τα μέλη της ομάδας γύρω από αυτά τα έργα. Στις δύο τελευταίες συνεδρίες, η ομάδα αναλογίστηκε τη δουλειά που έκανε στις δέκα προηγούμενες συνεδρίες, καθώς κάθε μέλος της ομάδας επέλεξε ένα δικό του έργο που αντιπροσώπευε τη συναισθηματική του κατάσταση εκείνη τη στιγμή. Σημαντική ήταν η συμβολή του θεραπευτή τέχνης στην διαδικασία αυτή, ώστε να επιτευχθεί η κατανόηση των συναισθηματικών και ψυχολογικών αναγκών των συμμετεχόντων (Ioannides, 2017).

Κατά τη διάρκεια του προγράμματος, ο χώρος του μουσείου παρείχε την ευκαιρία στους συμμετέχοντες να συνδεθούν με το μουσείο και τη συλλογή του, αλλά και να χρησιμοποιήσουν τα καλλιτεχνικά μέσα, ώστε να επιτύχουν την προσωπική τους εξερεύνηση, να αποκτήσουν αυτοπεποίθηση, να αυξήσουν την αυτοεκτίμησή τους, να καλλιεργήσουν την κριτική τους σκέψη και την αυτοέκφρασή τους, να κοινωνικοποιηθούν, καθώς και να μειώσουν το άγχος τους (Jury & Landes, 2015: 26). Μεταξύ της ομάδας και των συντονιστών αναπτύχθηκε ένα αίσθημα εμπιστοσύνης, το οποίο επέτρεψε να συζητηθούν θέματα όπως οι προβληματισμοί, οι φόβοι, οι ανασφάλειες, τα ζητήματα ταυτότητας αλλά και αποκαλύψεις των πιο εσωτερικών προσωπικών σκέψεων των συμμετεχόντων. Τα σχόλια των συμμετεχόντων επιβεβαιώνουν τη θετική έκβαση του προγράμματος. Για παράδειγμα, ένα

μέλος της ομάδας ανέφερε ότι μέσω αυτής της θεραπευτικής διαδικασίας αντιμετώπισε το άγχος του, ενώ ένα άλλο μέλος παραδέχτηκε ότι χρειαζόταν θεραπεία προκειμένου να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες της καθημερινότητας (Ioannides, 2017).

Γ.3.2.2 Ψηφιακό παιχνίδι για μεγάλους (Ίδρυμα B&E Γουλανδρή)

Κατά τη διάρκεια της πανδημίας, το Ίδρυμα B&E Γουλανδρή δημιούργησε μια ψηφιακή δράση, με τίτλο «Ψηφιακό παιχνίδι για μεγάλους», ειδικά σχεδιασμένη για άτομα άνω των εξήντα πέντε ετών. Η συγκεκριμένη δράση αποτελεί την ψηφιακή εκδοχή της δράσης «Παιχνίδι για μεγάλους», η οποία πραγματοποιείται στον χώρο του Ιδρύματος B&E Γουλανδρή στο Παγκράτι, ήδη πριν το ξέσπασμα της πανδημίας Covid-19. Σε συνεργασία με την Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρεία θεατρικών παραγωγών, Seveneleven, πραγματοποιήθηκε μια σειρά διαδικτυακών διαδραστικών ξεναγήσεων, οι οποίες είχαν ως αφετηρία επιλεγμένα έργα της Συλλογής. Στόχος της συγκεκριμένης δράσης είναι, μέσω μιας διαδικασίας που θυμίζει παιχνίδι, να ενισχυθεί η δημιουργικότητα και η αυτοπεποίθηση των συμμετεχόντων, να μετατραπεί η εσωστρέφεια των ατόμων σε έκφραση και να ενθαρρυνθεί η χρήση των ψηφιακών εργαλείων από τα άτομα που ανήκουν στην τρίτη ηλικία, ενώ παράλληλα θα επιτυγχάνεται η εξοικείωση τους με τον κόσμο της τέχνης μέσω μιας βιωματικής προσέγγισης (Ίδρυμα B&E Γουλανδρή, χ.χ).

Η δράση, η οποία πραγματοποιείται μέσω της πλατφόρμας Zoom σε εβδομαδιαία βάση, περιλαμβάνει τρεις ενότητες. Η πρώτη ενότητα, η οποία ονομάζεται «κοινά σημεία», επιχειρεί, μέσα από δέκα έργα Ελλήνων και ξένων καλλιτεχνών που ανήκουν στη Συλλογή, να συστήσει στους συμμετέχοντες το Παρίσι. Την πρώτη ενότητα ακολουθεί η δεύτερη, με τίτλο «Ορίζοντας το σώμα», και η τρίτη ενότητα, με τίτλο «Καλλιτεχνικά Ρεύματα». Η συγκεκριμένη δράση αξιοποίησε τις δυνατότητες της τεχνολογίας και έδωσε τη δυνατότητα σε άτομα άνω των εξήντα πέντε ετών από όλη την Ελλάδα, να έρθουν σε επαφή με τη Συλλογή του Ιδρύματος B&E Γουλανδρή και να αισθανθούν ότι δεν είναι μόνοι, σε μια περίοδο που ήταν αδύνατο να απολαύσουν τη Συλλογή δια ζώσης, καθώς και να απομακρυνθούν από την οικία τους. Η δράση αυτή συνεχίζεται μέχρι και σήμερα και παρέχεται δωρεάν στους ενδιαφερόμενους (Ίδρυμα B&E Γουλανδρή, χ.χ).

Γ.3.2.3 CAre Art (MOMus)

Ένα πρόγραμμα εικαστικής ψυχοθεραπείας εγκαινιάζεται φέτος, το 2023, από τον Μητροπολιτικό Οργανισμό Μουσείων Εικαστικών Τεχνών Θεσσαλονίκης (MOMus). Το πρόγραμμα αυτό ονομάζεται “CAre Art” και πρόκειται για μια σειρά εργαστηρίων που θα προσφέρονται δωρεάν σε ογκολογικούς ασθενείς. Το MOMus, έχοντας υπογράψει μνημόνιο συνεργασίας με την Ελληνική Ομοσπονδία Καρκίνου (ΕΛΛΟΚ) και την Εταιρεία Ογκολόγων Παθολόγων Ελλάδας (ΕΟΠΕ), αποσκοπεί στην ανταλλαγή γνώσεων, ώστε να δημιουργηθούν προγράμματα από κοινού, τα οποία θα ανταποκρίνονται στις ανάγκες των ογκολογικών ασθενών. Μέσω αυτής της συνεργασίας, οι ογκολογικοί ασθενείς θα παρέμπονται από τους γιατρούς τους ή από την ΕΛΛΟΚ στο πρόγραμμα “CAre Art”,

λειτουργώντας κατά κάποιον τρόπο στα πλαίσια της κοινωνικής συνταγογράφησης (Παπαδοδημητράκη, 2023).

Όσον αφορά την επιλογή της συγκεκριμένης ομάδας κοινού, η επιμελήτρια εκπαίδευσης του MOMus, Μαρία Κοκορότσκου, αναφέρει ότι ο καρκίνος ίσως να αποτελέσει την επόμενη υγειονομική πανδημία, καθώς, σύμφωνα με μελέτες, μέχρι το 2040 τα ποσοστά του καρκίνου αναμένεται να έχουν αυξηθεί κατά εξήντα τοις εκατό παγκοσμίως. Έχοντας πλήρη επίγνωση του κοινωνικού του ρόλου και καταβάλλοντας προσπάθεια οι εκθέσεις και οι δράσεις του να επικεντρώνονται γύρω από σύγχρονα θέματα, το MOMus θεώρησε επιτακτική ανάγκη την ενασχόληση με τη συγκεκριμένη ομάδα κοινού. Το πρόγραμμα, μέσω της επαφής με τις συλλογές του μουσείου, της προσωπικής έκφρασης και της δημιουργίας αποσκοπεί στην ψυχολογική ενδυνάμωση των ασθενών, στην ψυχοεκπαίδευση, δηλαδή στο να μάθουν να εκφράζουν και να διαχειρίζονται τα συναισθήματά τους και στη βελτίωση των γνώσεων και των δεξιοτήτων τους, ώστε να αναπτύξουν θετική στάση απέναντι στη θεραπεία και στη ζωή. Επιπλέον, οι συμμετέχοντες εξασκούνται στην εκπαίδευση του βλέμματος και στην εις βάθος παρατήρηση, οι οποίες μπορούν να συμβάλλουν στον έγκαιρο εντοπισμό ασυνήθιστων αλλαγών στο σώμα μας και στην πρόληψή τους. Ένα κύριο όφελος που μπορούν να αποκτήσουν οι ασθενείς, χαρακτηριστικό το οποίο, σύμφωνα με την Κοκορότσκου, διαχωρίζει τα μουσεία από τους υπόλοιπους φορείς θεραπείας, είναι η ευκαιρία κοινωνικοποίησης των ατόμων εντός των χώρων του μουσείου, η οποία μπορεί να συμβάλλει στην μείωση του άγχους, στην ενίσχυση της αυτοπεποίθησης και της ενσυναίσθησης και στην αντιμετώπιση της μοναξιάς (The Co-Museum, 2022).

Γ.3.2.4 Από το ζην στο συλλογικό ευ ζην (Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης)

Ένα νέο πρόγραμμα σχεδιάστηκε στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης σε συνεργασία με το Εθνικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγείας (ΕΠΨΥ), το οποίο ονομάζεται «Από το ζην στο συλλογικό ευ ζην». Το συγκεκριμένο πρόγραμμα προσωπικής ανάπτυξης περιλαμβάνει τρεις πυλώνες δράσεων και απευθύνεται κυρίως σε ομάδες νέων αλλά και στο ευρύ κοινό. Η εστίαση στη νεανική ομάδα κοινού κατευθύνθηκε από το γεγονός ότι, σύμφωνα με μελέτες, την τελευταία δεκαετία παρατηρείται αναστολή στην ψυχολογική ανάπτυξη των εφήβων και των νέων στην Ελλάδα, καθώς τα άτομα αυτά έχουν βρεθεί αντιμέτωπα από μικρή ηλικία με την οικονομική αλλά και την υγειονομική κρίση και είναι πιο ευάλωτα στην εκδήλωση προβλημάτων ψυχικής υγείας (Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, 2023).

Το πρόγραμμα αποτελείται από τρεις κύκλους εργαστηρίων για εφήβους και νεαρούς ενήλικες, των οποίων οι θεματικές σχετίζονται με θέματα ψυχικής υγείας, προκειμένου να τους ευαισθητοποιήσουν προς αυτή τη θεματική και να συμβάλλουν στην καλλιέργεια των ψυχικών τους δεξιοτήτων. Η υλοποίηση του προγράμματος πραγματοποιείται με τη συμβολή της θεραπεύτριας τέχνης του μουσείου αλλά και των επαγγελματιών ψυχικής υγείας του ΕΠΨΥ. Επιπλέον, μία φορά τον μήνα πραγματοποιούνται ειδικές ξεναγήσεις στις μόνιμες συλλογές του μουσείου για το ευρύ κοινό, ώστε να επιτευχθεί η ευαισθητοποίησή τους στα

θέματα ψυχικής υγείας, ενώ παράλληλα φιλοξενούνται ομιλίες στους χώρους του μουσείου, με προσκεκλημένους επαγγελματίες ψυχικής υγείας. Σύμφωνα με την Μαρίνα Οικονόμου, καθηγήτρια Ψυχιατρικής στο ΕΚΠΑ και επιστημονικά υπεύθυνη της Μονάδας Κοινωνικής Ψυχιατρικής και Ψυχοκοινωνικής Φροντίδας στο ΕΠΙΨΥ, «οι ομιλίες, οι ειδικές ξεναγήσεις και τα εργαστήρια θα προσπαθήσουν να αναδείξουν τη συνάντηση ανάμεσα στον ειδικό, στον καλλιτέχνη και στο γενικό κοινό και θα αποπειραθούν να ρίξουν φως στο μυστήριο του ανθρώπινου ψυχισμού, να προβληματίσουν, να εμπνεύσουν και εν τέλει να συν-κινήσουν» (Συγκά, 2023).

Μέσω του συγκεκριμένου προγράμματος, οι συμμετέχοντες θα έχουν την ευκαιρία να έρθουν σε επαφή με τις συλλογές του μουσείου, να εμπλακούν με τα αρχαία αντικείμενα και, παρέχοντας τους τα κατάλληλα ερεθίσματα, θα μπορέσουν να αναγνωρίσουν τον εσωτερικό τους κόσμο, τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους, να εκφραστούν ελεύθερα, να συνδεθούν με την κοινωνία και τον κόσμο γύρω τους, αλλά και να βρουν την δική τους θέση σε αυτόν τον κόσμο (Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, 2023).

Συμπερασματικά, τα μουσεία φαίνεται ότι μπορούν να κατέχουν βασικό ρόλο στην αντιμετώπιση του προβλήματος της μοναξιάς. Μέσω της αλληλεπίδρασης με τον πολιτισμό αλλά και με τα υπόλοιπα μέλη της κάθε ομάδας, τα άτομα μπορούν να αναπτύξουν νέες δεξιότητες, να γίνουν δημιουργικά και να δημιουργήσουν γνήσιες ανθρώπινες συνδέσεις. Ενώ στο εξωτερικό βρέθηκαν προγράμματα, τα οποία εστίαζαν στην αντιμετώπιση του αισθήματος της μοναξιάς, με το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών να αφορούν άτομα άνω των εξήντα πέντε ετών, στην Ελλάδα δεν βρέθηκε κάποιο αντίστοιχο πρόγραμμα. Τα εκπαιδευτικά προγράμματα των ελληνικών μουσείων, απευθυνόμενα σε συγκεκριμένες ομάδες ατόμων, θέτουν ως στόχο την ευημερία και ευεξία των μελών των ομάδων αυτών, επιτυγχάνοντας κατά αυτόν τον τρόπο την κοινωνικοποίηση και την ένταξη των συμμετεχόντων σε ομάδες και κατ'επέκταση την αντιμετώπιση της μοναξιάς σε όσους βιώνουν το συγκεκριμένο αίσθημα.

Κεφάλαιο Δ': Εκπαιδευτική δράση «Σσςς! Τα αγάλματα μιλάνε!»

Στο τελευταίο κεφάλαιο, παρουσιάζεται η εκπαιδευτική δράση «Σσςς! Τα αγάλματα μιλάνε!», η οποία σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε στα πλαίσια της παρούσας μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας. Η συγκεκριμένη εκπαιδευτική δράση απευθύνεται σε φοιτητές της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών, ηλικίας δεκαοχτώ έως εικοσιπέντε ετών, οι οποίοι αισθάνονται κάποιες φορές ή και συχνά μόνοι και στοχεύει στην μείωση του αισθήματος της μοναξιάς των ατόμων αυτών. Προκειμένου να σχεδιαστεί η δράση αυτή, πραγματοποιήθηκε βιβλιογραφική ανασκόπηση σχετικά με τις αρχές της μουσειακής εκπαίδευσης και τις σύγχρονες παιδαγωγικές θεωρίες και μεθόδους, ενώ παράλληλα αξιοποιήθηκαν οι πληροφορίες που παρουσιάζονται στα προηγούμενα κεφάλαια της παρούσας εργασίας σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο τα μουσεία και τα μουσειακά προγράμματα συμβάλλουν στην εμπύχωση του κοινωνικού ιστού καθώς και στην καταπολέμηση της μοναξιάς.

Δ.1 Βασικές αρχές της δράσης

Η εκπαιδευτική δράση «Σσςς! Τα αγάλματα μιλάνε!» στοχεύει στη μείωση της αίσθησης της μοναξιάς των φοιτητών της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών, που αισθάνονται μόνοι. Η συγκεκριμένη δράση βασίζεται στις ιδιότητες του μουσείου που παρουσιάστηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, μέσω των οποίων αυτό δύναται να συμβάλει στην αντιμετώπιση της μοναξιάς. Πιο συγκεκριμένα, τα μουσεία, ως ασφαλείς, συμπεριληπτικοί, μη κλινικοί και μη στιγματιστικοί χώροι, μπορούν να κινητοποιήσουν τα άτομα που αισθάνονται μόνα ώστε να ξεπεράσουν τους φόβους τους, να αναπτύξουν την δημιουργικότητά τους και να δημιουργήσουν νέες γνωριμίες (Todd et al, 2017: 48, Coates, 2019). Επιπλέον, ερχόμενοι σε επαφή με τα πολιτιστικά αγαθά, οι επισκέπτες των μουσείων έχουν την ευκαιρία να εξερευνήσουν την ταυτότητά τους, να δημιουργήσουν οι ίδιοι νοήματα, να ενισχύσουν την αυτοεκτίμησή τους, να συνδεθούν με τους υπόλοιπους επισκέπτες καθώς και με ολόκληρη την ανθρωπότητα, γεγονός που τους επιτρέπει να νιώσουν μέλη μιας κοινότητας, να εκπληρώσουν την αίσθηση του ανήκειν και να ξεφύγουν από την μοναχική τους καθημερινότητα (McMahon, 2021, Thomson et al, 2020: 5).

Επιπλέον, η συγκεκριμένη δράση βασίζεται στην ιδιότητα των μουσειακών αντικειμένων να είναι φορείς νοημάτων και πληροφοριών, τις οποίες οι συμμετέχοντες της δράσης θα κληθούν να προσεγγίσουν και να ερμηνεύσουν σύμφωνα με τις προσωπικές τους εμπειρίες, τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους (Γκότσης, 2002: 17). Σύμφωνα με τον Δημήτρη Πλάντζο, «οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι, μέσα από το σώμα στην τέχνη (αλλά και το σώμα ως έργο τέχνης), εξέφρασαν τις απόψεις τους για τη ζωή και τον θάνατο, την ύπαρξη, τις αισθήσεις, τη λογική και το συναίσθημα» (Πλάντζος, 2023: 28). Τα γλυπτά έργα τέχνης, λοιπόν, με τα οποία, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ασχολείται η συγκεκριμένη δράση, λειτουργούν ως σύμβολα, τα οποία επιχειρούν να αναπαραστήσουν τον κόσμο, ενώ το

γεγονός ότι μετέχουν ταυτόχρονα στο παρελθόν και στο παρόν, δίνει στους συμμετέχοντες τη δυνατότητα να ταξιδέψουν στον χώρο και στον χρόνο μέσω της φαντασίας τους και να προσθέσουν τις προσωπικές τους ερμηνείες (Νικονάνου, 2015: 92). Μέσω των μουσειακών αντικειμένων, οι επισκέπτες μπορούν να προβάλλουν τα συναισθήματα και τις σκέψεις τους σε ένα φανταστικό παρελθόν, χωρίς να τίθενται απαραίτητα σε αυτούς οι περιορισμοί της ιστορικής γνώσης (Sofaer, 2021: 1125). Έτσι, τα μέλη της ομάδας θα ενθαρρυνθούν να συγκροτήσουν τα δικά τους νοήματα, λειτουργώντας ως ενεργητικά υποκείμενα στην όλη διαδικασία (Black, 2009: 238).

Παράλληλα, η εκπαιδευτική δράση της παρούσας εργασίας ευθυγραμμίζεται με τις αρχές της μουσειακής εκπαίδευσης, η οποία, όπως σημειώνουν οι Falk και Dierking (1992), αποτελεί μια ολιστική εμπειρία που πρέπει να αξιοποιεί τις πρότερες εμπειρίες και γνώσεις των επισκεπτών, ώστε να κατορθώσει να συνδεθεί με την καθημερινή τους ζωή και να μην απευθύνεται αποκλειστικά σε άτομα με ειδικές γνώσεις (Falk & Dierking, 1992: 184). Επιπλέον, οι ίδιοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι οι μουσειακές δράσεις θα πρέπει να ενεργοποιούν την φαντασία και να συμβάλλουν στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης των επισκεπτών, παρακινώντας τους να χρησιμοποιούν όλες τις αισθήσεις τους προκειμένου να επεξεργαστούν και να αφομοιώσουν την πληροφορία (Falk & Dierking, 2000: 195). Έτσι, η εκπαιδευτική δράση, αξιοποιώντας το μουσείο που λειτουργεί ως κατεξοχήν χώρος μη τυπικής μάθησης, επιδιώκει να αξιοποιήσει τις πρότερες εμπειρίες των συμμετεχόντων, να επιτρέψει την προσθήκη των προσωπικών τους νοημάτων, να αναπτύξει την φαντασία τους και να τους βοηθήσει να έρθουν σε επαφή με τα εκθέματα του μουσείου, χωρίς να χρειαστεί να βρεθούν αντιμέτωποι με τη «σκληρή δουλειά» της τυπικής μάθησης, η οποία συχνά περιορίζει την απόλαυση (Sofaer, 2021: 1127).

Καθώς, η δράση απευθύνεται σε άτομα ηλικίας δεκαοχτώ έως εικοσιπέντε ετών, καταβάλλεται προσπάθεια ώστε να ικανοποιήσει τα στοιχεία που, σύμφωνα με έρευνα των Kelly et al (2002), φαίνεται να προσελκύουν τους νέους στα μουσεία. Αυτά είναι:

- 1) Να «βλέπουν τον εαυτό τους» στις μουσειακές δράσεις.
- 2) Η ενεργή μαθησιακή εμπειρία, η οποία μεριμνά για τα ατομικά και τα κοινά τους ενδιαφέροντα, παρέχοντας παράλληλα ένα άνετο και υποστηρικτικό κλίμα.
- 3) Η αναγνώριση της πρότερης εμπειρίας των συμμετεχόντων.
- 4) Η συμμετοχή στη δημιουργία και την παρουσίαση των προγραμμάτων.
- 5) Η σύνδεση με ζητήματα που απασχολούν τη σημερινή νεολαία (Kelly et al, 2002: 4).

Τέλος, στην εκπαιδευτική δράση αξιοποιείται το Εκπαιδευτικό Δράμα, το οποίο, σύμφωνα με τους Αυδή και Χατζηγεωργίου (2007), «είναι μια μορφή θεατρικής τέχνης που σκοπό έχει να διερευνήσει ποικίλα κοινωνικά θέματα και ανθρώπινες καταστάσεις και μέσα από τον συνδυασμό συναισθηματικής εμπλοκής και νοητικής επεξεργασίας, βίωσης και αναστοχασμού, συμβάλλει στη μάθηση με την έννοια της κατανόησης του εαυτού μας αλλά και του κόσμου» (Αυδή & Χατζηγεωργίου 2007: 19). Το Εκπαιδευτικό Δράμα κρίνεται κατάλληλο για εφαρμογή εντός του μουσειακού περιβάλλοντος, καθώς μέσω αυτού μπορούν

να αξιοποιηθούν οι συμβολικές διαστάσεις των μουσειακών αντικειμένων και οι πολλαπλές αφηγήσεις με τις οποίες μπορούν αυτά να συνδεθούν (Καλεσοπούλου, 2017). Έτσι, μέσω του Εκπαιδευτικού Δράματος, ευνοείται η ενεργή συμμετοχή των επισκεπτών του μουσείου, καλλιεργείται η περιέργεια και το ενδιαφέρον τους και επιδιώκεται η προώθηση της διάδρασης μεταξύ αυτών και των εκθεμάτων, ώστε να επιτευχθεί μια συναισθηματική προσέγγιση και να αξιοποιηθούν οι προσωπικές τους γνώσεις και εμπειρίες (Σέξτου, 2005: 47). Παράλληλα, στη δράση αξιοποιείται ο αφηγηματικός λόγος, η χρήση του οποίου αυξάνει την συναισθηματική εμπλοκή των συμμετεχόντων, επιτρέπει τη δημιουργική τους έκφραση και ενεργοποιεί την φαντασία τους (Νικονάνου, 2015: 57).

Όσον αφορά τον τίτλο της παρούσας εκπαιδευτικής δράσης, αυτός είναι «Σσςς! Τα αγάλματα μιλάνε!». Μέσω του συγκεκριμένου τίτλου επιδιώκεται να αναδειχθεί η προσπάθεια που θα δοθεί κατά τη διάρκεια της δράσης, ώστε τα αγάλματα του Μουσείου να «ζωντανέψουν» και οι συμμετέχοντες να αποκτήσουν τη δυνατότητα να αλληλεπιδράσουν και να συνδεθούν με αυτά, ερμηνεύοντας τις ιστορίες, τα συναισθήματα και τις αξίες τους. Στην πραγματικότητα τα αγάλματα δεν μιλάνε και δεν διηγούνται από μόνα τους την ιστορία τους. Ωστόσο, μας δίνουν την ευκαιρία να μιλήσουμε εμείς οι ίδιοι μέσα από αυτά, μέσω των ερμηνειών μας.

Δ.2 Χώρος σχεδιασμού και υλοποίησης

Η εκπαιδευτική δράση «Σσςς! Τα αγάλματα μιλάνε!» σχεδιάστηκε και, στη συνέχεια, υλοποιήθηκε στο Μουσείο Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης (ΜΑΙΤ) της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Η ιστορία του μουσείου ξεκινάει στις αρχές του εικοστού αιώνα, όταν καθηγητές αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών άρχισαν να συγκροτούν τις Διδακτικές Συλλογές του, οι οποίες αποκτήθηκαν μέσω δωρεών και δανεισμών από άλλα μουσεία, εφορείες αρχαιοτήτων και ιδιώτες. Από το 1984, το μουσείο στεγάζεται σε χώρους του δευτέρου και τρίτου ορόφου της Φιλοσοφικής Σχολής και φιλοξενεί δώδεκα συλλογές, οι οποίες, σύμφωνα με την επίσημη ιστοσελίδα του Μουσείου «έχουν διδακτικό χαρακτήρα και αποβλέπουν στην θεωρητική κατάρτιση και πρακτική άσκηση των φοιτητών του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας σε θέματα συντήρησης, τεκμηρίωσης, ερμηνείας, διαχείρισης και έκθεσης αρχαίων αντικειμένων και έργων νεότερης και σύγχρονης τέχνης» (Μουσείο Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης, χ.χ).

Η εκπαιδευτική δράση της παρούσας εργασίας επιλέχθηκε να σχεδιαστεί βάσει της Συλλογής Αρχαίας Γλυπτικής, Επιγραφικής και Εκμαγείων, η οποία στεγάζεται στον τρίτο όροφο της Φιλοσοφικής Σχολής. Η συλλογή αυτή περιλαμβάνει εκμαγεία αρχαίων ελληνικών γλυπτών, τα οποία βρίσκονται κυρίως σε μουσεία του εξωτερικού, όπως το Βρετανικό Μουσείο και το Λούβρο, αλλά και σε μουσεία της Ελλάδας, ενώ παράλληλα στη συλλογή ανήκουν και ορισμένα πρωτότυπα έργα (Μουσείο Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης, χ.χ).

Η επιλογή του Μουσείου Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης, καθώς και της συγκεκριμένης Συλλογής, υπαγορεύτηκε από τους παρακάτω λόγους:

- 1) Όπως αναφέρθηκε, το ΜΑΙΤ στεγάζεται εντός της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών. Συνεπώς, οι φοιτητές της Φιλοσοφικής Σχολής έρχονται καθημερινά σε έμμεση επαφή με τον χώρο του Μουσείου. Ωστόσο, η πλειονότητα των φοιτητών που επισκέπτεται το Μουσείο ανήκει σε ένα από τα τμήματα της Σχολής, δηλαδή στο τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, και οι επισκέψεις αυτών πραγματοποιούνται κυρίως λόγω της διεξαγωγής ορισμένων μαθημάτων, φροντιστηριακών ασκήσεων και εργαστηρίων στο χώρο.
Καθώς, η συγκεκριμένη εκπαιδευτική δράση απευθύνεται σε φοιτητές της Φιλοσοφικής Σχολής, ηλικίας δεκαοχτώ έως εικοσιπέντε ετών, μέσω της συμμετοχής τους στη δράση επιδιώκεται, μεταξύ άλλων, να ενισχυθεί η σύνδεση των φοιτητών της Φιλοσοφικής Σχολής με τον συγκεκριμένο χώρο, ώστε να δημιουργηθεί μια αίσθηση φοιτητικής κοινότητας εντός του μουσείου και του πανεπιστημίου. Η δημιουργία μιας αίσθησης κοινότητας μπορεί να συμβάλλει στην εκπλήρωση της αίσθησης του ανήκειν και να απομακρύνει τα αισθήματα μοναξιάς από τους συμμετέχοντες (Todd et al, 2017: 52-53, Thomson et al, 2020: 9-10).
- 2) Καθώς η Συλλογή Αρχαίας Γλυπτικής, Επιγραφικής και Εκμαγείων περιλαμβάνει εκμαγεία ορισμένων από τα πιο γνωστά γλυπτά έργα της αρχαιότητας, όπως η Νίκη της Σαμοθράκης, ο Ηνίοχος και η Αφροδίτη της Μήλου, οι συμμετέχοντες στη δράση θα έχουν την ευκαιρία να έρθουν σε επαφή με αυτά μέσω ενός διαφορετικού τρόπου προσέγγισης, ο οποίος δεν θα εστιάζει στα τυπολογικά ή χρονολογικά χαρακτηριστικά των έργων. Η επαφή με αυτά τα δημιουργήματα της ανθρωπότητας, επιδιώκεται να δώσει την ευκαιρία στους φοιτητές να αντιληφθούν τη συνέχεια της ανθρώπινης ύπαρξης και να αισθανθούν ότι και εκείνοι αποτελούν μέρος της ανθρωπότητας, γεγονός που τους καθιστά μέλη μιας ευρείας κοινότητας και τους επισημαίνει ότι δεν είναι μόνοι (McMahon, 2021, Zybert, 2020: 59, Salom, 2008: 101).
- 3) Στηριζόμενη στο γεγονός ότι τα μουσειακά αντικείμενα είναι φορείς των νοημάτων και των αξιών της εποχής που δημιουργήθηκαν, στη συγκεκριμένη δράση θα καταβληθεί προσπάθεια ώστε να αναδειχθεί η καθολικότητα των συναισθημάτων και των αξιών που εκφράζουν τα γλυπτά έργα της Συλλογής. Έτσι, οι συμμετέχοντες θα έχουν την ευκαιρία να αναγνωρίσουν ορισμένα κοινά στοιχεία μεταξύ αυτών και των εκθεμάτων, με τα οποία είναι πιθανόν να ταυτιστούν (Silverman, 2010).
- 4) Ως μουσειακός χώρος, το ΜΑΙΤ φέρει ορισμένες εγγενείς ιδιότητες: αποτελεί έναν ασφαλή και συμπεριληπτικό, μη στιγμιστικό χώρο, ενώ ταυτόχρονα το γεγονός ότι βρίσκεται εντός της σχολής των συμμετεχόντων καθιστά το μουσείο έναν σχετικά οικείο χώρο. Οι ιδιότητες αυτές αφαιρούν από τους συμμετέχοντες το στίγμα της μοναξιάς και είναι πιθανό να τους επιτρέψουν να βιώσουν νέες εμπειρίες και να

ξεπεράσουν τους φόβους τους (Todd et al, 2017: 48, Salom, 2008: 98, Camic & Chatterjee, 2013: 67).

Δ.3 Ομάδα κοινού - στόχος

Η εκπαιδευτική δράση «Σσςς! Τα αγάλματα μιλάνε!» απευθύνεται σε φοιτητές της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών, ηλικίας δεκαοχτώ έως εικοσιπέντε ετών, οι οποίοι αισθάνονται κάποιες φορές ή και συχνά μόνοι. Η επιλογή της συγκεκριμένης ομάδας κοινού - στόχου υπαγορεύτηκε από τους παρακάτω λόγους:

- 1) Το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες αποτελούν φοιτητές της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών τους συνδέει άμεσα με τον μουσειακό χώρο που έχει επιλεγθεί για τη συγκεκριμένη δράση, δηλαδή το ΜΑΙΤ. Μέσω της δράσης θα πραγματοποιηθεί προσπάθεια ώστε να επιτευχθεί μια σύνδεση μεταξύ των φοιτητών και του Μουσείου, καθώς και να δημιουργηθεί μία αίσθηση κοινότητας εντός του Μουσείου, η οποία μπορεί να διευκολύνει τους συμμετέχοντες στη δημιουργία νέων σχέσεων καθώς και στην εκπλήρωση της αίσθησης του ανήκειν εντός της σχολής τους (Todd et al, 2017: 52-53, Thomson et al, 2020: 9-10).
- 2) Σύμφωνα με τον Erikson, κατά τη διάρκεια της πρώιμης ενήλικης ζωής, το άτομο βρίσκεται στο στάδιο οικειότητας ή απομόνωσης. Πιο συγκεκριμένα, κατά την περίοδο αυτή, το άτομο επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στην ανάπτυξη στενών διαπροσωπικών σχέσεων με άλλα άτομα. Όσοι, στο συγκεκριμένο στάδιο, αντιμετωπίζουν δυσκολίες, είναι συνήθως απομονωμένα και μοναχικά άτομα, που τα χαρακτηρίζει φόβος για τη δημιουργία σχέσεων με άλλους (Feldman, 2011: 578).
- 3) Κατά το διάστημα της πανδημίας του Covid-19, η ηλικιακή ομάδα δεκαοχτώ έως εικοσιπέντε, ήταν αυτή που σημείωσε τα υψηλότερα ποσοστά όσον αφορά τα επίπεδα μοναξιάς. Πιο συγκεκριμένα, τα επίπεδα μοναξιάς της συγκεκριμένης ηλικιακής ομάδας τετραπλασιάστηκαν κατά τους πρώτους μήνες της πανδημίας (Baarek et al, 2021: 16, Ahrendt et al, 2021).

Η εισαγωγή στο πανεπιστήμιο ορισμένων ατόμων που ανήκουν στην ομάδα στόχου, συγκεκριμένα τα άτομα που σήμερα βρίσκονται στην ηλικία των είκοσι ενός ετών, πραγματοποιήθηκε επί της πανδημίας Covid-19. Η παρακολούθηση των μαθημάτων μέσω τηλεκπαίδευσης και η απουσία φυσικής επαφής με τους συμμαθητές τους, οδήγησε ορισμένες φορές στην δυσκολία δημιουργίας καινούργιων σταθερών σχέσεων εντός του πανεπιστημίου και στη διατάραξη της αίσθησης του ανήκειν στην πανεπιστημιακή κοινότητα (Γαλανάκη, 2021: 8).

- 4) Πολλοί φοιτητές έρχονται από την ελληνική επαρχία στην Αθήνα προκειμένου να σπουδάσουν. Έτσι, έρχονται αντιμέτωποι για πρώτη φορά στη ζωή τους με την απόσταση από την οικογένειά τους, την απουσία του σταθερού φιλικού κύκλου που

είχαν δημιουργήσει κατά τα σχολικά τους έτη, καθώς και με το γεγονός ότι διαμένουν στο δικό τους σπίτι (Feldman, 2011: 563). Αυτές οι απότομες μεταβάσεις στη ζωή των ατόμων λειτουργούν συχνά ως έναυσμα για την μοναξιά (Jo Cox Commission on Loneliness, 2017: 10, Γαλανάκη, 2014: 5).

- 5) Οι συνθήκες διαβίωσης, με τις οποίες έρχονται αντιμέτωποι οι νέοι, όπως το χαμηλό εισόδημα και η δυσκολία εύρεσης εργασίας, ευνοούν την εμφάνιση της μοναξιάς (Konle-Seidl & Picarella, 2021: 19, Jo Cox Commission on Loneliness, 2017: 10).

Οι συγκεκριμένοι λόγοι, λοιπόν, καθιστούν αναγκαία την προσπάθεια ενίσχυσης της ψυχικής υγείας και μείωσης του αισθήματος της μοναξιάς των νέων ατόμων. Όμως, προκειμένου η προσπάθεια αυτή να στεφθεί με επιτυχία, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι ιδιαίτερες ανάγκες αλλά και οι δυσκολίες της συγκεκριμένης ομάδας στόχου. Ορισμένες από τις ανάγκες που χαρακτηρίζουν τους νέους, ηλικίας δεκαοχτώ έως εικοσιπέντε ετών είναι:

- 1) Κοινωνικές ανάγκες και ανάγκη εκπλήρωσης αίσθησης του ανήκειν (Feldman, 2011: 578).
- 2) Ανάγκη αυτοεξερεύνησης και προσδιορισμού της ταυτότητας του ατόμου (Feldman, 2011: 551).
- 3) Πρόκειται για ένα «απαιτητικό» κοινό στα μουσεία, το οποίο έχει υψηλά κριτήρια ποιότητας και επιθυμεί έντονες και ψυχαγωγικές εμπειρίες (Black, 2009: 64).
- 4) Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης σε ένα μουσείο, επιθυμούν να τους παρέχονται δυνατότητες για κριτική σκέψη και να συναντούν προκλήσεις για απάντηση σε ερωτήματα (Cross, Zimmerman, 2002: 272).
- 5) Αναζητούν εμπειρίες που ικανοποιούν όλες τις απαιτήσεις τους στον ίδιο χώρο (Black, 2009: 64). Στην περίπτωση του MAIT, η ανάγκη αυτή είναι εφικτό να ικανοποιηθεί, καθώς το μουσείο βρίσκεται εντός του πανεπιστημίου. Συνεπώς, η μουσειακή εμπειρία μπορεί να συνδυαστεί με την παρακολούθηση μαθημάτων, με την συνάντηση με τους συμφοιτητές, την κατανάλωση φαγητού και την μελέτη στη βιβλιοθήκη της Φιλοσοφικής.

Παράλληλα, η συγκεκριμένη ομάδα κοινού έρχεται αντιμέτωπη και με ορισμένες δυσκολίες, οι οποίες μπορεί να επηρεάσουν την μουσειακή της εμπειρία. Αυτές είναι:

- 1) Η απουσία του απαραίτητου ελεύθερου χρόνου στη ζωή τους (Black, 2009: 64).
- 2) Το γεγονός ότι σε πολλούς νέους δεν αρέσουν τα παραδοσιακά μουσεία. Προκειμένου να ξεπεραστεί η συγκεκριμένη δυσκολία, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι

απαραίτητοι παράγοντες, ώστε η μουσειακή επίσκεψη να μη θυμίζει μάθημα (Black, 2009: 64).

Δ.4 Σκοπός και στόχοι

Η σημασία του ορισμού του σκοπού και των στόχων της εκπαιδευτικής δράσης είναι θεμελιώδης, καθώς μέσω αυτών τίθενται τα πλαίσια βάσει των οποίων λαμβάνονται οι αποφάσεις για τον σχεδιασμό της δράσης (Council of Europe, 2002). Ο σκοπός της δράσης θέτει τη γενική προοπτική της, ενώ οι εκπαιδευτικοί στόχοι αποτελούν τα ενδιάμεσα βήματα που πρέπει να ακολουθηθούν προκειμένου να επιτευχθεί ο κύριος σκοπός της (Καμαρινού, 2000).

Σκοπός της εκπαιδευτικής δράσης «Σσςς! Τα αγάλματα μιλάνε!» είναι η μείωση του αισθήματος της μοναξιάς στους νέους, ηλικίας δεκαοχτώ έως εικοσιπέντε ετών, και συγκεκριμένα σε άτομα που φοιτούν στη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών και αισθάνονται κάποιες φορές ή και συχνά μόνοι.

Οι στόχοι της δράσης ταξινομούνται, σύμφωνα με την ταξινόμια του Bloom (1956), σε τρεις επιμέρους τομείς. Πρώτος τομέας είναι ο γνωστικός, ο οποίος περιλαμβάνει στόχους γνώσης, κατανόησης και δεξιοτήτων. Δεύτερος τομέας είναι ο κοινωνικο-συναισθηματικός, ο οποίος αφορά τις συμπεριφορές, τις στάσεις, τις αξίες, καθώς και την ενεργοποίηση των συναισθημάτων και των εμπειριών. Τέλος, τρίτος τομέας είναι ο ψυχοκινητικός, ο οποίος αφορά την ανάπτυξη κινητικών δεξιοτήτων, όπως η έκφραση μέσω του σώματος, αλλά και η έκφραση μέσω του λόγου.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, οι στόχοι της παρούσας εκπαιδευτικής δράσης διαρθρώνονται ως εξής:

1) Γνωστικοί στόχοι:

α. Να έρθουν σε επαφή με τα έργα του μουσείου και να αναγνωρίσουν την καθολικότητα των αξιών και των συναισθημάτων που αυτά εκφράζουν, καθώς και τη συνέχεια της ανθρώπινης ύπαρξης. Έτσι, στοχεύεται να αντιληφθούν οι συμμετέχοντες ότι δεν είναι μόνοι και ότι αποτελούν κομμάτι της ανθρωπότητας (McMahon, 2021, Zybert, 2020: 59, Salom, 2008: 101).

β. Να εξοικειωθούν με την εργασία σε ομάδες και να αναπτύξουν πνεύμα συνεργασίας.

2) Κοινωνικο-συναισθηματικοί:

α. Κοινωνικοποίηση συμμετεχόντων. Η κοινωνικοποίηση με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας επιδρά θετικά στο σώμα και στην ψυχή των ατόμων, ενώ παράλληλα συμβάλλει στην, έστω και στιγμιαία, μείωση της αίσθησης ότι είναι μόνοι (Kotowski, 2020: 17).

β. Συναισθηματική σύνδεση μεταξύ ορισμένων μελών της ομάδας μέσω βιωματικών δραστηριοτήτων. Μέσω της αναγνώρισης κοινών στοιχείων με τους υπόλοιπους συμμετέχοντες παρέχονται ευκαιρίες για οικοδόμηση νέων σχέσεων (Feldman, 2011: 579).

γ. Ενίσχυση της ενσυναίσθησης. Τα άτομα που αισθάνονται μοναξιά τείνουν να εμφανίζουν χαμηλότερα επίπεδα ενσυναίσθησης, γεγονός που εντείνει την απομάκρυνσή τους από τους συνανθρώπους τους, αυξάνει τη δυσπιστία και τη μισαλλοδοξία (Baarck et al, 2021: 17).

δ. Αναγνώριση και εξωτερίκευση των συναισθημάτων και των σκέψεων των συμμετεχόντων μέσω της επαφής τους με τα μουσειακά αντικείμενα. Η διαδικασία αυτή μπορεί να συμβάλλει στην ενίσχυση της ενδοσκόπησης και της αυτογνωσίας των συμμετεχόντων και, ως αποτέλεσμα, στην αποδοχή και κατανόηση του εαυτού τους. Οι παράγοντες αυτοί μπορούν να συνεισφέρουν στην βελτίωση της ψυχικής υγείας και στη μείωση της μοναξιάς των συμμετεχόντων (Coles et al, 2019: 59)

ε. Δημιουργία μιας αίσθησης κοινότητας εντός του πανεπιστημίου, η οποία θα συμβάλλει στην εκπλήρωση της αίσθησης του ανήκειν. Έτσι, επιδιώκεται η μετατροπή του μουσείου από απόμακρο χώρο για τους φοιτητές σε χώρο αλληλεπίδρασης, ψυχαγωγίας και δράσης καθώς και σε κόμβο που θα επιτρέπει στη φοιτητική κοινότητα να συγκεντρώνεται και να ενισχύει τους κοινωνικούς της δεσμούς (Legari, 2020: 48).

3) Ψυχοκινητικοί:

α. Αξιοποίηση του σώματος και του λόγου των συμμετεχόντων ώστε να εκφραστούν.

β. Ενίσχυση της δημιουργικότητας και ενεργοποίηση της φαντασίας των συμμετεχόντων. Μέσω αυτών θα επιτραπεί στους συμμετέχοντες να ξεφύγουν από την μοναχική τους καθημερινότητα, να εξερευνήσουν την ταυτότητά τους, να δημιουργήσουν οι ίδιοι νοήματα, και να βελτιώσουν την υγεία και την ευημερία τους (Todd et al, 2017: 52-53).

γ. Ενδυνάμωση συμμετεχόντων μέσω της αίσθησης ότι προσθέτουν το δικό τους προσωπικό στοιχείο και ότι οικειοποιούνται το μουσείο του πανεπιστημίου τους.

δ. Ελευθερία έκφρασης και ανάπτυξη κριτικής σκέψης.

ε. Ψυχαγωγία συμμετεχόντων.

Δ.5 Αξιακό σύστημα

Η παρούσα εκπαιδευτική δράση διέπεται από ένα σύστημα αξιών που συνάδει με τις αξίες που διέπουν τα μουσεία του εικοστού πρώτου αιώνα, καθώς και τη σημερινή κοινωνία. Πιο συγκεκριμένα, η δράση αυτή σέβεται και προάγει την φυσική, νοητική και πολιτιστική προσβασιμότητα όλων των φοιτητών της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών ανεξαρτήτως φύλου, καταγωγής, κοινωνικής τάξης, αναπηρίας και εισοδήματος. Επιπλέον, καταβάλλει προσπάθειες ώστε να συμβάλλει στην ενίσχυση του κοινωνικού ρόλου των μουσείων και των μουσειακών δράσεων, τα οποία βρίσκονται στην υπηρεσία της κοινωνίας και των πολιτών, καθώς πραγματεύεται ένα ζήτημα που αφορά ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού, δηλαδή την μοναξιά, και επιδιώκει να συνεισφέρει στην καταπολέμησή του. Ταυτόχρονα, συντάσσεται με

τον επαναπροσδιορισμό του όρου «εκπαίδευση», δηλαδή με την άποψη ότι πρόκειται για εμπειρίες με νόημα και όχι ένα προκαθορισμένο αποτέλεσμα, καθώς οι δραστηριότητες που συγκροτούν την δράση εστιάζουν στη δημιουργία προσωπικών νοημάτων και δεν εμπίπτουν σε σωστές και λάθος απαντήσεις (Falk & Dierking, 1992: 184). Τέλος, σέβεται και προωθεί την ελευθερία λόγου και έκφρασης των σκέψεων και των συναισθημάτων των συμμετεχόντων, ενώ παράλληλα επιδιώκει να συμβάλλει στην προαγωγή της ενσυναίσθησης μεταξύ των συμμετεχόντων.

Δ.6 Παιδαγωγικές μέθοδοι

Η συγκεκριμένη εκπαιδευτική δράση βασίζεται στις σύγχρονες θεωρίες μάθησης, οι οποίες μετατοπίζουν το ενδιαφέρον τους από το αντικείμενο της γνώσης στο υποκείμενο και από το περιεχόμενο της διδασκαλίας στην ίδια τη μαθησιακή διαδικασία (Φατώλα, 2017). Βασικές αρχές των συγκεκριμένων θεωριών μάθησης είναι η έμφαση στην εμπειρία του μαθητή, η δόμηση προσωπικών νοημάτων, η ενίσχυση της δημιουργικότητας, η ενεργοποίηση της κριτικής σκέψης και η εργασία σε ομάδες, προκειμένου να επιτευχθεί η προώθηση της συνεργασίας και της αλληλεγγύης των συμμετεχόντων (Nikonanου, 2005: 53). Παρακάτω παρατίθενται οι παιδαγωγικές θεωρίες που αξιοποιούνται στην παρούσα εκπαιδευτική δράση:

1) Θεωρία της Ανδραγωγικής - Malcolm Knowles (1968)

Αν και οι περισσότερες παιδαγωγικές θεωρίες εστιάζουν στην παιδική ηλικία των ατόμων, η θεωρία της Ανδραγωγικής διαχωρίζει τον τρόπο με τον οποίο μαθαίνουν οι ενήλικες από εκείνον των παιδιών. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Knowles, οι ενήλικες είναι αυτόνομοι, αυτοκατευθυνόμενοι και θέλουν να ελέγχουν τον σχεδιασμό της εκπαίδευσής τους, στην οποία θέλουν να συμμετέχουν ενεργά και να αξιοποιούν τις ήδη υπάρχουσες βιωματικές τους εμπειρίες. Επιπλέον, επιδιώκουν συνειδητά τις γνώσεις που θέλουν να προσλάβουν και επιθυμούν να ξέρουν τον λόγο που μαθαίνουν κάτι. Έτσι, οι ενήλικες συνήθως συμμετέχουν σε εκπαιδευτικά προγράμματα όταν στοχεύουν, μέσω της απόκτησης της νέας γνώσης, να επιλύσουν συγκεκριμένα προβλήματα. Στη συγκεκριμένη εκπαιδευτική δράση, η συμμετοχή των ενηλίκων έγκειται στην ανάγκη τους να καταπολεμήσουν ή να μειώσουν την αίσθηση της μοναξιάς τους. Τέλος, αν και ανταποκρίνονται θετικά σε εξωτερικά κίνητρα, όπως οι καλύτερες θέσεις εργασίας, τα πιο ισχυρά κίνητρα που τους οδηγούν στη μάθηση είναι τα εσωτερικά, όπως η ενίσχυση της αυτοεκτίμησης και η βελτίωση της ποιότητας ζωής τους. Το γεγονός αυτό συνάδει με τον σκοπό και τους στόχους της παρούσας δράσης, οι οποίοι ανταποκρίνονται στην ανάγκη των συμμετεχόντων για προώθηση της ψυχικής τους υγείας και καταπολέμηση των φόβων και των αρνητικών αισθημάτων, όπως η μοναξιά (Black, 2009: 182).

2) Θεωρία ιεράρχησης των αναγκών του Maslow

Ο Maslow υποστηρίζει ότι υπάρχουν πέντε επίπεδα αναγκών, από τα οποία εξαρτάται όλη σχεδόν η συμπεριφορά μας. Αυτά είναι: οι ανάγκες για επιβίωση, οι ανάγκες ασφαλείας, οι

ανάγκες κοινωνικής αποδοχής, οι ανάγκες αυτοεκτίμησης και κορυφώνονται με τις ανάγκες για αυτοολοκλήρωση. Προκειμένου ο άνθρωπος να φτάσει στην αυτοπραγμάτωση, πρέπει πρώτα, σύμφωνα με τη συγκεκριμένη θεωρία, να έχει εκπληρώσει την ανάγκη για ασφάλεια, για κοινωνική ένταξη και για εκτίμηση. Κατά τη διάρκεια της δράσης θα καταβληθεί προσπάθεια ώστε να εκπληρωθούν οι ανάγκες αυτές μέσω της δημιουργίας μιας ευχάριστης και ασφαλούς ατμόσφαιρας, η οποία θα προωθεί την κοινωνική συναναστροφή και την κοινωνική ένταξη (Maslow, 1954).

3) Η θεωρία της πολλαπλής νοημοσύνης - Howard Gardner (1983)

Σύμφωνα με τον Gardner, η νοημοσύνη, δηλαδή η ικανότητα να αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο, δεν αποτελεί μια μονοδιάστατη έννοια, αλλά έναν συνδυασμό επιμέρους νοητικών ικανοτήτων. Πιο συγκεκριμένα, ο Gardner διακρίνει τη νοημοσύνη σε τουλάχιστον οκτώ τύπους, τους οποίους διαθέτουν όλοι οι άνθρωποι. Αυτοί οι τύποι νοημοσύνης είναι: η Γλωσσική, η Λογικομαθηματική, η Χωρική ή Οπτική, η Μουσική, η Κινησθητική, η Ενδοπροσωπική, η Διαπροσωπική και η Νατουραλιστική ή Φυσιογνωστική νοημοσύνη. Στη συγκεκριμένη δράση στοχεύεται να ενεργοποιηθεί η Γλωσσική, η οποία αφορά την ικανότητα του ατόμου να επικοινωνεί και να χειρίζεται αποτελεσματικά τον γραπτό και προφορικό λόγο, η Κινησθητική, η οποία αφορά την ικανότητα του ατόμου να εκφράζει τις ιδέες και τα συναισθήματά του μέσω του σώματος, η Ενδοπροσωπική, η οποία αφορά την ικανότητα του ατόμου να κατανοεί τον εαυτό του, τις σκέψεις και τα συναισθήματά του και η Διαπροσωπική νοημοσύνη, η οποία αφορά την ικανότητα του ατόμου να κατανοεί τις διαθέσεις και τα συναισθήματα των άλλων, να επικοινωνεί και να συνεργάζεται αποτελεσματικά μαζί τους (Gardner, 1983, Φιλιππουπολίτη, 2016: 37).

4) Εποικοδομισμός

Βασική αρχή της θεωρίας του εποικοδομισμού είναι το γεγονός ότι η διαμόρφωση του νοήματος πραγματοποιείται από τους ίδιους τους επισκέπτες, οι οποίοι ενθαρρύνονται να προσθέσουν τα δικά τους σχόλια. Τα νοήματα αυτά, σύμφωνα με τον εποικοδομισμό, βασίζονται στη κουλτούρα των συμμετεχόντων και στη προγενέστερη προσωπική τους εμπειρία.

Η συγκεκριμένη θεωρία συνάδει με τον ανεπίσημο, μη τυποποιημένο, αυτόβουλο χαρακτήρα που ως επί το πλείστον έχει η μάθηση που συνδέεται με τα μουσεία, η οποία επιδιώκει να ενισχύσει την ελευθερία έκφρασης των σκέψεων και των συναισθημάτων των επισκεπτών, παρέχοντάς τους την ευκαιρία να προσδώσουν τα προσωπικά τους νοήματα στα εκθέματα του μουσείου (Black 2009: 178). Σε κάθε στάδιο της συγκεκριμένης εκπαιδευτικής δράσης, οι συμμετέχοντες καλούνται να αποδώσουν τα προσωπικά τους νοήματα στα εκθέματα του ΜΑΙΤ, τα οποία θα βασίζονται στις πρότερες εμπειρίες τους. Κατά αυτόν τον τρόπο, επιδιώκεται η ενίσχυση της κατανόησης του εαυτού τους και η σύνδεσή τους με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας.

5) Κοινωνικός Κονστρουκτιβισμός - Vygotsky

Σύμφωνα με τον Κοινωνικό Κονστρουκτιβισμό, το κοινωνικό πλαίσιο έχει μεγάλη σημασία για την νοητική ανάπτυξη του ατόμου, η οποία είναι άμεσα συνδεδεμένη με τις νοοτροπίες και τις αντιλήψεις της κάθε κοινωνικής ομάδας, στα πλαίσια της οποίας αναπτύσσεται το κάθε άτομο. Έτσι, μέσα από την επαφή με το κοινωνικό πλαίσιο, το άτομο γνωρίζει τον κόσμο και οικοδομεί την γνώση (Νάκου, 2001). Στην παρούσα δράση, μέσω της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, των νοοτροπιών και των αντιλήψεων που θα αναδυθούν, το κάθε άτομο θα έχει την ευκαιρία να κατανοήσει τον κόσμο και να αντιληφθεί τα κοινά του στοιχεία με τους υπόλοιπους συμμετέχοντες.

6) Ομαδοσυνεργατική και Συμμετοχική Διδασκαλία

Κατά την ομαδοσυνεργατική διδασκαλία, αξιοποιείται η δυναμική της ομάδας και χρησιμοποιούνται συνεργατικές διαδικασίες προκειμένου να διερευνηθεί και να επεξεργαστεί το διδακτικό υλικό. Σύμφωνα με τον Ματσαγγούρα, η οργανωμένη και ολιγομελής μαθητική ομάδα είναι ερευνητικά αποδεδειγμένο ότι είναι ιδιαίτερα αποτελεσματική εντός του μαθητικού πλαισίου (Ματσαγγούρας, 2011: 155). Στην παρούσα δράση, οι συμμετέχοντες θα συνεργαστούν σε μικρές ομάδες αλλά και όλοι μαζί, θα ανταλλάξουν απόψεις, σκέψεις και συναισθήματα, ώστε να αποδώσουν τις προσωπικές τους ερμηνείες στα εκθέματα, να δημιουργήσουν νοήματα, να κοινωνικοποιηθούν και να αισθανθούν ότι ανήκουν σε μία ομάδα.

Δ.7 Περιγραφή Δράσης

Κύριο ρόλο στη συγκεκριμένη δράση διαδραματίζει το συναίσθημα, το οποίο αποτελεί τον συνδετικό κρίκο μεταξύ των διαφόρων δραστηριοτήτων της δράσης. Επίσης, αξιοποιούνται τεχνικές του εκπαιδευτικού δράματος, το οποίο τονώνει την φαντασία, αυξάνει την ενσυναίσθηση, ενισχύει τις δεξιότητες ακρόασης και πολλαπλασιάζει τα συναισθήματα (Καλεσοπούλου, 2017). Η δράση, λοιπόν, χωρίζεται σε τέσσερα στάδια, σε καθένα από τα οποία κυριαρχεί το συναίσθημα.

ΠΡΩΤΟ ΣΤΑΔΙΟ = ΓΝΩΡΙΜΙΑ (20')

Το πρώτο στάδιο της εκπαιδευτικής δράσης θα αφιερωθεί στη γνωριμία των μελών της ομάδας και στην δημιουργία μιας ευχάριστης και φιλικής ατμόσφαιρας. Μέσω του συγκεκριμένου σταδίου επιδιώκεται να επιτευχθεί η χαλάρωση των συμμετεχόντων, να τεθούν οι πρώτες βάσεις για την γνωριμία τους και να καταστεί σαφές και φανερό ότι κατά τη διάρκεια της δράσης θα υπάρχει απόλυτος σεβασμός και αναγνώριση της ελευθερίας της έκφρασης. Η φιλική, ευχάριστη και υποστηρικτική ατμόσφαιρα αλλά και η γνωριμία μεταξύ των μελών της ομάδας συνιστούν πολύ σημαντικό στάδιο στη συγκεκριμένη δράση, καθώς ένας από τους κυριότερους στόχους της είναι η κοινωνική αλληλεπίδραση και η συναισθηματική σύνδεση μεταξύ των συμμετεχόντων. Κατά τη διάρκεια της γνωριμίας, αξιοποιείται ο χώρος και τα

εκθέματα του μουσείου προκειμένου οι συμμετέχοντες, παρατηρώντας τα αγάλματα του μουσείου, να εντοπίσουν σε αυτά ορισμένα στοιχεία του χαρακτήρα τους, κάποιες σκέψεις και συναισθήματα και να διευκολυνθεί, στη συνέχεια, η αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών της ομάδας.

Όλα τα μέλη της ομάδας μαζί με την εμψυχώτρια συγκεντρώνονται και δημιουργούν έναν κύκλο. Στη συνέχεια, παρέχονται στους συμμετέχοντες αυτοκόλλητες ετικέτες και μαρκαδόροι, ώστε να γράψουν τα ονόματά τους. Όταν όλα τα μέλη της ομάδας θα είναι έτοιμα, θα κληθούν να μοιραστούν με την υπόλοιπη ομάδα το όνομά τους, συνοδευόμενο από κάτι που τους αρέσει να κάνουν, για παράδειγμα κάποιο χόμπι. Τη διαδικασία αυτή θα ξεκινήσει πρώτα η εμψυχώτρια, ώστε να καταστούν σαφή τα βήματα που πρέπει να ακολουθήσουν οι συμμετέχοντες και να μην έρθει σε δύσκολη θέση το άτομο που θα έπρεπε να ξεκινήσει πρώτο.

Μόλις ολοκληρωθεί η δραστηριότητα της πρώτης γνωριμίας, οι συμμετέχοντες θα κληθούν να σηκωθούν και να αρχίσουν να περιηγούνται ελεύθερα στον χώρο. Παράλληλα, η εμψυχώτρια θα τους προτρέπει, καθώς περιηγούνται, να παρατηρούν τα εκθέματα γύρω τους, προσπαθώντας ταυτόχρονα να ενεργοποιήσει περαιτέρω τη σκέψη και την παρατήρησή τους. Για παράδειγμα, θα τους προτρέπει να παρατηρήσουν τις εκφράσεις και τον τρόπο με τον οποίο στέκονται τα εκθέματα στον χώρο και να αναρωτηθούν τι μπορεί να σκέφτονται ενώ τα παρατηρούν και ποια συναισθήματα μπορεί να έχουν. Στη συνέχεια, το κάθε μέλος της ομάδας θα κληθεί να επιλέξει ένα έκθεμα, με το οποίο θα αισθανθεί μια έλξη ή μια σύνδεση, θα νιώσει ότι εντοπίζει ένα στοιχείο της προσωπικότητάς του, μια αξία που τον αντιπροσωπεύει ή ένα συναίσθημα με το οποίο ταυτίζεται, είτε θετικό είτε αρνητικό. Αφού δοθεί στους συμμετέχοντες ο απαραίτητος χρόνος ώστε να εντοπίσουν αυτό το έκθεμα, θα κληθούν να το παρατηρήσουν εκτενέστερα και να αντιληφθούν βαθύτερα τον λόγο για τον οποίο το επέλεξαν. Αφού, λοιπόν, το παρατηρήσουν, οι συμμετέχοντες θα κληθούν να επιστρέψουν πάλι στον κύκλο της πρώτης δραστηριότητας.

Μόλις, η ομάδα σχηματίσει ξανά τον κύκλο, θα γίνει χρήση της «μεθόδου της αράχνης» ώστε να καταγραφούν οι εντυπώσεις των συμμετεχόντων από την αλληλεπίδρασή τους με τα εκθέματα του μουσείου. Πιο συγκεκριμένα, η εμψυχώτρια θα γράψει σε ένα μεγάλο χαρτόνι την λέξη «Άγαλμα», καθώς η επαφή με τα αγάλματα θα είναι αυτή που θα ενεργοποιήσει τα συναισθήματα και τις σκέψεις που θα καταγραφούν. Έπειτα, οι συμμετέχοντες θα κληθούν να συμπληρώσουν οι ίδιοι τους λόγους για τους οποίους επέλεξαν το άγαλμά τους, τα συναισθήματα, τις αξίες και τις σκέψεις που τους ώθησαν σε αυτήν την επιλογή, ενώ παράλληλα θα μπορέσουν να διακρίνουν ομοιότητες και διαφορές στον τρόπο σκέψης τους με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΣΤΑΔΙΟ (20')

Στο δεύτερο στάδιο, παρέχοντας στους συμμετέχοντες ορισμένα ερεθίσματα, τους δίνεται η δυνατότητα να δημιουργήσουν ομάδες, να επιλέξουν ελεύθερα το έκθεμα με το οποίο θα ασχοληθούν, να συζητήσουν και να ανταλλάξουν ιδέες, αξιοποιώντας τις πρότερες εμπειρίες τους.

Στο συγκεκριμένο στάδιο, αξιοποιείται μία τεχνική του Εκπαιδευτικού Δράματος, δηλαδή η μέθοδος της «παγωμένης εικόνας», κατά την οποία οι συμμετέχοντες χρησιμοποιούν το σώμα τους ώστε να δημιουργήσουν μια αντιπροσωπευτική εικόνα για την ιστορία που έχουν φτιάξει οι ίδιοι (Κατσαρή, 2018). Το Εκπαιδευτικό Δράμα αποτελεί μια απελευθερωτική διαδικασία, η οποία συμβάλλει στην ανακάλυψη διαφόρων πτυχών του εαυτού των συμμετεχόντων και στην αναγνώριση των συναισθημάτων τους, ενισχύει την ενσυναίσθησή τους, ενώ παράλληλα αυξάνει το ενδιαφέρον τους και τους εξοικειώνει με τον χώρο του μουσείου με δημιουργικό και διασκεδαστικό τρόπο. Αν και οι ιστορίες που θα δημιουργήσουν οι συμμετέχοντες είναι πιθανόν να αποκλίνουν σημαντικά από το ιστορικό πλαίσιο των αγαλμάτων, το γεγονός αυτό αυξάνει την δραματική ένταση και διευκολύνει την όλη διαδικασία, καθώς δεν είναι απαραίτητες οι πρότερες γνώσεις των συμμετεχόντων σχετικά με τα εκθέματα του μουσείου. Στη συνέχεια, θα πραγματοποιηθεί αναστοχαστική δραστηριότητα, ώστε οι συμμετέχοντες να ανακαλύψουν κάποιες πληροφορίες για το ιστορικό πλαίσιο των αγαλμάτων (Καλεσοπούλου, 2017: 121).

Μόλις ολοκληρωθεί η δραστηριότητα με την «μέθοδο της αράχνης», η εμπυχώτρια θα τοποθετήσει στο κέντρο του κύκλου τρία καρτελάκια, στα οποία θα αναγράφονται τρία συναισθήματα. Τα συναισθήματα αυτά είναι: «νιώθω ελεύθερος», «νιώθω διαφορετικός» και «νιώθω ήρεμος». Κάθε συμμετέχων θα κληθεί να επιλέξει ένα από αυτά τα συναισθήματα και έτσι θα δημιουργηθούν τρεις ομάδες, αντίστοιχες των τριών συναισθημάτων. Αφού σχηματιστούν οι ομάδες, κάθε ομάδα θα κληθεί να εντοπίσει στον χώρο του μουσείου το έκθεμα που πιστεύει ότι ταιριάζει στο συναίσθημα που αναγράφεται στο καρτελάκι της. Καθώς τα συναισθήματα είναι υποκειμενικά, πρόθεση της συγκεκριμένης δραστηριότητας είναι να καταφέρουν οι συμμετέχοντες να συνομιλήσουν μεταξύ τους, να εκφραστούν ελεύθερα και να βρουν το έκθεμα που θεωρούν εκείνοι ότι ταιριάζει με το συναίσθημα που έχουν επιλέξει. Συνεπώς, τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης δραστηριότητας, κάθε φορά που υλοποιείται, μπορεί να είναι διαφορετικά και μοναδικά, όπως και οι συμμετέχοντες και οι εμπειρίες τους.

Αφού η κάθε ομάδα εντοπίσει το έκθεμα που θεωρεί ότι ταιριάζει στο συναίσθημα που έχει επιλέξει, θα δοθούν δέκα λεπτά στην κάθε ομάδα, ώστε να παρατηρήσει το έκθεμα και να δημιουργήσει μια μικρή ιστορία που θα αφορά το συγκεκριμένο έκθεμα και που θα σχετίζεται με το συναίσθημα που αναγράφεται στο καρτελάκι της. Η ιστορία αυτή θα αφορά το τι έγινε πριν και τι μετά από τη στιγμή που το έκθεμα βρέθηκε στη στάση που το βλέπουμε σήμερα. Η κάθε ομάδα θα κληθεί να αναπαραστήσει την ιστορία που έχει σκεφτεί μέσω της μεθόδου της «παγωμένης εικόνας». Συνεπώς, κάθε ομάδα θα πρέπει να φτιάξει μια παγωμένη εικόνα με το τι έγινε πριν και άλλη μία με το τι έγινε μετά από τη στιγμή που το άγαλμα βρέθηκε στη συγκεκριμένη στάση. Όταν οι ομάδες θα είναι έτοιμες, θα παρουσιάσουν τις δύο παγωμένες εικόνες που έχουν σκεφτεί στους υπόλοιπους συμμετέχοντες και εκείνοι θα προσπαθήσουν να βρουν τι αναπαριστούν οι εικόνες αυτές. Το δεύτερο στάδιο της δράσης ολοκληρώνεται με την αναστοχαστική δραστηριότητα, στην οποία οι συμμετέχοντες ανακαλύπτουν πληροφορίες για το ιστορικό πλαίσιο του αγάλματος, αναζητώντας στη λεζάντα του το «τι αναπαριστά» και «πού βρέθηκε» το άγαλμα αυτό.

Για παράδειγμα, τέσσερις συμμετέχοντες επιλέγουν το συναίσθημα «νιώθω ελεύθερος» και σχηματίζουν μία ομάδα. Η ομάδα αυτή αποφασίζει ότι το συναίσθημα αυτό ταιριάζει και συνδέεται με τη Νίκη της Σαμοθράκης. Αφού επιλέξει, το συγκεκριμένο έκθεμα, σκέφτεται μια μικρή ιστορία για το τι μπορεί να συνέβη πριν και τι μετά από την στιγμή που η Νίκη της Σαμοθράκης βρέθηκε στη συγκεκριμένη στάση. Στη συνέχεια, παρουσιάζει την σκέψη της μέσω της τεχνικής της «παγωμένης εικόνας», δηλαδή δημιουργεί δύο παγωμένες εικόνες, μια για το τι συνέβη πριν και μία για το τι συνέβη μετά και οι υπόλοιπες ομάδες προσπαθούν να καταλάβουν την ιστορία.

ΤΡΙΤΟ ΣΤΑΔΙΟ (20')

Η δραστηριότητα του τρίτου σταδίου της εκπαιδευτικής δράσης βασίζεται στο γεγονός ότι τα αντικείμενα του παρελθόντος συμπυκνώνουν πληροφορίες για τις κοινωνίες που τα δημιούργησαν, οι οποίες μπορούν να γίνουν κατανοητές αλλά και να προσλάβουν νέα νοήματα μέσω της ερμηνείας (Γκότσης, 2002: 17). Στόχος της δραστηριότητας αυτής είναι οι συμμετέχοντες να αντιληφθούν την καθολικότητα των αξιών που εκφράζουν τα εκθέματα του μουσείου και να συνδέσουν τις αξίες αυτές με το σήμερα. Επιπλέον, αποτελεί ευκαιρία να αναδυθούν οι απόψεις των μελών της ομάδας, να αποκαλυφθούν οι συνάψεις ή μη αυτών και να τεθούν, δυνητικά, οι βάσεις για τη δημιουργία νέων σχέσεων, καθώς, όπως αναφέρει ο Feldman (2011), το άτομο ελκύεται περισσότερο από πρόσωπα με αντιλήψεις και αξίες παρόμοιες με τις δικές του και οι ομοιότητες διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη δημιουργία φιλίας.

Στο τρίτο στάδιο, αφού η εμπυχωτρία αναφέρει στους συμμετέχοντες ότι τα αγάλματα που βλέπουν μπροστά τους είναι φορείς των αξιών της εποχής που δημιουργήθηκαν, η κάθε - ήδη σχηματισμένη- ομάδα θα κληθεί να βρει ποια αξία θεωρεί ότι εκπροσωπεί το έκθεμα που είχε επιλέξει ήδη από την προηγούμενη δραστηριότητα, η οποία αξία μπορεί να συνάδει και με τις σημερινές αξίες των συμμετεχόντων. Αφού βρουν αυτή την αξία θα πρέπει να σκεφτούν ένα μήνυμα που θα θέλει να μας μεταφέρει στο σήμερα το συγκεκριμένο άγαλμα, το οποίο θα σχετίζεται με την αξία που έχουν επιλέξει. Αφού ολοκληρώσουν την προετοιμασία τους, θα το παρουσιάσουν στα υπόλοιπα μέλη της ομάδας, τα οποία θα μπορέσουν να προσθέσουν την δική τους άποψη για την αξία που φέρει το συγκεκριμένο έκθεμα.

Για παράδειγμα, ο Κοιμισμένος Ερμαφρόδιτος μπορεί να κρίνει μία ομάδα ότι συνδέεται με την αξία της αποδοχής στη διαφορετικότητα. Και σε αυτό το στάδιο, η εύρεση της αξίας έγκειται στην κρίση των συμμετεχόντων και δεν υπάρχει σωστή ή λάθος απάντηση. Στη συνέχεια, η κάθε ομάδα θα πρέπει να σκεφτεί ένα μήνυμα που θα θέλει να μας μεταφέρει το άγαλμα στο σήμερα, το οποίο θα σχετίζεται με την αξία που έχει επιλέξει. Για παράδειγμα, ο Κοιμισμένος Ερμαφρόδιτος με την αξία της αποδοχής στη διαφορετικότητα θα μπορούσε να πει: «Θέλω να αποδέχεται τους άλλους ανεξαρτήτως φύλου, καταγωγής, κοινωνικής τάξης, αναπηρίας ή σεξουαλικού προσανατολισμού».

ΤΕΤΑΡΤΟ ΣΤΑΔΙΟ (30')

Στο τελευταίο στάδιο της παρούσας δράσης, αφού έχει προηγηθεί η εργασία των συμμετεχόντων σε ολιγομελείς ομάδες, τους δίνεται η δυνατότητα να συνεργαστούν όλοι μαζί, προκειμένου να αισθανθούν μέλη της ίδιας ομάδας και κατ'έπекταση μέλη της ίδιας κοινότητας.

Στη δραστηριότητα αυτή αξιοποιείται η χρήση του αφηγηματικού λόγου, μέσω της διήγησης μιας ιστορίας αλλά και της ξενάγησης. Αν και στην παραδοσιακή ξενάγηση, οι επισκέπτες συχνά λειτουργούν ως παθητικοί δέκτες πληροφοριών, εδώ οι ρόλοι αντιστρέφονται και οι συμμετέχοντες μετατρέπονται οι ίδιοι σε ξεναγοί, προκειμένου να λάβουν ενεργό δράση και να ενσωματώσουν στην ξενάγηση τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τα προσωπικά τους ενδιαφέροντα. Παράλληλα, η αφήγηση της ιστορίας ενισχύει τη συναισθηματική εμπλοκή των συμμετεχόντων, ενεργοποιεί την δημιουργικότητα και την εφευρετικότητά τους (Νικονάνου, 2015). Σχετικά με την αναφορά στη μοναξιά που μπορεί να αισθάνονται τα αγάλματα αλλά και στο γεγονός ότι ζωντανεύουν και συνομιλούν με τους ανθρώπους, αυτή αφορμάται από λογοτεχνικά βιβλία και ποιήματα που πραγματεύονται το συγκεκριμένο ζήτημα, όπως «Το άγαλμα που κρύωνε» του Χρήστου Μπουλώτη (2011) και «Ο ευτυχισμένος πρίγκιπας» του Οσκαρ Ουάιλντ (2008).

Μόλις ολοκληρωθεί η δραστηριότητα του τρίτου σταδίου, οι συμμετέχοντες θα κληθούν να επιστρέψουν στον αρχικό κύκλο της πρώτης δραστηριότητας, ώστε η εμπυχωτρία να τους εξηγήσει την επόμενη και τελευταία δραστηριότητα. Στη δραστηριότητα αυτή, όλα τα μέλη της ομάδας θα συνεργαστούν μεταξύ τους ώστε να δημιουργήσουν μια δική τους ξενάγηση στον χώρο του μουσείου, η οποία θα διαφέρει από τις τυπικές ξεναγήσεις. Μέσα από ερωτήσεις που θα θέσει η εμπυχωτρία στους συμμετέχοντες θα τους προτρέψει να σκεφτούν ότι τα εκθέματα του μουσείου μπορούν να συνομιλήσουν μεταξύ τους, ώστε να μην αισθάνονται μόνα: «Έχετε σκεφτεί ποτέ ότι τα εκθέματα των μουσείων μπορεί να αισθάνονται μοναξιά; Παρατηρήστε πώς στέκονται, το καθένα μόνο, στον δικό του χώρο, μη μπορώντας να μετακινηθεί. Όμως, στην πραγματικότητα βρίσκονται στον ίδιο χώρο με πολλά εκθέματα με τα οποία «συνομιλούν» καθημερινά. Μπορούμε εμείς να τα βοηθήσουμε να μιλήσουν όντως μεταξύ τους και να συσχετιστούν, δημιουργώντας μια ιστορία που θα τα συνδέει. Η ιστορία αυτή θα είναι η δική σας ξενάγηση στο χώρο του μουσείου. Μια διαφορετική ξενάγηση, η οποία θα βασίζεται στις προσωπικές ιστορίες, τις σκέψεις και τα συναισθήματα που θα αποδώσετε εσείς στα αγάλματα του μουσείου».

Πριν ξεκινήσουν την διαδικασία δημιουργίας της δικής τους ξενάγησης, η εμπυχωτρία θα γνωστοποιήσει στους συμμετέχοντες τις βασικές αρχές στις οποίες πρέπει να στηρίζεται μία ξενάγηση (Νικονάνου, 2015):

α. Επιλογή των εκθεμάτων-«στάσεων».

β. Δημιουργία συγκεκριμένου σενάριου-αφήγησης, ώστε να συνδέονται τα εκθέματα μεταξύ τους.

γ. Η ομάδα κοινού πρέπει να έχει οπτική επαφή με τα εκθέματα.

δ. Οι ξεναγοί πρέπει να έχουν την κατάλληλη ένταση της φωνής ώστε να ακούγονται.

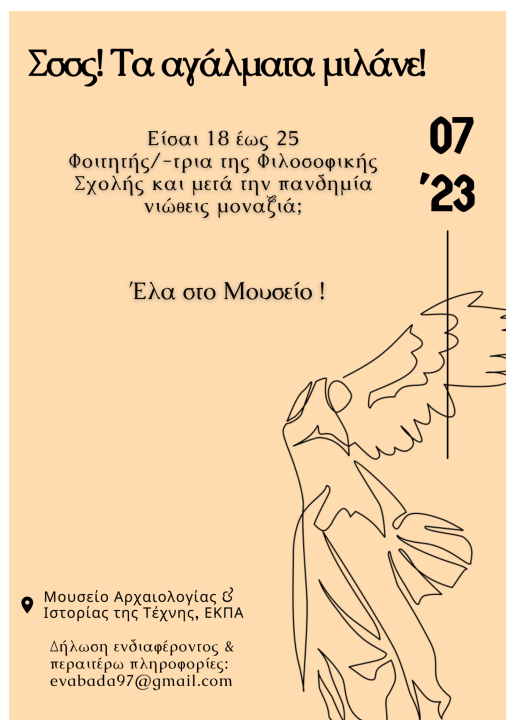
Οι συμμετέχοντες, λοιπόν, θα πρέπει να δημιουργήσουν μια ιστορία-ξενάγηση και να επιλέξουν ποια από τα εκθέματα του μουσείου θα συμπεριλάβουν στην ιστορία αυτή. Τα εκθέματα αυτά θα πρέπει να είναι πέντε και προκειμένου να συνδεθούν μεταξύ τους θα υπάρχουν πέντε χαρτόνια, στα οποία οι συμμετέχοντες θα πρέπει να γράψουν ένα συναίσθημα που θα ενώνει το κάθε έκθεμα με το επόμενο του, σχηματίζοντας έτσι ένα μονοπάτι συναισθημάτων. Η ιστορία αυτή θα ξεκινάει με την φράση «Σσςς! Τα αγάλματα μιλάνε!», η οποία αποτελεί και τον τίτλο της δράσης. Μόλις ολοκληρώσουν την προετοιμασία της ιστορίας-ξενάγησης, οι συμμετέχοντες θα κληθούν να την παρουσιάσουν.

Δ.8 Υλοποίηση Δράσης

Η εκπαιδευτική δράση «Σσςς! Τα αγάλματα μιλάνε!», μετά το πέρας του σχεδιασμού της προτάθηκε να υλοποιηθεί στο Μουσείο Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης. Η πιλοτική εφαρμογή της δράσης κρίθηκε ότι θα συνέδραμε σημαντικά στην διερεύνηση του κατά πόσο η δράση ανταποκρίνεται στον σκοπό και στους επιμέρους στόχους της.

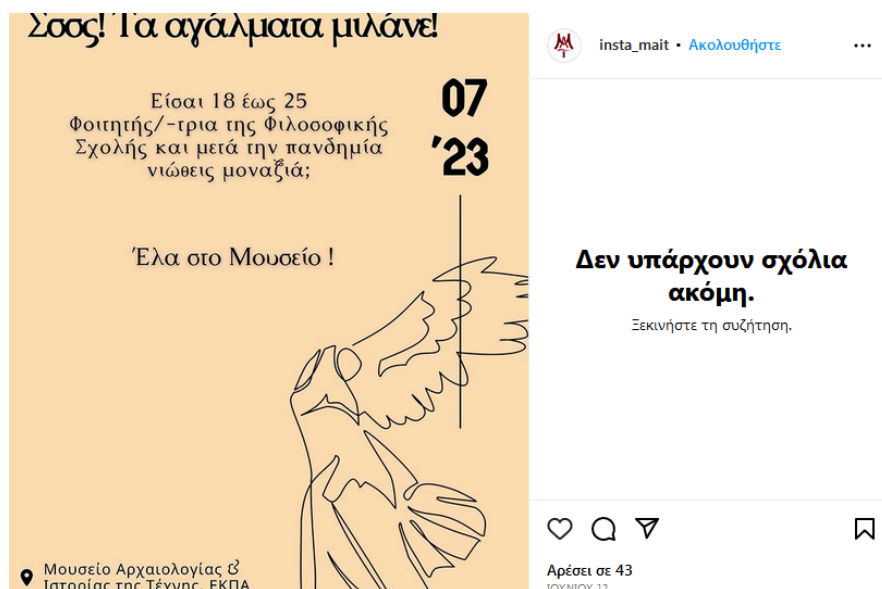
Δ.8.1 Κάλεσμα δράσης

Προκειμένου να πραγματοποιηθεί η πιλοτική εφαρμογή της δράσης απαραίτητη ήταν η εύρεση εθελοντών, οι οποίοι θα προθυμοποιούνταν να συμμετάσχουν στη δράση. Οι εθελοντές αυτοί έπρεπε να ανταποκρίνονται στην ομάδα κοινού-στόχου της δράσης, δηλαδή να είναι φοιτητές της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών, ηλικίας δεκαοκτώ έως εικοσιπέντε ετών και να αισθάνονται, κάποιες φορές ή και συχνά μοναξιά. Ο επιθυμητός αριθμός συμμετεχόντων που είχε οριστεί ήταν δώδεκα, ώστε να μπορούν να εργαστούν σε ζευγάρια, σε ομάδες αλλά και όλοι μαζί με αποτελεσματικό και παραγωγικό τρόπο. Συνεπώς, προκειμένου να επιτευχθεί η εύρεση των εθελοντών δημιουργήθηκαν ορισμένα ανοιχτά καλέσματα, τα οποία έκαναν χρήση της αφίσας (Εικ. 4) που δημιουργήθηκε για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας, ενώ σε ορισμένα καλέσματα χρησιμοποιήθηκε επιπλέον ένα κείμενο που αφορούσε την παρούσα δράση.

Εικ. 4: Η αφίσα της δράσης «Σσος! Τα αγάλματα μιλάνε!» (Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Μπάδα Εύας)

1. Το πρώτο κάλεσμα πραγματοποιήθηκε από την επίσημη σελίδα του Instagram του Μουσείου Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης, στην οποία δημοσιεύτηκε η αφίσα της δράσης (Εικ. 5).

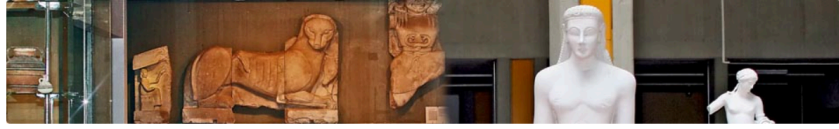
Εικ. 5: Κάλεισμα στο Instagram του MAIT (Πηγή: @insta_mait: <https://www.instagram.com/p/CtY5pOgoRIQ/>).

2. Κάλεισμα πραγματοποιήθηκε και από τη Γραμματεία του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας (Εικ. 6).

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικών και Καποδιστριακών
Πανεπιστημίων Αθηνών
14782EN TO 1837

Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

English homepage • Ανακοινώσεις, Δραστηριότητες και Προκλήσεις • Sitemap • Αναζήτηση • Επικοινωνία

Ελληνική αρχική σελίδα • Ανακοινώσεις, Δραστηριότητες και Προκλήσεις • Ανακοινώσεις για μεταπτυχιακούς φοιτητές • Προβολή ανακοίνωσης για μεταπτυχιακούς φοιτητές

- Οργάνωση του Τμήματος
- Προπτυχιακές Σπουδές
- Μεταπτυχιακές Σπουδές
- Διδακτορικές Σπουδές
- Επιμορφωτικά Προγράμματα
- Διδακτικό προσωπικό
- Μητρώο Εκλεκτόρων
- Βιβλιοθήκες
- Συλλογές/Εργαστήρια
- Εκδόσεις
- Επιστημονικές εκδηλώσεις
- Έρευνα
- Φοιτητική Μέριμνα
- Πρόσβαση στο Τμήμα

Προβολή ανακοίνωσης για μεταπτυχιακούς φοιτητές

Πρόσκληση συμμετοχής σε δράση στο Μουσείο Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης 2023 13.06.2023

Κατά τη διάρκεια του Ιουλίου θα πραγματοποιηθεί στο Μουσείο Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης της Φιλοσοφικής Σχολής η εκπαιδευτική δράση

«Σας! Τα αγάλματα μιλάνε!»

που σχεδιάζεται στα πλαίσια Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας του ΔΠΜΣ

«Μουσειακές Σπουδές»

Η δράση αφορά φοιτητές/-τριες της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών, ηλικίας 18 έως 25 ετών, οι οποίοι αισθάνονται, κάποιες φορές ή και συχνά, μόνο μετά την πανδημία. Οι συμμετέχοντες θα έχουν την ευκαιρία να συνομιλήσουν μεταξύ τους αλλά... και με τα αγάλματα του Μουσείου, ψηφίζοντας τις δικές τους ιστορίες και «κακούγια» τις ιστορίες των εκθεμάτων.

Δήλωση ενδιαφέροντος και περαιτέρω πληροφορίες: [evabada97\[at\]gmail\[dot\]com](mailto:evabada97[at]gmail[dot]com)

Εικ. 6: Ανοιχτό κάλεσμα από την Γραμματεία του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας (Πηγή: <http://www.arch.uoa.gr/anakoinoseis-drasthriothtes-kai-prokhry3eis/anakoinoseis-gia-metaptyxiakoys-foithtes/proboli-anakoinwshs-gia-metaptyxiakoys-foithtes/prosklhsh-symmetoxis-se-drash-sto-moysei-archaiologias-kai-istorias-ths-texnhs-2023.html>).

3. Το κάλεσμα για την δράση δημοσιεύτηκε στις ομάδες του Facebook της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών καθώς και των διαφόρων τμημάτων της. Πιο συγκεκριμένα, το κάλεσμα δημοσιεύτηκε στις σελίδες: «Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών» «Ε.Κ.Π.Α: Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας», «ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΕΚΠΑ», «ΓΑΛΛΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΕΚΠΑ», «ΑΓΓΛΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΕΚΠΑ», «ΕΚΠΑ Φιλοσοφική Σχολή Τμήμα Θεατρικών Σπουδών», «Ιταλική Γλώσσα και Φιλολογία ΕΚΠΑ», «Ερευνητική Ομάδα Φοιτητών Παιδαγωγικού Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης» και «ΦΟΙΤΗΤΕΣ/-ΤΡΙΕΣ ΤΟΥ ΕΚΠΑ (ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΑΣ)».
4. Το κάλεσμα γνωστοποιήθηκε και σε φιλικά πρόσωπα, ώστε να κοινοποιηθεί σε άτομα που ανήκουν στην ομάδα κοινού-στόχου της δράσης και μπορεί να ενδιαφέρονται να συμμετάσχουν.

Μέσω του καλέσματος συγκεντρώθηκαν δώδεκα συμμετέχοντες, ώστε να πραγματοποιηθεί η πιλοτική εφαρμογή της δράσης. Ενδιαφέρον παρουσίασε το γεγονός ότι ήθελαν να συμμετάσχουν στη δράση και άτομα άνω των εικοσιπέντε ετών, καθώς και άτομα από τμήματα των ελληνικών πανεπιστημίων που δεν ανήκουν στη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών, όπως το Τμήμα Βιολογίας του ΕΚΠΑ και το Τμήμα Εργοθεραπείας του ΠΑΔΑ. Έπειτα από συνεννόηση με όλους τους συμμετέχοντες αλλά και με το ΜΑΙΤ, η ημερομηνία που επιλέχθηκε για την υλοποίηση της δράσης ήταν η Δευτέρα 3 Ιουλίου 2023 στις 11 π.μ.

Δ.8.2 Υλοποίηση πιλοτικής εφαρμογής της δράσης

Η υλοποίηση της πιλοτικής εφαρμογής της δράσης πραγματοποιήθηκε τη Δευτέρα 3 Ιουλίου στις 11 π.μ.. Αν και οι εθελοντές-συμμετέχοντες που ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμα ήταν δώδεκα, τελικά μια εθελόντρια δεν κατόρθωσε να έρθει και να συμμετάσχει στη δράση. Συνεπώς, οι εθελοντές που συμμετείχαν τελικά στη δράση ήταν έντεκα.

Μόλις οι συμμετέχοντες έφτασαν στον χώρο του Μουσείου, κλήθηκαν να καθίσουν στον κύκλο με τα μαξιλάρια που είχαν τοποθετηθεί στο δάπεδο του χώρου (Εικ. 7), και να συμπληρώσουν ένα εισαγωγικό ερωτηματολόγιο, το οποίο θα αναλυθεί στο επόμενο υποκεφάλαιο. Αφού ολοκληρώθηκε η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου, πραγματοποιήθηκε μια συνοπτική περιγραφή του μουσείου και μια εισαγωγή στο θέμα της δράσης. Στη συνέχεια, προτάθηκε στους συμμετέχοντες να γράψουν το όνομά τους σε αυτοκόλλητες ετικέτες που τους παρείχε η εμψυχώτρια, ώστε να διευκολυνθεί η γνωριμία και η επικοινωνία μεταξύ τους. Όταν όλα τα μέλη της ομάδας ήταν έτοιμα, ξεκίνησε η πρώτη δραστηριότητα της δράσης, δηλαδή η γνωριμία των συμμετεχόντων.

Εικ. 7: Ο χώρος διεξαγωγής της δράσης (Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Μπάδα Εύας)

Κατά τη δραστηριότητα της γνωριμίας, η εμψυχώτρια προέτρυνε τους συμμετέχοντες να μοιραστεί ο καθένας με την ομάδα το όνομά του και κάτι που του αρέσει να κάνει. Κατά τη

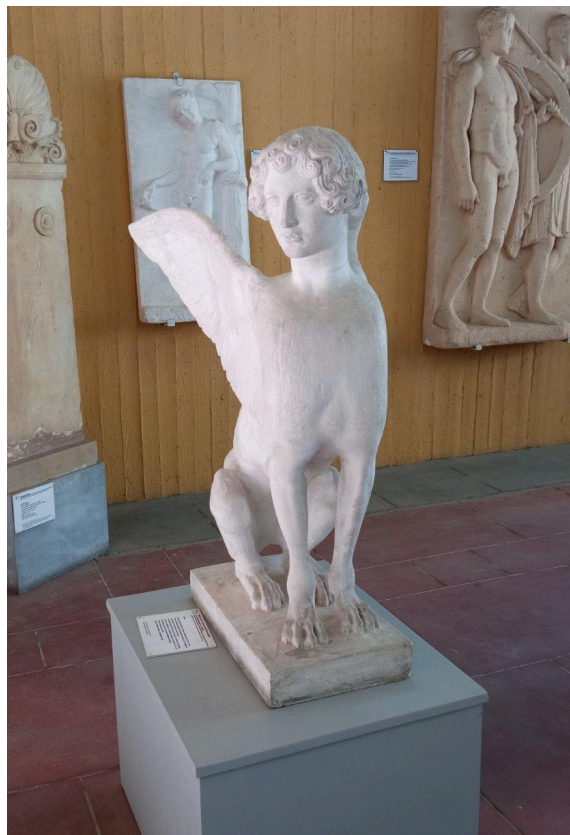
Αφού οι συμμετέχοντες μοιράστηκαν κατά αυτόν τον τρόπο τις προσωπικές τους σκέψεις και τα συναισθήματα που τους προκλήθηκαν, η εμψυχώτρια τους ανέφερε ότι θα έρθουν σε επαφή με ακόμα τρία συναισθήματα, ένα εκ των οποίων είχε ειπωθεί ήδη από μία συμμετέχουσα στην προηγούμενη δραστηριότητα. Έτσι, παρουσιάστηκαν στην ομάδα τρία χαρτόνια, στα οποία αναγράφονταν τα συναισθήματα: νιώθω ελεύθερος, νιώθω ήρεμος και νιώθω διαφορετικός (Εικ. 9). Ο κάθε συμμετέχων κλήθηκε να επιλέξει ένα από αυτά τα συναισθήματα και έτσι δημιουργήθηκαν τρεις αντίστοιχες ομάδες. Προτού ξεκινήσει η επιλογή των συναισθημάτων η εμψυχώτρια κατέστησε φανερό έναν περιορισμό: καθώς οι συμμετέχοντες ήταν έντεκα συνολικά, θα έπρεπε να δημιουργηθούν δύο ομάδες των τεσσάρων ατόμων και μία ομάδα των τριών ατόμων. Έτσι, τα συναισθήματα «νιώθω ελεύθερος» και «νιώθω ήρεμος» επιλέχθηκαν από τέσσερα άτομα, ενώ το συναίσθημα «νιώθω διαφορετικός» επιλέχθηκε από τρία άτομα. Μόλις δημιουργήθηκαν οι ομάδες, η εμψυχώτρια ενημέρωσε τους συμμετέχοντες ότι η κάθε ομάδα καλείται να εντοπίσει στον χώρο του Μουσείου ένα έκθεμα που εκείνη θεωρεί ότι ταιριάζει στο συναίσθημα που έχει επιλέξει και στη συνέχεια να το παρατηρήσει, να σκεφτεί τι μπορεί να συνέβη πριν και τι μετά από τη στιγμή που το έκθεμα βρέθηκε στη στάση που το βλέπουμε εμείς σήμερα και να αναπαραστήσει το πριν και το μετά μέσω της μεθόδου της παγωμένης εικόνας. Έτσι, οι ομάδες ξεκίνησαν την αναζήτησή τους στον χώρο του μουσείου και τους παρέχθη ο απαραίτητος χρόνος, ώστε να συζητήσουν μεταξύ τους και να δημιουργήσουν.

Εικ. 9: Οι τρεις επιλογές-συναισθήματα που δόθηκαν στους συμμετέχοντες (Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Μπάδα Εύας)

Όταν όλες οι ομάδες ολοκλήρωσαν την παραπάνω διαδικασία, η κάθε ομάδα παρουσίασε τις σκέψεις της, καθώς και τις δύο παγωμένες εικόνες που είχε δημιουργήσει. Πρώτη ομάδα ήταν εκείνη που είχε επιλέξει το συναίσθημα «νιώθω διαφορετικός». Η ομάδα αυτή θεώρησε ότι το έκθεμα που ταιριάζει στο συγκεκριμένο συναίσθημα είναι η «Σφίγγα από τον τάφο του

Adolf Furtwängler στο Α' Νεκροταφείο της Αθήνας» (Εικ. 10). Η επιλογή αυτή πραγματοποιήθηκε, σύμφωνα με την ομάδα, λόγω της διαφορετικής μορφής της Σφίγγας συγκριτικά με την ανθρώπινη μορφή, καθώς παριστάνεται με σώμα γυναίκας από τη μέση και πάνω και φτερωτού λιονταριού από τη μέση και κάτω. Η σύνθεση της ιστορίας που δημιούργησε η ομάδα για το έκθεμα αυτό βασίζεται στο φθόνο και στη ζήλια που θεώρησαν τα μέλη της ομάδας ότι μπορεί να αισθάνεται η Σφίγγα, επειδή είναι διαφορετική και αποκλεισμένη από τους υπόλοιπους. Έτσι, στην πρώτη παγωμένη εικόνα της ομάδας (Εικ. 11), ενώ η Σφίγγα κοιμάται, δύο ανθρώπινες μορφές παίζουν βόλους. Στη συνέχεια, το έκθεμα στη στάση που βρίσκεται σήμερα έχει ξυπνήσει από το παιχνίδι των ανθρώπων και στη δεύτερη παγωμένη εικόνα (Εικ. 12), οι δύο ανθρώπινες μορφές χορεύουν και η Σφίγγα τις κοιτάζει με φθόνο και ζήλια.

Εικ. 10: Σφίγγα από τον τάφο του Adolf Furtwängler στο Α' Νεκροταφείο της Αθήνας (Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Μπάδα Εύας)

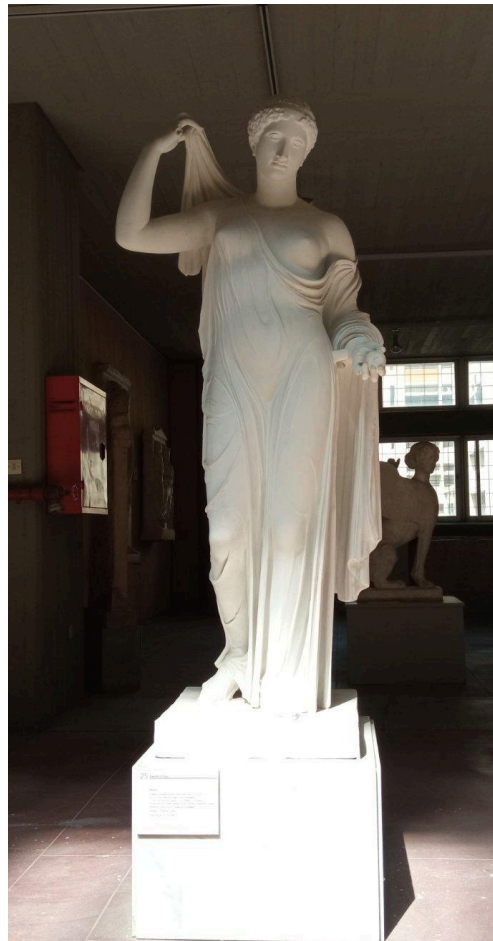
Εικ. 11: Πρώτη παγωμένη εικόνα Ομάδας Α' (Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Μπάδα Εύας)

Εικ. 12: Δεύτερη παγωμένη εικόνα Ομάδας Α' (Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Μπάδα Εύας)

Η δεύτερη ομάδα ήταν εκείνη που είχε επιλέξει το συναίσθημα «νιώθω ήρεμος». Αυτή η ομάδα επέλεξε το έκθεμα «Αφροδίτη Frejus» (Εικ. 13) ως εκείνο που ταιριάζει περισσότερο

στο συναίσθημα «νιώθω ήρεμος». Η επιλογή του συγκεκριμένου εκθέματος από την ομάδα ήταν αποτέλεσμα της ήρεμης στάσης της Αφροδίτης, των ήρεμων εκφράσεων του προσώπου της, του τρόπου που κρατάει το ένδυμα της με τα απαλά ακροδάχτυλά της, καθώς και του τρόπου με τον οποίο το φόρεμά της διαγράφεται πάνω στο σώμα της. Επιπλέον, σύμφωνα με την ομάδα, η ηρεμία που αποπνέει η Αφροδίτη συνδέεται και με το γεγονός ότι αποτελεί τη θεά του έρωτα και ο έρωτας μπορεί να παράσχει στο άτομο το συναίσθημα της ηρεμίας. Έτσι, στην πρώτη παγωμένη εικόνα (Εικ. 14), η Αφροδίτη, η οποία βρισκόταν ξαπλωμένη δίπλα στον σύντροφο της έπειτα από μία βραδιά ερωτικής συνεύρεσης, αρχίζει να φοράει το ένδυμά της με το δεξί της χέρι, ώστε να σηκωθεί από το κρεβάτι και αισθάνεται ήρεμη. Στη συνέχεια, το έκθεμα στη στάση που βρίσκεται σήμερα έχει πλέον σηκωθεί και κρατάει με το δεξί χέρι το ένδυμα και με το αριστερό ένα μήλο. Στη δεύτερη παγωμένη εικόνα (Εικ. 15), η Αφροδίτη βρίσκεται μόνη και απολαμβάνει με ηρεμία το μήλο της. Συνεπώς, η συγκεκριμένη ομάδα αξιοποίησε τις κινήσεις του αγάλματος και τα αντικείμενα που κρατάει, προκειμένου να συνθέσει την ιστορία της.

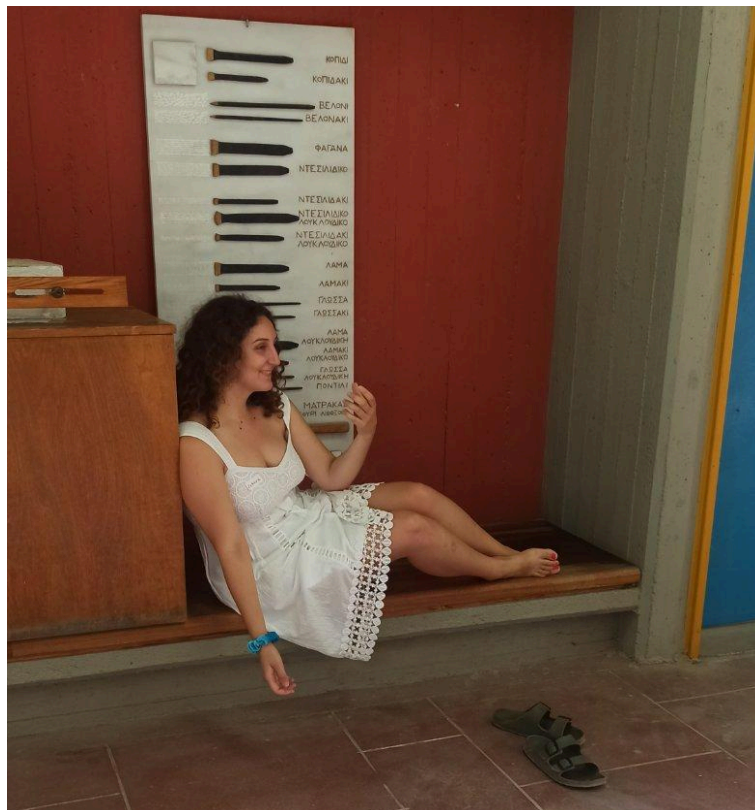

Εικ. 13: Αφροδίτη Frejus (Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Μπάδα Εύας)

Εικ. 14: Πρώτη παγωμένη εικόνα Ομάδας Β' (Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Μπάδα Εύας)

Εικ. 15: Δεύτερη παγωμένη εικόνα Ομάδας Β' (Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Μπάδα Εύας)

Η τρίτη ομάδα ήταν εκείνη που είχε επιλέξει το συναίσθημα «νιώθω ελεύθερος». Αρχικά ήταν ανάμεσα στη Νίκη της Σαμοθράκης, τον Ίππο του Αρτεμισίου και στον Κοιμισμένο Ερμαφρόδιτο (Εικ. 16), τον οποίο και τελικά επέλεξε. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ένα μέλος της τρίτης ομάδας, η ιστορία που σκέφτηκαν για τον Κοιμισμένο Ερμαφρόδιτο ήταν «κάπως dark». Στην επιλογή του συγκεκριμένου εκθέματος συνέβαλε η διττή φύση του Ερμαφρόδιτου, εξαιτίας της οποίας, σύμφωνα με την ομάδα, δέχεται τα βέλη της κοινωνίας, με αποτέλεσμα να νιώθει ελεύθερος μονάχα τη στιγμή που κοιμάται γυμνός, μακριά από τα βλέμματα της κοινωνίας, δηλαδή τη στιγμή κατά την οποία βλέπουμε το άγαλμα μπροστά μας. Έτσι, στην πρώτη παγωμένη εικόνα που δημιούργησε η ομάδα (Εικ. 17), όλα τα μέλη της ομάδας αναπαριστούν τον Ερμαφρόδιτο, ο οποίος κάθεται κάτω μαζεμένος και αγκαλιάζει τον εαυτό του, καθώς δέχεται την κριτική της κοινωνίας λόγω της φύσης του και του γυμνού του σώματος. Στη συνέχεια, η στάση που βρίσκεται το άγαλμα αναπαριστά, σύμφωνα με την ομάδα, τη μόνη στιγμή ελευθερίας που ένιωσε ο Ερμαφρόδιτος. Τέλος, στη δεύτερη παγωμένη εικόνα (Εικ. 18), ο Ερμαφρόδιτος ξυπνάει και επανέρχεται στην πραγματικότητα, στην οποία βρίσκεται και πάλι αναγκασμένος να κρύψει το σώμα του από τα βλέμματα του κόσμου. Όσον αφορά την δεύτερη παγωμένη εικόνα, μια συμμετέχουσα, η οποία εργάστηκε στη δεύτερη ομάδα, διατύπωσε την άποψη ότι μέσω της εικόνας φαίνεται ότι ο Ερμαφρόδιτος ενώ αρχικά είναι κλεισμένος στον εαυτό του σταδιακά απελευθερώνεται. Ωστόσο, τα μέλη της τρίτης ομάδας τόνισαν ότι το τέλος της ιστορίας τους δεν είναι αισιόδοξο αλλά σκοτεινό, καθώς προσπάθησαν να αποτυπώσουν ξανά την ανάγκη του Ερμαφρόδιτου να προστατευτεί από τα βέλη της κοινωνίας.

Εικ. 16: Ο Κοιμισμένος Ερμαφρόδιτος (Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Μπάδα Εύας)

Εικ. 17: Πρώτη παγωμένη εικόνα Ομάδας Γ' (Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Μπάδα Εύας)

Εικ. 18: Δεύτερη παγωμένη εικόνα Ομάδας Γ' (Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Μπάδα Εύας)

Όταν όλες οι ομάδες ολοκλήρωσαν την παρουσίαση της σκέψης τους, επιστρέψαμε στον αρχικό μας κύκλο, ώστε να δοθούν οι κατευθύνσεις για την επόμενη δραστηριότητα. Στη δραστηριότητα αυτή, οι ομάδες κλήθηκαν να σκεφτούν μία αξία, την οποία θα μπορούσε να εκπροσωπήσει το άγαλμα που είχαν επιλέξει και στη συνέχεια να δημιουργήσουν ένα μήνυμα, το οποίο θα σχετιζόταν με αυτήν την αξία και θα το μετέφερε το άγαλμα στο σήμερα.

Η πρώτη ομάδα, η οποία είχε επιλέξει τη Σφίγγα, θεώρησε ότι το άγαλμα αυτό εκπροσωπεί την αξία του αυτοσεβασμού. Σύμφωνα με την ιστορία που είχαν δημιουργήσει στη προηγούμενη δραστηριότητα, η Σφίγγα σχετιζόταν άμεσα με την απουσία της συγκεκριμένης αξίας. Καθώς διακατεχόταν από αισθήματα ζήλιας και φθόνου, η ομάδα προσπάθησε να εντοπίσει το αντίθετο των δύο αυτών αισθημάτων, καταλήγοντας στην αξία του αυτοσεβασμού. Επιπλέον, η ομάδα υποστήριξε ότι ο σεβασμός προς τον ίδιο μας τον εαυτό αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση ώστε να επιτευχθεί ο σεβασμός προς τους άλλους ανθρώπους, ενώ παράλληλα εξέφρασε την άποψη ότι ο αυτοσεβασμός απουσιάζει συχνά από τη σύγχρονη κοινωνία. Τις παραπάνω σκέψεις τις συμπυκνώνουν στο μήνυμα: «Ονειρέψου αυτό που είσαι». Όπως ανέφερε η ομάδα, η χρήση του ρήματος «ονειρέψου», αν και συνήθως αφορά ένα ιδεατό μέλλον, στη συγκεκριμένη περίπτωση αποσκοπούσε να προσδώσει έμφαση στην ανάγκη να αποδεχτούμε τον εαυτό μας στο παρόν, καθώς υποστήριζαν ότι αν δεν αποδεχτούμε αυτό που είμαστε, δεν θα μπορέσουμε να γίνουμε αυτό που θέλουμε.

Η επόμενη ομάδα, η οποία είχε επιλέξει την Αφροδίτη Frejus, επέλεξε και εκείνη την αξία του αυτοσεβασμού, χρησιμοποιώντας την από μια διαφορετική σκοπιά. Πιο συγκεκριμένα, η ομάδα θεώρησε ότι η Αφροδίτη έχει ήδη κατακτήσει την έννοια του αυτοσεβασμού, σε αντίθεση με την Σφίγγα, η οποία πρέπει να καταβάλει προσπάθεια ώστε να σεβαστεί και να αποδεχτεί τον εαυτό της. Οι επιλογές της Αφροδίτης, η απουσία των ενοχών για όσα βιώνει και η απόλαυση που χαρακτηρίζει τις πράξεις της, αποπνέουν την αξία του αυτοσεβασμού και της παρέχουν την απόλυτη ηρεμία. Η ομάδα υποστήριξε ότι θαύμασε την αυτοεκτίμηση, την σιγουριά και την αυτοπεποίθηση της Αφροδίτης και θεώρησε ότι αν ο κόσμος διέθετε αυτά τα χαρακτηριστικά θα ήταν πολύ πιο ήρεμος, αρμονικός και γεμάτος αλληλοσεβασμό, καθώς για την κατάκτηση των παραπάνω αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση η ύπαρξη του αυτοσεβασμού. Το μήνυμα που θα ήθελε η ομάδα να μεταφέρει η Αφροδίτη Frejus στο σήμερα ήταν: «Η σύγχρονη κοινωνία έχει ανάγκη από ανθρώπους που σέβονται τον εαυτό τους και δομούν μια ηρεμία, για να ηρεμήσει όλη η αγριότητα του κόσμου».

Η παρουσίαση της δεύτερης ομάδας και η σύγκλιση των επιλογών των δύο πρώτων ομάδων προκάλεσε μία συζήτηση μεταξύ όλων των συμμετεχόντων για τον τρόπο με τον οποίο οι δύο πρώτες ομάδες αλληλοσυμπληρώθηκαν, ενώ παράλληλα διαφοροποιήθηκαν. Επίσης, παρατηρήθηκε ότι ο τρόπος με τον οποίο διατυπώθηκαν οι ιστορίες των δύο εκθεμάτων θα μπορούσε να αντικατοπτρίζει τα στάδια από τα οποία μπορεί να περάσει ένας άνθρωπος ως προς την αξία του αυτοσεβασμού: η προσπάθεια κατάκτησης του αυτοσεβασμού, η επίτευξη της κατάκτησής του και έπειτα η προσπάθεια διατήρησής του, μέσω των επιλογών και του τρόπου ζωής του.

Η τρίτη ομάδα, η οποία είχε επιλέξει τον Κοιμισμένο Ερμαφρόδιτο, επέλεξε ως αξία την επανάσταση. Παρατηρώντας το άγαλμα, η ομάδα συνειδητοποίησε ότι η επανάσταση ξεκινάει από μέσα μας, μέσω της αυτοαποδοχής και στη συνέχεια μπορεί να μεταδοθεί σε ένα συλλογικό επίπεδο. Ο Ερμαφρόδιτος αναπαριστά, λοιπόν, το ατομικό στάδιο της επανάστασης, ενώ το γεγονός ότι βρίσκεται σε μία κατάσταση ύπνου και ηρεμίας μπορεί να συμβολίζει το στοιχείο του ονείρου προς την ελευθερία. Η ομάδα σχολίασε, επίσης, ότι το γεγονός ότι ο Κοιμισμένος Ερμαφρόδιτος αποτελεί ένα άγαλμα που εκτίθεται σε μουσείο, μπορεί να συμβάλλει στη μεταφορά των αξιών που πρεσβεύει στους επισκέπτες, αρχικά ως ένα εξιδανικευμένο έργο τέχνης που προβάλλεται σαν ένα είδος προτύπου καθώς και ως ένα πεδίο ταύτισης. Το μήνυμα που δημιούργησε η ομάδα ήταν: «Μέσω της επανάστασης νιώθω ελεύθερος».

Η παρουσίαση της τρίτης ομάδας προξένυσε επίσης τα σχόλια των υπόλοιπων συμμετεχόντων. Πιο συγκεκριμένα, μια συμμετέχουσα δήλωσε ότι δυσκολεύεται να συνδέσει την ήρεμη μορφή του Κοιμισμένου Ερμαφρόδιτου με την αξία της επανάστασης, αναγνωρίζοντας ότι αυτή η αίσθηση είναι αρκετά προσωπική και υποκειμενική. Πρόσθεσε, επίσης, ότι εκείνη έχει συνδέσει την επανάσταση με κάτι πιο φωτεινό, ενώ η ιστορία που δημιούργησε η ομάδα για το άγαλμα ήταν πιο σκοτεινή. Μέσω της συζήτησης με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας κατέληξαν στο ότι η επανάσταση επέρχεται μέσα από το σκοτάδι και την καταπίεση, ενώ η ήρεμη στάση του Ερμαφρόδιτου μπορεί να συμβολίζει τη νηνεμία πριν το ξέσπασμα της επανάστασης.

Όταν ολοκληρώθηκε η τρίτη δραστηριότητα, η ομάδα επέστρεψε στον αρχικό της κύκλο, ώστε να δοθούν οι κατευθυντήριες γραμμές για την τελευταία δραστηριότητα της δράσης. Στη συγκεκριμένη δραστηριότητα, οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να εργαστούν όλοι μαζί σε μία ομάδα και να δημιουργήσουν μια ξενάγηση-ιστορία, η οποία θα συνδέει πέντε εκθέματα του μουσείου μέσω πέντε συναισθημάτων (βλ. Δ.7). Έτσι, οι συμμετέχοντες επέλεξαν αρχικά τα εκθέματα, τα οποία θα συνέδεαν μεταξύ τους, μέσω της ιστορίας που θα δημιουργούσαν. Όλα τα μέλη της ομάδας συμφώνησαν με το να εντάξουν στην ιστορία τα τρία εκθέματα με τα οποία ασχολήθηκαν στις προηγούμενες δραστηριότητες, δηλαδή τον Κοιμισμένο Ερμαφρόδιτο, την Σφίγγα από τον τάφο του Adolf Furtwängler στο Α' Νεκροταφείο της Αθήνας, και την Αφροδίτη Frejus. Καθώς, ήδη από τις προηγούμενες δραστηριότητες είχαν εντοπίσει κοινά στοιχεία στην προσέγγιση των συγκεκριμένων αγαλμάτων, όπως η έννοια του αυτοσεβασμού και της αυτοαποδοχής, θεώρησαν ότι μέσω αυτών των τριών αγαλμάτων μπορούν να χτίσουν τον βασικό πυρήνα της ιστορίας. Στη συνέχεια, αναζήτησαν τα άλλα δύο αγάλματα, τα οποία θα ήθελαν να εντάξουν στην ιστορία. Για την επιλογή των υπόλοιπων αγαλμάτων ειπώθηκαν διάφορες επιλογές, όπως ο Ίππος του Αρτεμισίου, το Εικονιστικό Άγαλμα Γυναίκας από την Καρία, το Εικονιστικό Άγαλμα Ευγενούς από την Καρία και η Νίκη της Σαμοθράκης.

Ενώ αρχικά οι συμμετέχοντες σκεφτόντουσαν ότι τα τρία αγάλματα, δηλαδή ο Κοιμισμένος Ερμαφρόδιτος, η Σφίγγα, και η Αφροδίτη Frejus αποτελούν διαφορετικές προσωπικότητες με κοινά στοιχεία και προσπαθούσαν να βρουν τρόπους να τα συνδέσουν μεταξύ τους, στη

συνέχεια ειπώθηκε η σκέψη ότι τα αγάλματα αυτά μπορούν να αποτελέσουν το ίδιο πρόσωπο αλλά σε διαφορετικά στάδια στη ζωή του. Ωστόσο, η ολομέλεια τελικά συμφώνησε ότι η ιστορία που θα δημιουργήσουν θα αποτελεί το όνειρο του Ερμαφρόδιτου, ώστε να μην υπάρχει ο περιορισμός της αιτιώδους συνάφειας μεταξύ των εκθεμάτων και να τους δοθεί η δυνατότητα να δημιουργήσουν κάτι πιο ελεύθερο. Μόλις η ομάδα ολοκλήρωσε την δημιουργία της ιστορίας, κλήθηκε να την παρουσιάσει.

Συνεπώς, η ιστορία ξεκινάει με το όνειρο του Ερμαφρόδιτου, ο οποίος βλέπει τον εαυτό του να μεταμορφώνεται σε Σφίγγα και αισθάνεται ντροπή επειδή αποτελεί μια τερατόμορφη ύπαρξη. Στη συνέχεια, έρχεται αντιμέτωπος με το Εικονιστικό Άγαλμα Ευγενούς από την Καρία, το οποίο λόγω του επιβλητικού μεγέθους του και της αυστηρής του στάσης συμβολίζει έναν κριτή, αλλά και την ίδια την κοινωνία που κρίνει όσους εκείνη θεωρεί διαφορετικούς. Ο κριτής αποδοκιμάζει την Σφίγγα, με αποτέλεσμα εκείνη να αισθανθεί ότι δέχεται την απόρριψη όλης της κοινωνίας. Όμως, ξαφνικά εμφανίζεται η Αφροδίτη Frejus, η οποία συμβολίζει την ηρεμία, και εμψυχώνει τη Σφίγγα-Ερμαφρόδιτο, με αποτέλεσμα να νιώσει απρόσμενη ελπίδα. Έτσι, πραγματοποιείται μια εσωτερική έκρηξη, η οποία μεταμορφώνει τη Σφίγγα στη Νίκη της Σαμοθράκης και της επιτρέπει να συνειδητοποιήσει τη δύναμη που κρύβει μέσα της, μια δύναμη που την ωθεί να διεκδικήσει την παρουσία της και τη θέση της στη κοινωνία. Έτσι, ο Ερμαφρόδιτος ξυπνάει και το όνειρο του αφήνει μια αίσθηση ηρεμίας. Τα συναισθήματα, λοιπόν, που επέλεξαν οι συμμετέχοντες ώστε να συνδέσουν τα εκθέματα μεταξύ τους ήταν: η ντροπή, η απόρριψη, η ελπίδα, η δύναμη και η ηρεμία (Εικ. 19).

Εικ. 19: Τα συναισθήματα που συνδέουν τα πέντε εκθέματα (Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Μπάδα Εύας)

Μόλις ολοκληρώθηκε η δράση, οι συμμετέχοντες εξέφρασαν τις εντυπώσεις τους. Μια συμμετέχουσα ρώτησε απευθείας αν γίνεται να ξαναέρθουν στο μουσείο για μια αντίστοιχη δράση, ενώ κάποια ακόμα σχόλια που μοιράστηκαν οι συμμετέχοντες με την ομάδα ήταν:

«δεν το περίμενα τόσο δημιουργικό», «ήταν κάπως απελευθερωτικό, γιατί μοιράζεσαι συναισθήματα» και «περάσαμε πολύ ωραία».

Προκειμένου να υλοποιηθεί η παρούσα δράση πραγματοποιήθηκε η αγορά αυτοκόλλητων ετικετών, μαρκαδόρων, στυλό και χρωματιστών χαρτονιών, το κόστος των οποίων ανερχόταν στα 9,60€ και το ανέλαβε η εμψυχώτρια. Επιπλέον, για τις ανάγκες καταγραφής της συγκεκριμένης δράσης πραγματοποιήθηκε μαγνητοφώνηση της όλης διαδικασίας σε συνδυασμό με φωτογράφιση. Αν και η δράση είχε υπολογιστεί αρχικά να διαρκέσει μιάμιση ώρα, τελικά, λόγω της επιθυμίας μίας εκ των ομάδων να της διατεθεί περισσότερος χρόνος στη δεύτερη και στην τρίτη δραστηριότητα, η δράση διήρκησε δύο ώρες.

Δ.9 Αξιολόγηση

Στο συγκεκριμένο υποκεφάλαιο παρουσιάζεται η αξιολόγηση της εκπαιδευτικής δράσης «Σσςς! Τα αγάλματα μιλάνε!». Σύμφωνα με την Μουσούρη (1999), ο όρος αξιολόγηση στα μουσεία αφορά «τη συστηματική συλλογή πληροφοριών, οι οποίες μπορεί να χρησιμοποιηθούν για να απαντήσουν σε συγκεκριμένες ερωτήσεις σχετικά με ένα έκθεμα, μια έκθεση ή ένα πρόγραμμα» (Μουσούρη, 1999: 61). Σκοπός της αξιολόγησης της συγκεκριμένης εκπαιδευτικής δράσης αποτελεί η διερεύνηση του κατά πόσο η δράση ανταποκρίνεται στο σκοπό και στους στόχους της, καθώς και στις ανάγκες, στα ενδιαφέροντα και στις προσδοκίες των συμμετεχόντων. Παράλληλα, η αξιολόγηση της δράσης στοχεύει να συμβάλει στην εύρεση τυχόν αδύναμων στοιχείων του σχεδιασμού και της υλοποίησης της δράσης, παρέχοντας ανατροφοδότηση για τη βελτίωσή της.

Τα δεδομένα της αξιολόγησης συλλέχθηκαν μέσω ερωτηματολογίων, τα οποία αποτελούν μία από τις μεθόδους αξιολόγησης που χρησιμοποιείται συχνά στα μουσεία (Μπούνια, 2015: 159). Παράλληλα, χρησιμοποιήθηκε η παρατήρηση των συμμετεχόντων κατά τη διάρκεια της δράσης, προκειμένου να συμβάλει στην ορθότερη ερμηνεία των ερωτηματολογίων. Τα ερωτηματολόγια διέθεταν ερωτήματα κλειστού τύπου, τα οποία υποδεικνύουν μια σειρά επιλογών μέσω των οποίων μπορεί ο ερωτώμενος να απαντήσει, καθώς και ανοιχτού τύπου, τα οποία δίνουν τη δυνατότητα στα άτομα να απαντήσουν ελεύθερα, εκφράζοντας τις εντυπώσεις τους με τον δικό τους τρόπο (Diamond 1999: 100). Τα ερωτηματολόγια αυτά επιλέχθηκε να συμπληρωθούν από τους συμμετέχοντες *in situ* καθώς τα συναισθηματικά επίπεδα απόκρισης των συμμετεχόντων μπορεί να μειωθούν εάν τα ερωτηματολόγια συμπληρωθούν εκτός της τοποθεσίας του μουσείου, ενώ συχνά ελλοχεύει ο κίνδυνος να συμπληρωθεί μικρότερος αριθμός ερωτηματολογίων συγκριτικά με τον αριθμό των συμμετεχόντων (Sofaer, 2021: 1119).

Προκειμένου να πραγματοποιηθεί η μέτρηση της ψυχολογικής ευημερίας των συμμετεχόντων πριν και μετά τη δράση και παράλληλα να διερευνηθεί το κατά πόσο επιτεύχθηκε ή όχι η μείωση του αισθήματος της μοναξιάς στους συμμετέχοντες, δημιουργήθηκαν δύο ερωτηματολόγια. Το πρώτο ερωτηματολόγιο δόθηκε στους συμμετέχοντες πριν την έναρξη της δράσης και στόχευε στην μέτρηση της ψυχολογικής

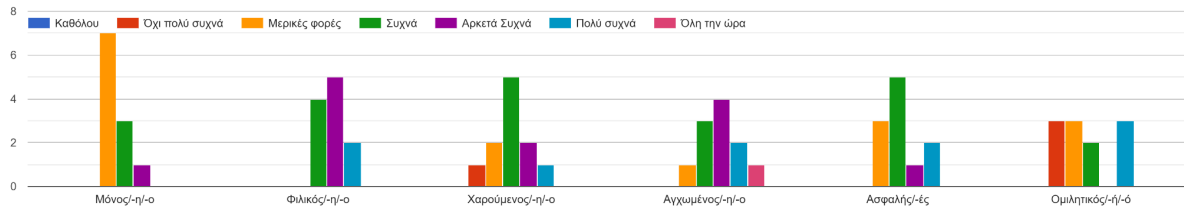
ευημερίας και της μοναξιάς των συμμετεχόντων πριν τη συμμετοχή τους στη δράση. Για τη σύσταση της συγκεκριμένης φόρμας χρησιμοποιήθηκε ως πρότυπο το “UCL Museum Wellbeing Measures Toolkit”, το οποίο έχει δημιουργηθεί από ερευνητές του Πανεπιστημίου του Λονδίνου (UCL) και αποτελεί ένα σύνολο μετρήσεων που χρησιμοποιούνται για την αξιολόγηση των επιπέδων ευημερίας των ατόμων που συμμετέχουν σε δραστηριότητες μουσείων και γκαλερί (Thomson & Chatterjee, 2013: 3). Πιο συγκεκριμένα, το ερωτηματολόγιο αυτό μετρά την ψυχολογική ευεξία ως δείκτη της ψυχικής κατάστασης του ατόμου, εστιάζοντας στα επίπεδα αλλαγών που συμβαίνουν στη διάθεση και στο συναίσθημα των συμμετεχόντων, καθώς αυτές οι πτυχές της ευεξίας είναι πιο πιθανό να αλλάξουν, ως αποτέλεσμα μιας σύντομης παρέμβασης, όπως η συμμετοχή σε μια μουσειακή εκπαιδευτική δράση (Thomson & Chatterjee, 2013: 5). Ιδανικά, σύμφωνα με τις Thomson και Chatterjee (2013), θα πρέπει να ληφθούν δύο μετρήσεις, μία πριν από τη δράση, ως βασική μέτρηση, και μία αμέσως μετά τη δράση, ώστε να μπορούν να συγκριθούν τυχόν αλλαγές στην ευημερία των συμμετεχόντων.

Συνεπώς, οι συμμετέχοντες στην πιλοτική εφαρμογή της δράσης, πριν την έναρξη της, κλήθηκαν να συμπληρώσουν ένα πρώτο έντυπο (βλ. Παράρτημα 1), το οποίο αποτελείτο από ένα ερώτημα κλειστού τύπου που αξιοποιούσε την επταβάθμια κλίμακα Likert, δηλαδή μια σειρά επιλογών (Jamieson, x.x.), και αποσκοπούσε στο να ανιχνευθεί ο βαθμός ευημερίας των συμμετεχόντων, ως βασική μέτρηση πριν τη συμμετοχή τους στη δράση. Το συγκεκριμένο ερώτημα ήταν διατυπωμένο ως εξής: «Σε μια κλίμακα από το 1-7 (όπου το 1 «Καθόλου» και το 7 «Όλη την ώρα»), αισθάνομαι». Οι επιλογές που δίνονταν στο συγκεκριμένο ερώτημα ήταν έξι και συνδύαζαν θετικά στοιχεία, όπως οι λέξεις «φιλικός», «ομιλητικός» και «ασφαλής» και αρνητικά στοιχεία, όπως η λέξη «αγχωμένος» (Thomson & Chatterjee, 2014: 37). Στα στοιχεία αυτά προστέθηκε και η λέξη «μόνος», καθώς βασικός στόχος της συγκεκριμένης εκπαιδευτικής δράσης είναι η διερεύνηση της επίτευξης ή μη της μείωσης της μοναξιάς των συμμετεχόντων.

Σύμφωνα με τις απαντήσεις που λήφθηκαν από τους συμμετέχοντες της δράσης (Εικ. 20), όλοι οι συμμετέχοντες αισθάνονταν μοναξιά καθώς, από τους έντεκα συμμετέχοντες, επτά δήλωσαν ότι αισθάνονται μόνοι «3- μερικές φορές», τρεις ότι αισθάνονται μόνοι «4- συχνά» και ένας συμμετέχων ότι αισθάνεται μόνος «5- αρκετά συχνά». Η επιλογή «Φιλικός/-ή/-ό» δέχτηκε μόνο θετικές απαντήσεις καθώς, συγκέντρωσε πέντε απαντήσεις στην επιλογή «5- αρκετά συχνά», τέσσερις στην επιλογή «4- συχνά» και δύο στην επιλογή «6- πολύ συχνά». Στην επιλογή «Χαρούμενος/-η/-ο» παρατηρήθηκε μια ποικιλία απαντήσεων. Πέντε συμμετέχοντες απάντησαν «4- συχνά», δύο συμμετέχοντες απάντησαν «5- αρκετά συχνά» και ένας συμμετέχων απάντησε «6- πολύ συχνά», ενώ δύο συμμετέχοντες απάντησαν «3- μερικές φορές» και ένας συμμετέχων απάντησε «2- όχι πολύ συχνά». Επιπλέον, από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων φαίνεται ότι οι περισσότεροι νιώθουν αγχωμένοι. Πιο συγκεκριμένα, τρεις συμμετέχοντες δήλωσαν ότι αισθάνονται αγχωμένοι «4- συχνά», τέσσερις συμμετέχοντες δήλωσαν «5- αρκετά συχνά», δύο συμμετέχοντες «6- πολύ συχνά», ένας συμμετέχων «7- όλη την ώρα» και ένας συμμετέχων απάντησε «3- μερικές φορές», ενώ κανένας δεν επέλεξε τις αρνητικές απαντήσεις (1,2). Όσον αφορά την επιλογή «Ασφαλής/-ές», η πλειονότητα των συμμετεχόντων φαίνεται να αισθάνεται ασφάλεια, καθώς

πέντε συμμετέχοντες απάντησαν «4- συχνά», ένας συμμετέχων «5- αρκετά συχνά», δύο συμμετέχοντες «6- πολύ συχνά», ενώ τρεις συμμετέχοντες «3- μερικές φορές». Η τελευταία επιλογή της συγκεκριμένης ερώτησης «Ομιλητικός/-ή/-ό» έλαβε ποικίλες απαντήσεις, καθώς τρεις συμμετέχοντες απάντησαν «2- όχι πολύ συχνά», τρεις συμμετέχοντες απάντησαν «3- μερικές φορές», δύο συμμετέχοντες απάντησαν «4- συχνά» και τρεις συμμετέχοντες απάντησαν «6- πολύ συχνά».

1. Σε μια κλίμακα από το 1-7, όπου το 1 «Καθόλου» και το 7 «Όλη την ώρα», αισθάνομαι:

Εικ. 20: Απαντήσεις στην ερώτηση «Σε μια κλίμακα από το 1-7 (όπου το 1 «Καθόλου» και το 7 «Όλη την ώρα»), αισθάνομαι».

Μετά την ολοκλήρωση της πιλοτικής εφαρμογής της δράσης, δόθηκε στους συμμετέχοντες το δεύτερο ερωτηματολόγιο. Αυτό βασίστηκε σε πέντε ερευνητικά ερωτήματα, βάσει των οποίων θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα της έρευνας στη συνέχεια. Τα ερωτήματα αυτά είναι:

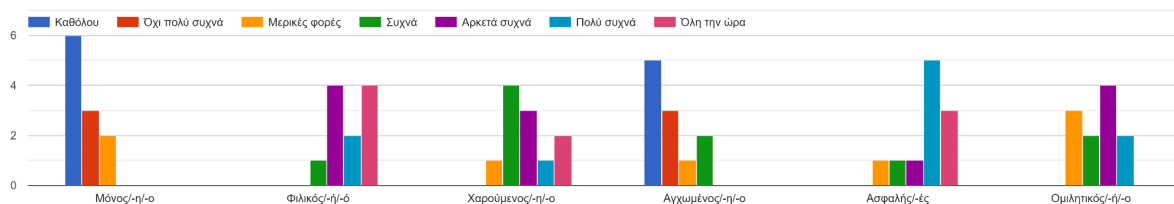
1. Κατά πόσο βελτιώθηκε η ευημερία των συμμετεχόντων μετά τη δράση.
2. Ποιο είναι το προφίλ των συμμετεχόντων.
3. Κατά πόσο καλύπτονται ή όχι οι ανάγκες των συμμετεχόντων από τη συμμετοχή στη δράση.
4. Βαθμός ικανοποίησης συμμετεχόντων.
5. Βασική πηγή ενημέρωσης των συμμετεχόντων σχετικά με τη δράση.

Οι ερωτήσεις του ερωτηματολογίου ήταν δεκατρείς. Οι τέσσερις εξ αυτών ήταν ανοικτού τύπου, ενώ οι υπόλοιπες ήταν κλειστού τύπου, με δύο από αυτές να συμπεριλαμβάνουν μεταξύ των διαθέσιμων απαντήσεων και την επιλογή «άλλο», μέσω της οποίας οι συμμετέχοντες είχαν τη δυνατότητα να προσθέσουν μία δική τους επιλογή. Από τις ερωτήσεις κλειστού τύπου, οι τρεις αξιοποίησαν την επταβάθμια κλίμακα Likert, η οποία παρείχε μια σειρά επιλογών που αποσκοπούσε στη διερεύνηση της ευημερίας των ατόμων και στην ανίχνευση του βαθμού ικανοποίησης των αναγκών τους μέσω της συμμετοχής τους στη δράση.

Το πρώτο ερώτημα του ερωτηματολογίου αποσκοπούσε στη διερεύνηση του κατά πόσο βελτιώθηκε η ευημερία των συμμετεχόντων κατά τη διάρκεια της συμμετοχής τους στην παρούσα δράση. Προκειμένου να πραγματοποιηθεί σύγκριση των αποτελεσμάτων του

εντύπου που συμπλήρωσαν οι συμμετέχοντες πριν τη συμμετοχή στη δράση και εκείνων μετά τη συμμετοχή στη δράση, το συγκεκριμένο ερώτημα είχε την ίδια μορφή με το ερώτημα του πρώτου εντύπου και η διατύπωση της ερώτησης πραγματοποιήθηκε ως εξής: «Σε μια κλίμακα από το 1-7, όπου το 1 «Καθόλου» και το 7 «Όλη την ώρα», κατά τη διάρκεια της δράσης ένιωσα». Συνεπώς, σύμφωνα με τις απαντήσεις των συμμετεχόντων κατά τη διάρκεια της δράσης φαίνεται να μειώθηκε το αίσθημα μοναξιάς των συμμετεχόντων. Πιο συγκεκριμένα, ενώ στο προηγούμενο έντυπο οι απαντήσεις για την επιλογή «Μόνος/-η/ο» κυμαίνονταν από το «μερικές φορές» έως το «αρκετά συχνά» (3-5), στην παρούσα ερώτηση οι απαντήσεις κυμαίνονταν από το «καθόλου» έως το «μερικές φορές» (1-3), καθώς έξι συμμετέχοντες απάντησαν «1- καθόλου», τρεις συμμετέχοντες απάντησαν «2- όχι πολύ συχνά» και δύο συμμετέχοντες απάντησαν «3- μερικές φορές» (Εικ. 21). Όσον αφορά την επιλογή «Φιλικός/-η/-ο», αν και ήδη από το πρώτο έντυπο οι απαντήσεις των συμμετεχόντων ήταν θετικές (4-6), φαίνεται ότι κατά τη διάρκεια της δράσης τα επίπεδα φιλικότητας των συμμετεχόντων αυξήθηκαν, καθώς τέσσερις συμμετέχοντες απάντησαν «7- όλη την ώρα», με αποτέλεσμα οι απαντήσεις να κυμαίνονται από «4- συχνά» έως «7- όλη την ώρα». Μεγαλύτερη αύξηση πραγματοποιήθηκε στα επίπεδα χαράς των συμμετεχόντων κατά τη διάρκεια της δράσης. Πιο συγκεκριμένα, ενώ στο πρώτο έντυπο, τρεις συμμετέχοντες είχαν επιλέξει τις αρνητικές απαντήσεις (2,3) και κανένας την απάντηση «7- όλη την ώρα», στο συγκεκριμένο έντυπο οι απαντήσεις κυμαίνονταν από «3- μερικές φορές» έως «7- όλη την ώρα», με την απάντηση «3- μερικές φορές» να επιλέγεται μόνο από έναν συμμετέχοντα. Επιπλέον, αν και στο πρώτο έντυπο παρατηρήθηκε ότι τα γενικά επίπεδα άγχους των συμμετεχόντων είναι αρκετά υψηλά (4-7), κατά τη διάρκεια της δράσης πέντε συμμετέχοντες δεν αισθάνθηκαν «1- καθόλου» αγχωμένοι, τρεις επέλεξαν την απάντηση «2- όχι πολύ συχνά», ένας επέλεξε την απάντηση «3- μερικές φορές» και δύο επέλεξαν την απάντηση «4- συχνά», δηλαδή οι απαντήσεις τους κυμαίνονταν από 1-4. Όσον αφορά την ασφάλεια, στο πρώτο έντυπο οι απαντήσεις των συμμετεχόντων είχαν ήδη θετικό πρόσημο, καθώς κυμαίνονταν από «3- μερικές φορές» έως «6- πολύ συχνά», αλλά στο συγκεκριμένο έντυπο οι απαντήσεις τους κυμαίνονταν από «3- μερικές φορές» έως «7- όλη την ώρα», με τρεις συμμετέχοντες να επιλέγουν «7- όλη την ώρα» και μόνο έναν συμμετέχοντα να επιλέγει «3- μερικές φορές». Τέλος, βελτίωση παρατηρήθηκε στην επιλογή «Ομιλητικός/-ή/ό», καθώς στο συγκεκριμένο έντυπο κανένας συμμετέχων δεν απάντησε «2- όχι πολύ συχνά», σε αντίθεση με το προηγούμενο έντυπο όπου η συγκεκριμένη επιλογή απαντήθηκε από τρεις συμμετέχοντες, οι επιλογές «3- μερικές φορές» και «4- συχνά» απαντήθηκαν από τον ίδιο αριθμό συμμετεχόντων με το προηγούμενο έντυπο, ενώ τέσσερις συμμετέχοντες απάντησαν «5- αρκετά συχνά», επιλογή που δεν είχε απαντήσει κανένας συμμετέχων στο προηγούμενο έντυπο. Συνεπώς, έπειτα από τη σύγκριση μεταξύ του εντύπου που συμπληρώθηκε πριν την υλοποίηση της δράσης και του εντύπου που συμπληρώθηκε μετά την υλοποίησή της, παρατηρείται βελτίωση στη διάθεση και στην ευημερία των εθελοντών, ενώ ιδιαίτερα σημαντικό καθίσταται το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια της δράσης μειώθηκε σημαντικά το αίσθημα μοναξιάς των συμμετεχόντων.

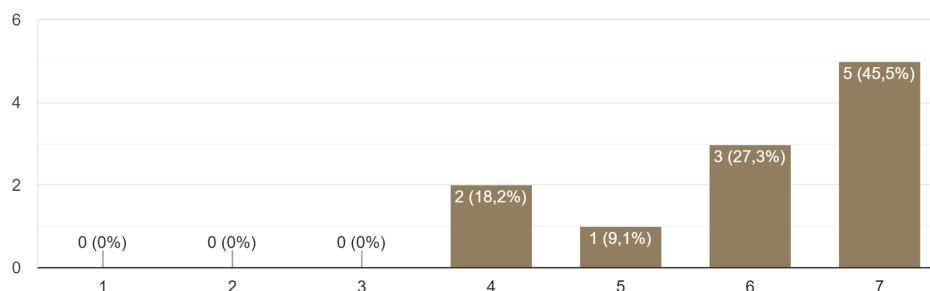
1. Σε μια κλίμακα από το 1-7, όπου το 1 «Καθόλου» και το 7 «Όλη την ώρα», κατά τη διάρκεια της δράσης ένιωσα:

Εικ. 21: Απαντήσεις στην ερώτηση «Σε μια κλίμακα από το 1-7 (όπου το 1 «Καθόλου» και το 7 «Όλη την ώρα»), κατά τη διάρκεια της δράσης ένιωσα».

Το δεύτερο ερώτημα αποσκοπούσε στη διερεύνηση του κατά πόσο η δράση κάλυψε τις ανάγκες των συμμετεχόντων. Το ερώτημα ήταν κλειστού τύπου και αξιοποιούσε την επταβάθμια κλίμακα Likert. Πιο συγκεκριμένα, η διατύπωση του ερωτήματος ήταν η εξής: «Το περιεχόμενο της δράσης με αφορούσε» και οι επιλογές που δίνονταν στους συμμετέχοντες ήταν από 1-7, όπου 1 «καθόλου» και 7 «πάρα πολύ». Σύμφωνα με τις απαντήσεις των συμμετεχόντων, το περιεχόμενο της δράσης φαίνεται ότι αφορούσε την πλειονότητα των συμμετεχόντων. Πιο συγκεκριμένα, πέντε συμμετέχοντες απάντησαν «7-πάρα πολύ», τρεις συμμετέχοντες απάντησαν «6 -πολύ», ένας συμμετέχων απάντησε «5-αρκετά» και δύο συμμετέχοντες φαίνεται ότι ήταν ουδέτεροι ως προς το περιεχόμενο της δράσης, καθώς επέλεξαν την επιλογή «4» (Εικ. 22).

2. Το περιεχόμενο της δράσης με αφορούσε:
11 απαντήσεις

Εικ. 22: Απαντήσεις στην ερώτηση «Το περιεχόμενο της δράσης με αφορούσε».

Το τρίτο ερώτημα αποσκοπούσε στη διερεύνηση του κατά πόσο η συγκεκριμένη δράση ανταποκρίνεται στις ανάγκες των συμμετεχόντων, αλλά και στην εξέταση της επιτέλεσης ή μη των επιμέρους στόχων της δράσης. Αυτό το ερώτημα ήταν κλειστού τύπου, αξιοποιούσε την επταβάθμια κλίμακα Likert και ήταν διατυπωμένο ως εξής: «Σε μια κλίμακα από το 1-7 (όπου το 1 «Καμία από τις φορές» και το 7 «Όλη την ώρα»), κατά τη διάρκεια της δράσης ένιωσα». Οι επιλογές που δίνονταν στο συγκεκριμένο ερώτημα ήταν επτά και αποτελούνταν από τις λέξεις «κοινωνικός», «δημιουργικός» και τις φράσεις «ότι ανήκω σε μία ομάδα», «ότι συνδέομαι με ορισμένα μέλη της ομάδας», «ότι ενεργοποιώ τη φαντασία μου», «άνετα να εξωτερικεύσω τα συναισθήματά μου» και «ότι ενισχύω την ενσυναίσθησή μου» (Εικ. 23).

3. Σε μια κλίμακα από το 1-7 όπου το 1 «Καμία από τις φορές» και το 7 «Όλη την ώρα», κατά τη διάρκεια της δράσης ένιωσα:

Εικ. 23: Απαντήσεις στην ερώτηση «Σε μια κλίμακα από το 1-7 (όπου το 1 «Καμία από τις φορές» και το 7 «Όλη την ώρα»), κατά τη διάρκεια της δράσης ένιωσα».

Σύμφωνα με τις απαντήσεις των συμμετεχόντων, κατά τη διάρκεια της δράσης τρεις συμμετέχοντες αισθάνθηκαν κοινωνικοί «3- μερικές φορές», δύο συμμετέχοντες «5- αρκετά συχνά», τρεις συμμετέχοντες «6- πολύ συχνά» και τρεις συμμετέχοντες «7- όλη την ώρα». Επιπλέον, φαίνεται ότι όλοι οι συμμετέχοντες αισθάνθηκαν δημιουργικοί κατά τη διάρκεια της δράσης, καθώς όλες οι απαντήσεις είχαν θετικό πρόσημο. Πιο συγκεκριμένα, τρεις συμμετέχοντες απάντησαν «4- συχνά», δύο συμμετέχοντες «5- αρκετά συχνά», δύο συμμετέχοντες «6- πολύ συχνά» και τέσσερις συμμετέχοντες «7- όλη την ώρα». Παράλληλα, φαίνεται ότι επιτεύχθηκε ο στόχος της αίσθησης του ανήκειν των συμμετεχόντων σε μία ομάδα, καθώς πέντε συμμετέχοντες επέλεξαν «5- αρκετά συχνά», δύο συμμετέχοντες «6- πολύ συχνά» και τέσσερις συμμετέχοντες «7- όλη την ώρα». Επίσης, παρατηρείται ότι οι περισσότεροι συμμετέχοντες ένιωσαν ότι συνδέονται με ορισμένα μέλη της ομάδας, καθώς μόνο ένας συμμετέχων απάντησε «3- μερικές φορές», ένας συμμετέχων απάντησε «4- συχνά», τρεις συμμετέχοντες απάντησαν «5- αρκετά συχνά», τρεις συμμετέχοντες απάντησαν «6- πολύ συχνά» και τρεις συμμετέχοντες απάντησαν «7- όλη την ώρα». Όσον αφορά την φαντασία των συμμετεχόντων, φαίνεται ότι επιτεύχθηκε η ενεργοποίησή της, καθώς ένας συμμετέχων απάντησε «4- συχνά», δύο συμμετέχοντες απάντησαν «5- αρκετά συχνά», πέντε συμμετέχοντες απάντησαν «6- πολύ συχνά» και τρεις συμμετέχοντες απάντησαν «7- όλη την ώρα». Η επιλογή «Άνετα να εξωτερικεύσω τα συναισθήματα και τις σκέψεις μου», έλαβε κυρίως θετικές απαντήσεις (ένας συμμετέχων «4- συχνά», τρεις συμμετέχοντες «5- αρκετά συχνά», τέσσερις συμμετέχοντες «6- πολύ συχνά» και δύο συμμετέχοντες «7- όλη την ώρα»), γεγονός που φανερώνει ότι κατά κύριο λόγο δημιουργήθηκε μια φιλική ατμόσφαιρα κατά τη διάρκεια της δράσης. Ωστόσο, ένας συμμετέχων απάντησε «2 - όχι πολύ συχνά». Τέλος, παρατηρείται ότι οι συμμετέχοντες κατά τη διάρκεια της δράσης αισθάνθηκαν ότι ενισχύουν την ενσυναίσθησή τους, καθώς ένας συμμετέχων απάντησε «3- μερικές φορές», τρεις συμμετέχοντες απάντησαν «5- αρκετά συχνά», τρεις συμμετέχοντες απάντησαν «6- πολύ συχνά» και τέσσερις συμμετέχοντες απάντησαν «7- όλη την ώρα». Συνεπώς, παρατηρείται ότι σε όλες τις επιμέρους επιλογές του συγκεκριμένου ερωτήματος, οι απαντήσεις των συμμετεχόντων είχαν στην πλειονότητά τους θετικό πρόσημο, γεγονός που φανερώνει ότι η συγκεκριμένη δράση ανταποκρίθηκε στις ανάγκες των περισσότερων συμμετεχόντων και επιτέλεσε τους επιμέρους στόχους τους.

Τα τέσσερα επόμενα ερωτήματα ήταν ανοικτού τύπου και αποσκοπούσαν στη διερεύνηση του βαθμού ικανοποίησης των συμμετεχόντων καθώς και της κάλυψης ή μη των αναγκών τους μέσω της συμμετοχής τους στη δράση. Πιο συγκεκριμένα, τα ερωτήματα που τέθηκαν στους συμμετέχοντες ήταν: «4. Τι σας άρεσε περισσότερο κατά τη διάρκεια της δράσης», «5. Τι σας άρεσε λιγότερο κατά τη διάρκεια της δράσης», «6. Τι θα αλλάζατε/ προσθέτατε/ αφαιρούσατε από τη δράση» και «7. Τι πιστεύετε ότι κερδίσατε μέσα από τη σημερινή σας εμπειρία».

Όσον αφορά το ερώτημα «4. Τι σας άρεσε περισσότερο κατά τη διάρκεια της δράσης», τέσσερις συμμετέχοντες ανέφεραν ότι αυτό που τους άρεσε περισσότερο ήταν η ανταλλαγή σκέψεων και συναισθημάτων κατά τη διάρκεια της δράσης: «Η ανταλλαγή απόψεων και συναισθημάτων», «Το ότι μπόρεσα να δω τις σκέψεις και την φαντασία των υπολοίπων μελών της ομάδας. Στην ουσία να γνωρίσω κάτι βαθύτερο γι' αυτούς μέσα από τη σκέψη τους, και ταυτόχρονα να δω αν ταιριάζει και σε εμένα», «η ουσιαστική συζήτηση για τα συναισθήματά μας. Μου άρεσε που επικοινωνήσα με ανθρώπους που δεν γνώριζα» και «Η συνεργασία, η εξωτερίκευση συναισθημάτων και σκέψεων μέσα από την τέχνη». Επιπλέον, τρεις συμμετέχοντες ανέφεραν ότι τους άρεσε η ομαδικότητα που δημιουργήθηκε κατά τη διάρκεια της δράσης: «Ο διάλογος και το ομαδικό πνεύμα», «Η ομαδικότητα, η αλληλεπίδραση», «Η ομαδικότητα και η «συμπλήρωση» που υπήρξε», ενώ ένας συμμετέχων ανέφερε, μεταξύ άλλων την «προθυμία των μελών για διάδραση». Ακόμα, δύο συμμετέχοντες απάντησαν ότι αυτό που τους άρεσε περισσότερο ήταν η ενίσχυση της δημιουργικότητας: «Η δημιουργικότητα για την σύνθεση των νοημάτων και των ιστοριών», «η πολύ δημιουργική και συχνά συσχετιζόμενη χρήση των εκθεμάτων». Τέλος, οι απαντήσεις τριών συμμετεχόντων σχετίζονταν με τα αγάλματα και τον τρόπο προσέγγισης αυτών: «Το γεγονός ότι πήραμε τον χρόνο να αναλογιστούμε λίγα έργα τέχνης. Η αλήθεια είναι πως σε ένα μουσείο χαώνεσαι πολύ εύκολα μέσα σε όλα τα εκθέματα, οπότε προσωπικά με βοήθησε πολύ να κεντράρω σε κάποια και να ανοίξω τους ορίζοντές μου μέσω της αλληλεπίδρασης», «Η αλληλεπίδραση με τα αγάλματα και η ιδέα να συνθέσουμε μια ιστορία με εντελώς διαφορετικά εκθέματα» και «Το να φαντάζομαι τις σκηνές που προηγούνταν ή ακολουθούσαν τη στάση των αγαλμάτων».

Η επόμενη ερώτηση ανοικτού τύπου διατυπώθηκε ως εξής: «5. Τι σας άρεσε λιγότερο κατά τη διάρκεια της δράσης». Στη συγκεκριμένη ερώτηση πέντε συμμετέχοντες απάντησαν ότι δεν υπήρχε κάτι που να τους άρεσε λιγότερο: «Ήταν πολύ δημιουργική δράση, οπότε δεν μου άρεσε κάτι λιγότερο», «Δεν υπήρχε κάτι που δεν μου άρεσε», «Τίποτα, όλα τέλεια», «Δεν υπήρχε κάτι», «Τίποτα, ήταν όλοι πολύ συνεργάσιμοι». Δύο συμμετέχοντες ανέφεραν ως αρνητικά, ζητήματα που αφορούσαν τον περιβάλλοντα χώρο: «Ίσως ο παραμελημένος χώρος του μουσείου» και «Η ζέστη». Επιπλέον, δύο συμμετέχοντες ανέφεραν την προσωπική δυσκολία κοινωνικής αλληλεπίδρασης και έκθεσης: «Προσωπικά υπάρχει πάντα μια δυσκολία να αλληλεπιδράσω και να επικοινωνήσω με άλλους σκεπτόμενος τι αξίζει, τι είναι καλή ιδέα να τους πω. Εσωτερικοί περιορισμοί» και «Η έκθεση. Αλλά εν τέλει ήταν απολαυστική, καθώς έδωσε την αφορμή για όμορφη συζήτηση». Ένας συμμετέχων υποστήριξε ότι χρειαζόταν περισσότερο χρόνο για να αναπτύξει τη δημιουργικότητά του σε μεγαλύτερο βαθμό: «Ο περιορισμένος χρόνος και το ότι δεν είχα κάνει μια προετοιμασία για

τη δράση νομίζω περιορίζει κάπως τις δυνατότητες δημιουργικότητας». Τέλος, αν και στην παραπάνω ερώτηση που αφορούσε την εκπλήρωση της αίσθησης του ανήκειν σε μια ομάδα, οι απαντήσεις ήταν όλες θετικές, στη συγκεκριμένη ερώτηση ένας συμμετέχων απάντησε «Ίσως θα ήθελα λίγο πιο έντονη την αίσθηση της ομάδας και την ανάγκη για έκφραση σκέψεων, αλλά δεν έχει τόση σημασία».

Το τρίτο ερώτημα ανοιχτού τύπου διατυπώθηκε ως εξής: «6. Τι θα αλλάζατε/ προσθέτατε/ αφαιρούσατε από τη δράση». Στο συγκεκριμένο ερώτημα, τέσσερις συμμετέχοντες ανέφεραν ότι θα επιθυμούσαν να υπάρχουν στη δράση δραστηριότητες που θα ανέπτυσαν περισσότερο την σωματικότητα και την παραστατικότητα τους, ενώ μία εξ αυτών θα προσέθετε περισσότερες ασκήσεις γνωριμίας: «Ίσως σκηνές θεάτρου εν κινήσει, όχι μόνο δηλαδή την παγωμένη εικόνα, ώστε να εκφραστούμε μέσα από το σώμα μας», «Θα προσέθετα τη δραματοποίηση της τελικής ιστορίας που παράχθηκε», «Ίσως περισσότερη κίνηση» και «Θα πρόσθετα περισσότερα παιχνίδια γνωριμίας ή ασκήσεις σωματικότητας, ώστε να αισθανθούν τα συμμετέχοντα όσο γίνεται πιο άνετα». Επιπλέον, τρεις συμμετέχοντες απάντησαν ότι δεν θα άλλαζαν/ πρόσθεταν/ αφαιρούσαν κάτι από την δράση: «Δεν θα άλλαζα κάτι», «Δεν υπήρχε κάτι» και «Τίποτα». Όσον αφορά την προσέγγιση των αγαλμάτων, ένας συμμετέχων θα επιθυμούσε να πραγματοποιηθεί εμβάθυνση στην ιστορία και στην τυπολογία των αγαλμάτων: «Ίσως θα εμβάθυνα λίγο περισσότερο την προσέγγιση των αγαλμάτων με πραγματολογικούς όρους (π.χ. γιατί αποδίδεται έτσι το άγαλμα), πράγμα που θα με βοηθούσε ίσως περισσότερο και στη δημιουργικότητα». Επίσης, ο συμμετέχων που στην προηγούμενη ερώτηση ανέφερε ότι ο χρόνος ήταν περιορισμένος, στη συγκεκριμένη ερώτηση απάντησε: «Θα έβαζα περισσότερο χρόνο στη σύνθεση ιστοριών ανάμεσα στα αγάλματα. Νιώθω ότι η φαντασία είναι το πιο σημαντικό από τις ερμηνείες όταν πρόκειται για έργα τέχνης». Ένας συμμετέχων ανέφερε ότι θα επιθυμούσε εκτός από τις ομαδικές δραστηριότητες να υπάρχει και μία ατομική δραστηριότητα: «Θα προσέθετα μία ατομική δραστηριότητα», ενώ ένας άλλος θα επιθυμούσε μια πιο δροσερή θερμοκρασία στον χώρο του μουσείου, καθώς απάντησε: «Κλιματισμός».

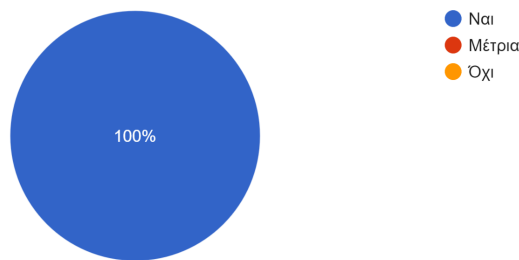
Η τελευταία ερώτηση ανοιχτού τύπου του συγκεκριμένου εντύπου αξιολόγησης διατυπώθηκε ως εξής: «7. Τι πιστεύετε ότι κερδίσατε μέσα από τη σημερινή σας εμπειρία». Σύμφωνα με τις απαντήσεις των συμμετεχόντων, μέσω της συμμετοχής τους στη δράση ανέπτυξαν την δημιουργικότητα τους: «Ένα όμορφο και δημιουργικό πρωινό», «Μια δημιουργική αλληλεπίδραση», «Μια ωραία δραστηριότητα που με κάνει να σκέφτομαι ότι η επόμενη μου επίσκεψη σε μουσείο μπορεί να είναι δημιουργική με παρόμοιο τρόπο» και «Το μυαλό μου ταξίδεψε με όμορφους και δημιουργικούς τρόπους και σίγουρα με ενδιαφέρει και με αφορά να ακούω τα μονοπάτια σκέψης άλλων». Παράλληλα, οι συμμετέχοντες κοινωνικοποιήθηκαν, απελευθερώθηκαν και ήρθαν σε επαφή με τις σκέψεις και τα συναισθήματα των άλλων, σε ένα ασφαλές και μη κριτικό περιβάλλον: «Κοινωνικοποίηση, νέες σκέψεις και φαντασία», «Η επαφή με ανθρώπους, ειδικά με διαφορετικούς από μένα και ευαίσθητους, πάντα νιώθω ότι είναι κέρδος», «Μια μικρή δόση κοινωνικότητας και ένιωσα ότι ήμουν ο εαυτός μου ακόμα και μπροστά σε άτομα που δεν γνώριζα χωρίς να με πειράζει το τι σκέφτονται, με μια έννοια ότι ένιωθα ασφάλεια ότι δεν θα κριθώ», «Απελευθέρωση και ενσυναίσθηση» και «Το να μπορώ να απελευθερώνω τις σκέψεις μου χωρίς να φοβάμαι το ότι κάποιος θα με κρίνει».

Τέλος, μέσω της κοινωνικοποίησης και της ανταλλαγής απόψεων δύο συμμετέχοντες ανέφεραν ότι αισθάνθηκαν ότι ταυτίζονται με ορισμένα μέλη της ομάδας: «Κοινωνικοποίηση, ταύτιση απόψεων, επικοινωνία με την υλικότητα των αγαλμάτων» και «Πέρασα όμορφα και βεβαιώθηκα για το κοινό των συναισθημάτων και των σκέψεών μου με άλλα άτομα παρόμοιων ηλικιών. Ταύτιση, ένταξη στην ομάδα».

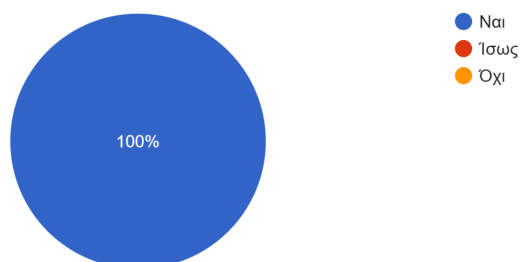
Στη συνέχεια, ο βαθμός ικανοποίησης των συμμετεχόντων επιχειρήθηκε να διερευνηθεί μέσω δύο ερωτήσεων κλειστού τύπου. Το ένα από αυτά τα ερωτήματα τέθηκε με τη μορφή «Η εμπυχώτρια με καθοδήγησε επαρκώς» και οι επιλογές που παρέχονταν στους συμμετέχοντες ήταν «Όχι», «Μέτρια», «Ναι». Το επόμενο ερώτημα ήταν διατυπωμένο ως εξής «Θα θέλατε να λάβετε μέρος ξανά σε μία αντίστοιχη δράση» και οι επιλογές που δίνονταν ήταν «Ναι», «Ίσως», «Όχι». Στα δύο αυτά ερωτήματα το σύνολο των συμμετεχόντων της δράσης επέλεξε «Ναι», γεγονός που αποδεικνύει ότι οι συμμετέχοντες ικανοποιήθηκαν από τη συμμετοχή τους στη συγκεκριμένη δράση (Εικ. 24), (Εικ. 25).

8. Η εμπυχώτρια με καθοδήγησε επαρκώς:
11 απαντήσεις

Εικ. 24: Απαντήσεις στην ερώτηση «Η εμπυχώτρια με καθοδήγησε επαρκώς».

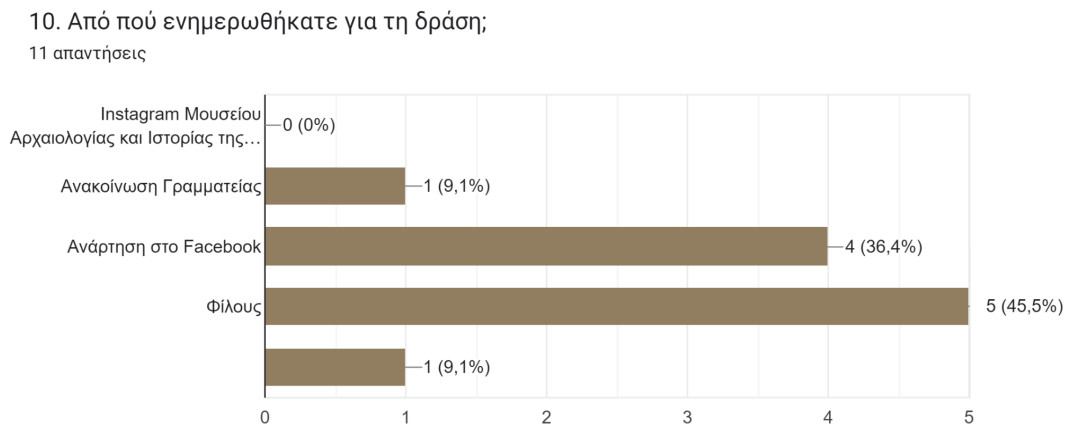
9. Θα θέλατε να λάβετε μέρος ξανά σε μία αντίστοιχη δράση;
11 απαντήσεις

Εικ. 25: Απαντήσεις στην ερώτηση «Θα θέλατε να λάβετε μέρος ξανά σε μία αντίστοιχη δράση».

Το επόμενο ερώτημα αποσκοπούσε στην διερεύνηση της βασικής πηγής ενημέρωσης των συμμετεχόντων σχετικά με τη δράση. Το ερώτημα, το οποίο ήταν κλειστού τύπου, τέθηκε ως εξής: «Από πού ενημερωθήκατε για τη δράση» και οι επιλογές που παρέχονταν στους συμμετέχοντες αντιστοιχούσαν στους τρόπους με τους οποίους κοινοποιήθηκε η δράση στο

κοινό. Πιο συγκεκριμένα, οι επιλογές ήταν «Instagram Μουσείου Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης», «Ανακοίνωση Γραμματείας», «Ανάρτηση στο Facebook», «Φίλους». Σύμφωνα με τις απαντήσεις των συμμετεχόντων, πέντε συμμετέχοντες ενημερώθηκαν από «Φίλους», τέσσερις συμμετέχοντες από «Ανάρτηση στο Facebook», ένας συμμετέχων από την «Ανακοίνωση Γραμματείας» και μία συμμετέχουσα επέλεξε την απάντηση «Άλλο», χωρίς να προσδιορίζει τον ακριβή τρόπο ενημέρωσής της (Εικ. 26).

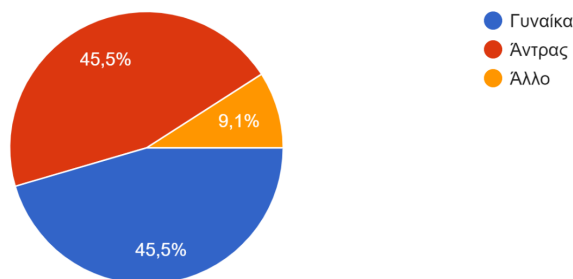

Εικ. 26: Απαντήσεις στην ερώτηση «Από πού ενημερωθήκατε για τη δράση».

Τέλος, επιχειρήθηκε να σκιαγραφηθεί το προφίλ των συμμετεχόντων στη δράση. Αυτό διαμορφώθηκε μέσα από ερωτήματα που αφορούσαν το φύλο, την ηλικιακή ομάδα και το τμήμα της Φιλοσοφικής σχολής στο οποίο φοιτούν. Όσον αφορά το φύλο, πέντε συμμετέχοντες στη δράση δήλωσαν «Άντρας», πέντε συμμετέχουσες δήλωσαν «Γυναίκα» και ένα συμμετέχων δήλωσε «Άλλο» (Εικ. 27). Σύμφωνα με την ερώτηση που αφορούσε την ηλικιακή ομάδα των συμμετεχόντων, οι περισσότεροι συμμετέχοντες (πέντε) ήταν εικοσιπέντε ετών, τρεις συμμετέχοντες ήταν είκοσι τεσσάρων ετών, μία συμμετέχουσα ήταν είκοσι τριών ετών, μία συμμετέχουσα ήταν είκοσι δύο ετών και μία συμμετέχουσα ήταν είκοσι ενός ετών (Εικ. 28). Συνεπώς, αν και η δράση απευθυνόταν σε άτομα δεκαοχτώ έως εικοσιπέντε ετών, οι ηλικίες δεκαοχτώ, δεκαεννιά και είκοσι απουσίαζαν από το δείγμα. Τέλος, σύμφωνα με την ερώτηση που διερευνούσε το τμήμα της Φιλοσοφικής σχολής στο οποίο ανήκουν οι συμμετέχοντες, η πλειονότητα των συμμετεχόντων (έξι) φοιτούσε στο τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ένας συμμετέχων στο τμήμα Φιλοσοφίας, μία συμμετέχουσα στο τμήμα Θεατρικών Σπουδών, μία συμμετέχουσα στο τμήμα Φιλοσοφίας - Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, μία συμμετέχουσα στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και μία συμμετέχουσα στο τμήμα Φιλολογίας (Εικ. 29). Η αυξημένη συμμετοχή των φοιτητών του τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας δικαιολογείται αφενός λόγω της συνάφειας της συγκεκριμένης δράσης με το αντικείμενο των σπουδών των συμμετεχόντων, της οικειότητας που έχουν με το ΜΑΙΤ, καθώς και της μεγαλύτερης απήχησης του καλέσματος της δράσης στη σελίδα του συγκεκριμένου τμήματος στο Facebook.

11. Φύλο

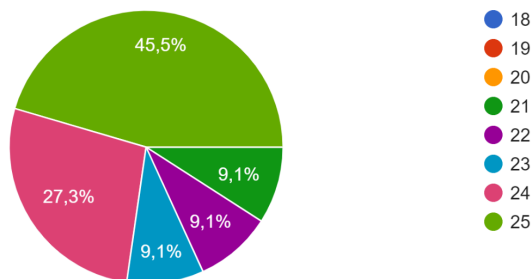
11 απαντήσεις

Εικ. 27: Απαντήσεις στην ερώτηση «Φύλο».

12. Ηλικία

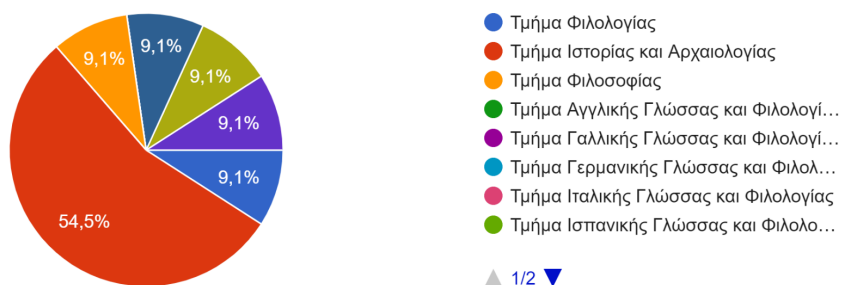
11 απαντήσεις

Εικ. 28: Απαντήσεις στην ερώτηση «Ηλικία».

13. Τμήμα Φιλοσοφικής Σχολής στο οποίο φοιτώ:

11 απαντήσεις

Εικ. 29: Απαντήσεις στην ερώτηση «Τμήμα Φιλοσοφικής Σχολής στο οποίο φοιτώ».

Συνεπώς, μέσω της παρούσας αξιολόγησης καθίσταται φανερό ότι η δράση «Σσος! Τα αγάλματα μιλάνε!» εκπλήρωσε τον κύριο σκοπό της, δηλαδή τη μείωση της αίσθησης της μοναξιάς στους συμμετέχοντες, ενώ παράλληλα, σύμφωνα με τα σχόλια των συμμετεχόντων εκπληρώθηκαν και οι επιμέρους στόχοι της δράσης, όπως η ενίσχυση της κοινωνικοποίησης

και της ενσυναίσθησής τους, η αίσθηση του ανήκειν σε μία ομάδα, η ενεργοποίηση της δημιουργικότητας και της φαντασίας τους, καθώς και η αίσθηση ότι είναι ασφαλείς να εξωτερικεύσουν και να μοιραστούν τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους.

Αδυναμίες παρούσας έρευνας

Η αξιολόγηση της δράσης από τους συμμετέχοντες της πιλοτικής εφαρμογής της φανέρωσε ότι η δράση κατόρθωσε να εκπληρώσει τον σκοπό και τους επιμέρους στόχους της. Ωστόσο, η παρούσα έρευνα χαρακτηρίζεται από ορισμένες αδυναμίες. Αρχικά, λόγω της έλλειψης του απαιτούμενου χρόνου, η πιλοτική εφαρμογή της δράσης πραγματοποιήθηκε μόνο μία φορά και οι εθελοντές που συμμετείχαν στην δράση ήταν συνολικά έντεκα. Συνεπώς, η εξαγωγή γενικών συμπερασμάτων είναι δύσκολο να πραγματοποιηθεί, καθώς το δείγμα της δράσης είναι σχετικά περιορισμένο. Επιπλέον, όπως παρατηρήθηκε από αντίστοιχες έρευνες μουσειακών προγραμμάτων σχετικών με την συμβολή των μουσείων στην προώθηση της ψυχικής υγείας των ατόμων αλλά και στη καταπολέμηση της μοναξιάς (Ioannides, 2017, Thomson et al, 2020, Todd et al, 2017, Beauchet et al, 2022), τα προγράμματα αυτά συνηθίζουν να έχουν μεγαλύτερη διάρκεια και να αποτελούνται από πολλές και τακτικές συνεδρίες, ώστε να καταστεί δυνατό να επιτευχθούν τα επιθυμητά τους αποτελέσματα. Συνεπώς, αν και η αξιολόγηση της δράσης φανερώνει ότι οι συμμετέχοντες αισθάνθηκαν λιγότερο έως και καθόλου μόνοι κατά τη διάρκεια της δράσης, η επίδραση της δράσης στην ευεξία και την αίσθηση μοναξιάς των συμμετεχόντων αφορά κυρίως την χρονική περίοδο της υλοποίησής της.

Όσον αφορά την ίδια τη δράση, μέσω των σχολίων των συμμετεχόντων γίνεται αντιληπτό ότι οι ίδιοι πέρασαν ευχάριστα, δημιουργικά, κοινωνικοποιήθηκαν, αντάλλαξαν σκέψεις και συναισθήματα, εντόπισαν κοινά στοιχεία και ταυτίστηκαν με κάποια μέλη της ομάδας, ενώ παράλληλα αισθάνθηκαν ασφαλείς και ελεύθεροι να εκφραστούν και να μοιραστούν τις σκέψεις τους. Ωστόσο, σύμφωνα με τις απαντήσεις των συμμετεχόντων στην ερώτηση «6. Τι θα αλλάζατε/ προσθέτατε/ αφαιρούσατε από τη δράση», παρατηρήθηκε ότι αρκετοί συμμετέχοντες (τέσσερις) θα επιθυμούσαν να χρησιμοποιήσουν περισσότερο το σώμα τους ώστε να εκφράσουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους, παρατήρηση που θα μπορούσε να ληφθεί υπόψη σε περίπτωση επανάληψης της συγκεκριμένης δράσης. Επιπλέον, θα μπορούσε να προστεθεί μία ακόμα άσκηση γνωριμίας στο πρώτο στάδιο της δράσης, προκειμένου να αποφευχθούν ή να μειωθούν τα συναισθήματα αμηχανίας και δυσκολίας έκφρασης στις πρώτες δραστηριότητες.

Συμπεράσματα

Σύμφωνα με την βιβλιογραφική ανασκόπηση που πραγματοποιήθηκε για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας, τα μουσεία φανερώνεται ότι μπορούν να συμβάλλουν στην ενίσχυση της ευημερίας και στην εμφύχωση του κοινωνικού ιστού. Μέσω της παροχής ενός ασφαλούς, μη κλινικού και συμπεριληπτικού περιβάλλοντος καθώς και μέσω της επαφής με τα μουσειακά αντικείμενα και της αλληλεπίδρασης με τους υπόλοιπους επισκέπτες, τα μουσεία μπορούν να συμβάλλουν στην ενίσχυση της αυτοεκτίμησης, της αλληλοκατανόησης, της δημιουργικότητας, της ενδοσκόπησης, της αίσθησης του ανήκειν, της ανταλλαγής απόψεων, ιδεών και εμπειριών, της κοινωνικοποίησης, της εκμάθησης νέων δεξιοτήτων καθώς και στον μη στιγματισμό των ασθενών και των ατόμων που ανήκουν σε μειονοτικές ομάδες.

Επιπλέον, όσον αφορά την δυνατότητα συμβολής των μουσείων στη καταπολέμηση της μοναξιάς, τα μουσεία μπορούν να λειτουργήσουν ως ασφαλείς και μη στιγματιστικοί χώροι συνάντησης των ατόμων που αισθάνονται μοναξιά, κινητοποιώντας τους να ξεφύγουν από τη μοναχική τους καθημερινότητα και να ξεπεράσουν τους φόβους τους. Εντός των μουσειακών χώρων παρέχεται η ευκαιρία στα άτομα αυτά να αλληλεπιδράσουν, να εκφραστούν και να οικοδομήσουν νέες σχέσεις, να αναπτύξουν τη δημιουργικότητα, τη φαντασία και την ενσυναίσθησή τους, να ενισχύσουν την αυτοεκτίμηση και τον αυτοσεβασμό τους, να εκπληρώσουν την αίσθηση του ανήκειν και να αισθανθούν ότι είναι μέλη μιας ομάδας, μιας κοινότητας αλλά και ολόκληρης της ανθρωπότητας.

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι οι μελέτες για τον θεραπευτικό ρόλο των μουσείων αυξάνονται και τα ίδια τα μουσεία εντείνουν τις προσπάθειές τους, ώστε να συμβάλλουν στην προώθηση της υγείας των ατόμων και των κοινωνιών, κρίνεται απαραίτητο να εντατικοποιηθεί η συμβολή της πολιτείας στον συγκεκριμένο τομέα, προκειμένου τα μουσεία να λάβουν τους απαραίτητους πόρους και το προσωπικό τους να λάβει την κατάλληλη επιμόρφωση και εξειδίκευση, ώστε να καταστεί δυνατή η επιτυχής συμβολή τους στη σωματική, ψυχική και κοινωνική ευημερία των ατόμων και των κοινωνιών. Παράλληλα, κρίνεται ότι απαιτείται η συνεργασία των μουσείων με κοινοτικούς οργανισμούς για τη συμπαραγωγή αυτών των εγχειρημάτων, ώστε τα μουσεία να απευθυνθούν στις εκάστοτε κοινότητες και να επιτύχουν την βελτίωση των συνθηκών ζωής και των επιπέδων υγείας των ατόμων και των κοινοτήτων. Επιπλέον, όσον αφορά τη συμβολή των μουσείων στη μείωση του αισθήματος της μοναξιάς, παρατηρήθηκε ότι η πλειονότητα των μουσειακών προγραμμάτων που σχετίζονται με το συγκεκριμένο ζήτημα, απευθύνεται σε ηλικιωμένα άτομα, λόγω των υψηλών επιπέδων μοναξιάς που καταγράφει η συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα. Όμως, καθώς το φαινόμενο της μοναξιάς πλήττει όλες τις ηλικιακές ομάδες, κρίνεται ότι τα μουσεία οφείλουν να στρέψουν το ενδιαφέρον τους και στις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες που πλήττονται από τη μοναξιά.

Όσον αφορά τη δράση «Σσςς! Τα αγάλματα μιλάνε!» που σχεδιάστηκε στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, τα αποτελέσματα της πιλοτικής εφαρμογής και της αξιολόγησής της από τους συμμετέχοντες συμφωνούν με όσα αναφέρθηκαν στις παραπάνω έρευνες. Πιο συγκεκριμένα, μέσω της συμμετοχής στη δράση οι εθελοντές αισθάνθηκαν λιγότερο έως και

καθόλου μόνοι, ανέπτυξαν τη φαντασία και τη δημιουργικότητα τους, αντάλλαξαν σκέψεις και συναισθήματα με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας, εκπλήρωσαν την αίσθηση του ανήκειν σε μία ομάδα, απελευθερώθηκαν, κοινωνικοποιήθηκαν και αισθάνθηκαν ασφαλείς να εξωτερικεύσουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους. Τα αποτελέσματα αυτά, λοιπόν, επιβεβαιώνουν τη δυνατότητα συμβολής των μουσείων στη προώθηση της υγείας και της ευεξίας, καθώς και στη μείωση της μοναξιάς των ατόμων.

Παράλληλα, ο σχεδιασμός και η υλοποίηση της δράσης βάσει μιας αρχαιολογικής συλλογής αποδεικνύει ότι, αν και συνήθως επιλέγονται μουσεία τέχνης και γκαλερί για την αξιοποίηση της θεραπευτικής λειτουργίας του μουσείου, τα αρχαιολογικά μουσεία έχουν τη δυνατότητα να συμβάλλουν προς αυτή τη κατεύθυνση. Η συγκεκριμένη λειτουργία των αρχαιολογικών μουσείων κρίνεται ότι είναι αποτέλεσμα της ιδιότητας των αντικειμένων και των έργων τέχνης της αρχαιότητας να λειτουργούν ως υπενθύμιση της βιωμένης εμπειρίας της ανθρωπότητας και να επιβεβαιώνουν τη συνέχεια της ανθρώπινης ύπαρξης, η οποία παρουσιάζει καθολικές ομοιότητες ως προς τα συναισθήματα, τις αξίες και τις ανάγκες της. Αυτή η αίσθηση της οικουμενικότητας που αναδύεται μέσω της επαφής με τα κατάλοιπα του παρελθόντος, φαίνεται ότι επιτρέπει στους συμμετέχοντες να αισθανθούν κομμάτι ολόκληρου του κόσμου και μπορεί να κλονίσει την αίσθηση της απομόνωσης και της μοναξιάς. Το γεγονός αυτό είναι ιδιαίτερα ενθαρρυντικό για τα ελληνικά δεδομένα, καθώς η Ελλάδα διαθέτει τα περισσότερα αρχαιολογικά μουσεία από οποιαδήποτε άλλη χώρα παγκοσμίως (Hellenic Republic, x.x). Συνεπώς, η αξιοποίηση της συγκεκριμένης λειτουργίας των αρχαιολογικών συλλογών μπορεί να ενισχύσει την ψυχική υγεία των ατόμων, τόσο στις πόλεις όσο και στις απομακρυσμένες περιοχές της χώρας, στις οποίες συχνά εκλείπουν άλλοι πολιτιστικοί οργανισμοί. Έτσι, τα αρχαιολογικά μουσεία θα κατορθώσουν να έρθουν κοντά στις τοπικές κοινότητες και να λειτουργήσουν ως αναπόσπαστο κομμάτι τους. Επιπλέον, τα αποτελέσματα της δράσης αποδεικνύουν ότι τα άτομα που ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα δεκαοχτώ έως εικοσιπέντε ετών, τα οποία αποτελούν ένα απαιτητικό κοινό για τα μουσεία, ελκύονται από διαδραστικές μουσειακές δράσεις, στις οποίες δρουν ως ενεργητικοί συμμετέχοντες, προσθέτοντας το προσωπικό τους στοιχείο. Αυτή η έλξη και η συνειδητοποίηση της ύπαρξης διαφορετικών τρόπων προσέγγισης των μουσειακών εκθεμάτων είναι δυνατόν να προσελκύσει στα μουσεία μεγαλύτερο αριθμό ατόμων από την συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα, όπως φανέρωσε και η θετική απάντηση όλων των συμμετεχόντων στην ερώτηση για το αν θα ήθελαν να λάβουν ξανά μέρος σε μία αντίστοιχη δράση. Σημαντική για την προσέλκυση των νέων φάνηκε ότι είναι και η ενασχόληση των μουσείων με ζητήματα που αφορούν άμεσα τη ζωή και την καθημερινότητα τους, όπως το φαινόμενο της μοναξιάς.

Συνεπώς, τα μουσεία μπορούν και είναι ανάγκη να λάβουν πιο ενεργό δράση στην ενίσχυση του κοινωνικού ιστού. Η αξιοποίηση του θεραπευτικού ρόλου των μουσείων και η ενασχόλησή τους με θέματα που αφορούν και ταλανίζουν την καθημερινότητα των ατόμων και των κοινωνιών θα μπορέσει να ενισχύσει την προσπάθεια των μουσείων στη μετατροπή τους σε χώρους άρρηκτα συνδεδεμένους με την κοινωνία. Παράλληλα, τα μουσεία, αφουγκραζόμενα τις ανάγκες της κοινωνίας και θέτοντας τον άνθρωπο στο επίκεντρο των δράσεων τους, θα συμβάλλουν στη δημιουργία μίας πιο υγιούς κοινωνίας και στην ενίσχυση

της ευημερίας των ατόμων και των κοινωνιών. Σε μία εποχή που η ανθρωπότητα και η ψυχική υγεία των ατόμων έρχονται αντιμέτωπες συνεχώς με νέες προσκλήσεις, είναι υποχρέωση των μουσείων να ανταποκριθούν στον κοινωνικό και θεραπευτικό τους ρόλο, ώστε να συνδράμουν με τον δικό τους ξεχωριστό τρόπο.

Παράρτημα

Παράρτημα 1: Πρώτο έντυπο αξιολόγησης εκπαιδευτικής δράσης «Σσςς! Τα αγάλματα μιλάνε!»

Σσςς! Τα αγάλματα μιλάνε!

Στα πλαίσια Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας του ΔΠΜΣ «Μουσειακές Σπουδές» του ΕΚΠΑ, διεξάγεται η παρούσα έρευνα, ως απαραίτητο, προπαρασκευαστικό στάδιο για την αξιολόγηση της εκπαιδευτικής δράσης «Σσςς! Τα αγάλματα μιλάνε!» της παρούσας εργασίας.

Η συμβολή σας είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη διεξαγωγή της έρευνας και την εξαγωγή των αποτελεσμάτων της δράσης.

Σας παρακαλούμε θερμά να συμπληρώσετε τις παρακάτω ερωτήσεις. Η συμπλήρωση θα είναι ανώνυμη.

Σας ευχαριστούμε πολύ για τον χρόνο σας!

(Εκτιμώμενος χρόνος συμπλήρωσης: 2 λεπτά).

1. 1. Σε μια κλίμακα από το 1-7, όπου το 1 «Καθόλου» και το 7 «Όλη την ώρα», αισθάνομαι:

	Καθόλου	Όχι πολύ συχνά	Μερικές φορές	Συχνά	Αρκετά Συχνά	Πολύ συχνά	Όλη την ώρα
Μόνος/-η/-ο	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Φιλικός/-η/-ο	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Χαρούμενος/- η/-ο	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Αγχωμένος/- η/-ο	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ασφαλής/-ές	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ομιλητικός/- ή/-ό	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

2. 2. Συμφωνώ να χρησιμοποιηθούν οι φωτογραφίες της σημερινής δράσης για τις ανάγκες της συγκεκριμένης Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας:

Ναι

Όχι

Παράρτημα 2: Δεύτερο έντυπο αξιολόγησης εκπαιδευτικής δράσης «Σσος! Τα αγάλματα μιλάνε!»

Σσος! Τα αγάλματα μιλάνε!

Σας ευχαριστούμε πολύ για τη συμμετοχή σας στη δράση «Σσος! Τα αγάλματα μιλάνε!».

Για να μας βοηθήσετε στην αξιολόγηση της δράσης, θα σας παρακαλούσαμε θερμά να συμπληρώσετε τις παρακάτω ερωτήσεις. Η συμπλήρωση θα είναι ανώνυμη.

Σας ευχαριστούμε πολύ για τον χρόνο σας!

(Εκτιμώμενος χρόνος συμπλήρωσης: 5-10 λεπτά)

1. Σε μια κλίμακα από το 1-7, όπου το 1 «Καθόλου» και το 7 «Όλη την ώρα», κατά τη διάρκεια της δράσης ένιωσα:

	Καθόλου	Όχι πολύ συχνά	Μερικές φορές	Συχνά	Αρκετά συχνά	Πολύ συχνά	Όλη την ώρα
Μόνος/-η/-ο	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Φιλικός/-ή/-ό	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Χαρούμενος/- η/-ο	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Αγχωμένος/- η/-ο	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ασφαλής/-ές	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ομιλητικός/- ή/-ο	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

2. Το περιεχόμενο της δράσης με αφορούσε:

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

Καθόλου

_____

1

_____

2

_____

3

_____

4

_____

5

_____

6

_____

7

_____

Πάρα πολύ

_____

3. Σε μια κλίμακα από το 1-7 όπου το 1 «Καμία από τις φορές» και το 7 «Όλη την ώρα», κατά τη διάρκεια της δράσης ένιωσα:

	Καμία από τις φορές	Όχι πολύ συχνά	Μερικές φορές	Συχνά	Αρκετά συχνά	Πολύ συχνά	Όλη την ώρα
Κοινωνικός/-ή/-ό	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Δημιουργικός/-ή/-ό	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ότι ανήκω σε μια ομάδα	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ότι συνδέομαι με ορισμένα μέλη της ομάδας	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ότι ενεργοποιώ τη φαντασία μου	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Άνετα να εξωτερικεύσω τα συναισθήματα και τις σκέψεις μου	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ότι ενισχύω την ενσυναίσθησή μου	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

4. Τι σας άρεσε περισσότερο κατά τη διάρκεια της δράσης;

---

5. Τι σας άρεσε λιγότερο κατά τη διάρκεια της δράσης;

---

6. Τι θα αλλάζατε/ προσθέτατε/ αφαιρούσατε από τη δράση;

---

7. Τι πιστεύετε ότι κερδίσατε μέσα από τη σημερινή σας εμπειρία;

---

8. Η εμπυχώτρια με καθοδήγησε επαρκώς:

- Ναι
 Μέτρια
 Όχι

9. Θα θέλατε να λάβετε μέρος ξανά σε μία αντίστοιχη δράση;

- Ναι
 Ίσως
 Όχι

10. Από πού ενημερωθήκατε για τη δράση;

Επιλέξτε όλα όσα ισχύουν.

- Instagram Μουσείου Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης
- Ανακοίνωση Γραμματείας
- Ανάρτηση στο Facebook
- Φίλους
- Άλλο: _____

11. Φύλο

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- Γυναίκα
- Άντρας
- Άλλο

12. Ηλικία

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- 18
- 19
- 20
- 21
- 22
- 23
- 24
- 25

13. Τμήμα Φιλοσοφικής Σχολής στο οποίο φοιτώ:

- Τμήμα Φιλολογίας
- Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
- Τμήμα Φιλοσοφίας
- Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας
- Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας
- Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας και Φιλολογίας
- Τμήμα Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας
- Τμήμα Ισπανικής Γλώσσας και Φιλολογίας
- Τμήμα Ρωσικής Γλώσσας και Φιλολογίας και Σλαβικών Σπουδών
- Τμήμα Θεατρικών Σπουδών
- Τμήμα Μουσικών Σπουδών
- Τμήμα Ψυχολογίας
- Τμήμα Φιλοσοφίας - Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας
- Παιδαγωγικό Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης
- Άλλο: _____

Βιβλιογραφία

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αυδή, Α. και Χατζηγεωργίου, Μ. 2014. *Φωνές της πόλης. Ιστορικές διαδρομές με θεατρικά δρώμενα: Ένας αλλιώτικος περίπατος στους δρόμους της Θεσσαλονίκης*, Σχεδία, 6, 168-180.
- Βουτσά, Α., 2013. Ο ρόλος του Μουσείου σήμερα και η πολιτιστική συμβολή του, *Arts and Antiques*, Διαθέσιμο στο: http://www.artsantiquesccr.gr/2013/02/blog-post_12.html [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/7/23].
- Γαλανάκη, Ε., 2014. Σκέψεις για τη σχέση της μοναξιάς με την Ψυχολογία και την Ψυχοπαθολογία, *ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ*, 51: 16-27.
- Γαλανάκη, Ε., 2021. Φοιτητική Ζωή και Πανδημία: Οδηγός για φοιτητές και φοιτήτριες, Αθήνα: Εργαστήριο Ψυχολογίας.
- Γκαζή, Α., 1999. Από τις Μούσες στο Μουσείο: Η ιστορία ενός θεσμού στο διάβα των αιώνων, *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 70, 39-46.
- Γκαζή, Α., 2004. Μουσεία για τον 21ο αιώνα, *Τετράδια Μουσειολογίας*, 1, 3-11.
- Γκότσης, Στ., 2002. «Αντικείμενο και ερμηνεία: από τις θεωρητικές αναζητήσεις στη μουσειακή και εκπαιδευτική πράξη», στο Μουσείο- σχολείο 6ο περιφερειακό σεμινάριο, Καβάλα.
- Καλεσοπούλου, Δ., 2017. Το Εκπαιδευτικό Δράμα ως Εργαλείο Διερεύνησης της Εννοιας Αλληλεγγύης στον Πολιτισμό, *Museumedu 4*, 109-135.
- Καμαρινού, Δ., 2000. *Βιοματική Μάθηση στο Σχολείο*, Ξυλόκαστρο: Εκδόσεις Γρηγόρης.
- Κατσαρή, Μ., 2018. Θεατρικές Συμβάσεις και Τεχνικές Δράματος, Δήμερο Επιμόρφωσης Εκπαιδευτικών Προδημοτικής, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου. Διαθέσιμο στο: https://www.pi.ac.cy/pi/files/epimorfosi/meres_ekp/sep2018/katsari_marina.pdf [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/7/23].
- Ματσαγγούρας, Η., 2011. *Θεωρία και Πράξη της Διδασκαλίας: i. Θεωρία της Διδασκαλίας, ii. Στρατηγικές Διδασκαλίας*, Αθήνα: Εκδόσεις GUTENBERG.
- Μούλιου, Μ., 2014. “Τα μουσεία στον 21ο αιώνα: προκλήσεις, αξίες, ρόλοι, πρακτικές”, 77-111, στο Μπίκος, Γ. & Α. Κανιάρη (επιμ.), *Μουσειολογία. Πολιτιστική Διαχείριση και Εκπαίδευση*, Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Μούλιου, Μ. και Μπούνια, Α., 1999. Μουσειακές εκ-θέσεις. Ερμηνευτικές προσεγγίσεις στη μουσειακή θεωρία και πρακτική, *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 70, 53-58.
- Μουσούρη Θ., 1999. Έρευνα Κοινού και Αξιολόγηση στα Μουσεία, *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 72, 56-61.
- Μπουλώτης, Χ., 2011. *Το Άγαλμα που κρύωνε*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκης.
- Μπούνια, Α., 2015. «Έρευνα Επισκεπτών και Αξιολόγηση: Η «Φωνή» του Κοινού» στο Νικονάνου, Ν., Μπούνια, Α., Φιλιππουπολίτη, Α., Χουρμουζιάδη, Α., Γιαννούτσου, Ν., *Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα*. [ηλεκτρ. βιβλ.]. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/718> [Τελευταία ημερομηνία επίσκεψης: 30/7/23].
- Νάκου, Ε., 2001, *Μουσεία: Εμείς, τα Πράγματα και ο Πολιτισμός*, Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος.

- Νικονάνου, Ν. (επιμ.) 2015. *Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα*, Αθήνα: Σύνδεσμος Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Οικονόμου, Μ., 1999. Μουσεία για τους ανθρώπους ή για τα αντικείμενα, *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 72, 50-55.
- Ουάλντ, Ο., 2008. *Ο Ευτυχισμένος Πρίγκιπας*, Αθήνα: Εκδόσεις Ηριδανός.
- Πλάντζος, Δ., *Αρχαιοπολιτική*, Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Σέξτου, Π., 2005. *Θεατρο-παιδαγωγικά προγράμματα στα σχολεία*, Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.
- Σολομών, Ε., 2013. *Μουσεία και κοινωνική αλλαγή*. Πρακτικά από τον Εορτασμό Διεθνούς Μέρας Μουσείων 2013, Αρχαιολογικό Μουσείο Δελφών. Ενημερωτικό Δελτίο ICOM n. 10, 3-7.
- Φατώλα, Ρ., 2017. Μουσείο και νοσοκομείο: εκπαιδευτικές δράσεις και εκτός του Μουσείου: Η περίπτωση του Νοσοκομείου Παίδων «Αγία Σοφία», *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 125.
- Φιλίππουπολίτη, Α., 2016. «Εκπαιδευτικές θεωρίες και μουσειακή μάθηση». Στο Νικονάνου, Ν., Μπούνια, Α., Φιλίππουπολίτη, Α., Χουρμουζιάδη, Α., Γιαννούτσου, Ν., Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα. [ηλεκτρ. βιβλ.]. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://edulab.sch.gr/stable/NIKONANOY.pdf> [Τελευταία ημερομηνία επίσκεψης: 30/7/23].
- Abt, J., 2012. «Οι απαρχές του δημόσιου μουσείου», 177-204, στο MacDonald, S., (επιμ.) Μουσείο και Μουσειακές Σπουδές: Ένας πλήρης οδηγός, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.
- Black, G., 2009. *Το Ελκυστικό Μουσείο: Μουσεία και Επισκέπτες*, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.
- Crane, A., S., 2012. «Το αίνιγμα του εφήμερου: Χρόνος, μνήμη και μουσεία», 157-172, στο MacDonald, S., (επιμ.) Μουσείο και Μουσειακές Σπουδές: Ένας πλήρης οδηγός, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.
- Crooke, E., 2012. «Μουσεία και κοινότητα», 253-272, στο MacDonald, S., (επιμ.) Μουσείο και Μουσειακές Σπουδές: Ένας πλήρης οδηγός, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.
- Feldman, S., R., 2011. *Εξελικτική Ψυχολογία: Δια Βίου Μάθηση*, Αθήνα: Εκδόσεις GUTENBERG.
- Fyfe, G., 2012. «Κοινωνιολογία και κοινωνικές εκφάνσεις των μουσείων», 71-92, στο MacDonald, S., (επιμ.) Μουσείο και Μουσειακές Σπουδές: Ένας πλήρης οδηγός, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.
- Merriman, N., 1999. Ανοίγοντας τα μουσεία στο κοινό, *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 72, 43-46.
- MacDonald, 2012. «Διευρύνοντας τις μουσειακές σπουδές: Μια εισαγωγή», 27-44, στο MacDonald, S., (επιμ.) Μουσείο και Μουσειακές Σπουδές: Ένας πλήρης οδηγός, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.
- Pearce, S., 1999. Μελετώντας τα Μουσεία: Νέες Ανάγκες και Νέες Προσεγγίσεις, *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 70, 47-49.
- Rydell, W., R., 2012. «Παγκόσμιες εκθέσεις και μουσεία», 205-228, στο MacDonald, S., (επιμ.) Μουσείο και Μουσειακές Σπουδές: Ένας πλήρης οδηγός, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.
- Vergo, P., 1999. Επανεξέταση της «Νέας Μουσειολογίας», *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 70, 50-52.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Ahrendt, D., Mascherini, M., Nivakoski, S., Sándor, E., 2021. *Living, working and COVID-19 (Update April 2021): Mental health and trust decline across EU as pandemic enters another year*, Eurofound.
- Alter-Muri, S., B., 1996. Dali to Beuys: Incorporating art history into art therapy treatment plans. *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association* 3, 2, 102–7.
- Alter-Muri, S., & Klein, L. 2007. Dissolving the boundaries: Postmodern art and art therapy. *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, 24(2), 82–86.
- All-Party Parliamentary Group on Arts, Health and Wellbeing, 2017. *Creative Health: The Arts for Health and Wellbeing*, APPG. Διαθέσιμο στο: <https://www.culturehealthandwellbeing.org.uk/appg-inquiry/> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/7/23].
- Baarck, J., Balahur, A., Cassio, L., d’Hombres, B., Pásztor, Z., Tintori, G., 2021. *Loneliness in the EU – Insights from surveys and online media data*, EUR 30765 EN, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Barreto, M., van Breen, J., Victor, C., Hammond, C., Eccles, A., Richins, M. T., Qualter, P., 2022. Exploring the nature and variation of the stigma associated with loneliness, *Journal of Social and Personal Relationships*, 39(9): 2658-2679.
- Barton, J., Griffin, M., Pretty, J., 2012. Exercise-, nature- and socially interactive-based initiatives improve mood and self-esteem in the clinical population. *Perspect Public Health*. 132(2):89-96.
- Bennett, T., 1995. *The Birth of the Museum*, London: Routledge.
- Binnie, J., 2010. Does Viewing Art in the Museum Reduce Anxiety and Improve Wellbeing?, *Museums & Social Issues*, 5(2): 191-201.
- Bloom, B., S., 1956. *Taxonomy of Educational Objectives, Handbook I: The Cognitive Domain*. New York: David McKay Co Inc.
- Bloem, R., B., Pfeijffer, L., I., Krack, P., 2018. Art for better health and wellbeing, *BMJ*, 363:k5353.
- Beauchet, O., Matskiv, J., Galery, K., Goossens, L., Lafontaine, C., Sawchuk, K., 2022. *Benefits of a 3-month cycle of weekly virtual museum tours in community dwelling older adults: Results of a randomized controlled trial*, Lausanne: Frontiers in Medicine.
- Bungay, H. and Clift, S., 2010. Arts on prescription: a review of practice in the U.K, *Perspect Public Health*, 130(6): 277-81.
- BMJ, 2019; 367, Διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.1136/bmj.l6377> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/7/23].
- Camie P., M., Chatterjee H., J., 2013. Museums and art galleries as partners for public health interventions. *Perspect Public Health*, 133: 66–71.
- Chatterjee, H., J., Noble, G., 2013. *Museums, Health and Well-Being*, Farnham: Ashgate.
- Coles, A., and Harrison, F., 2018. Tapping into museums for art psychotherapy: an evaluation of a pilot group for young adults, *International Journal of Art Therapy*, 23:3, 115-124
- Coles, A., Harrison, F., Todd, S., 2019. Flexing the frame: therapist experiences of museum-based group art psychotherapy for adults with complex mental health difficulties, *International Journal of Art Therapy*, 24:2, 56-67.

- Council of Europe, 2002. “T-Kit on training Essentials”, Council of Europe and the European Commission.
- Cross, M., P. and Zimmerman, R., 2002. “Park and museum interpretation: helping visitors find meaning”, *Curator* 45(4): 265-76.
- Dodd, J. and Sandell, R., 2001. *Including museums: Perspectives on museums, galleries, and social inclusion*, Leicester: Research Centre for Museums and Galleries.
- Diamond, J. 1999. *Practical Evaluation Guide: Tools for Museums and other Informal Educational Settings*, Lanham: Altamira Press.
- Fancourt, D., and Finn, S., 2019. What is the evidence on the role of the arts in improving health and well-being? A scoping review, *Nordic Journal of Arts Culture and Health*, 2(01): 77-83.
- Falk, J., H., Dierking, L., D., 1992. *The Museum Experience*, Washington DC: Whalesback Books.
- Falk, J., H., Dierking L., D., 2000. *Learning from Museums: Visitor Experiences and the Making of Meaning*, Alta Mira Press.
- Fears, A., 2011. *The Museum as a Healing Space: Addressing Museum Visitors' Emotional Responses through Viewing and Creating Artwork*, Boston: Boston University.
- Folga-Januszewska, D., 2020. “Museotherapy”, 23-28, in Kotowski, R. and Zybert, B., E., (eds.) *Museotherapy: How Does It Work?, Museum as a Place of Therapy*, Kielce: The National Museum in Kielce.
- Gardner, H., 1983. *Frames of Mind*, New York: Basic Books.
- Hein, G., 1998. *Learning in the Museum*, London.
- Holttum, S., 2020. “Art Therapy in Museums and Galleries: Reframing Practice”, 26-43, in Coles, A., and Jury, H., (eds.) *Art Therapy in Museums and Galleries*, London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- House, S., J., 2001. Social Isolation Kills, But How and Why?, *Psychosomatic Medicine*, 63(2): 273-274.
- Hooper-Greenhill, E., 1989. *Initiatives in Museum Education*, Leicester: Leicester University Press.
- Hooper-Greenhill, E., 1992. *Museums and the Shaping of Knowledge*, London: Routledge
- ICOM, 2019. Culture and Local Development: Maximising the Impact. Guide for Local Governments, Communities and Museums. Διαθέσιμο στο: https://icom.museum/wp-content/uploads/2019/08/ICOM-OECD-GUIDE_EN_FINAL.pdf [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/7/23].
- ICOM, 2021. *Report: Museums, museum professionals and Covid-19: Third Survey*. Διαθέσιμο στο: https://icom.museum/wp-content/uploads/2021/07/Museums-and-Covid-19_third-ICOM-report.pdf [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/7/23].
- Ioannides, E., Pantagoutsou, A. and Vaslamatzis, G., 2017. Exploring the Museum’s Images – Exploring My Image, *Canadian Art Therapy Association Journal*, 30(2):69-77.
- Jo Cox Commission on Loneliness, 2017. Combating loneliness one conversation at a time: A call to action. Διαθέσιμο στο: https://d3n8a8pro7vhm.cloudfront.net/jcf/pages/164/attachments/original/1620919309/rb_de

[c17_jocox_commission_finalreport.pdf?1620919309](#) [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/7/23].

Jury, H., and Landes, J., 2015. Museums & galleries, re-viewing museums: Innovative art therapy practice in museums and art galleries. *British Association of Art Therapy*, 26–28.

Kaplan, S., Bardwell, L., Slakter, D., 1993. The Museum as a Restorative Environment. *Environment and Behavior*, 25(6): 725-742.

Kędziora, L., 2020. “Therapeutic Aspects of Art –Museotherapy Workshops”, 77-88, in Kotowski, R. and Zybert, B., E., (eds.) *Museotherapy: How Does It Work?*, Museum as a Place of Therapy, Kielce: The National Museum in Kielce.

Kelly, L., Bartlett, A. and Gordon, P., 2002. *Indigenous Youth and Museums*, Sidney: Australian Museums Trust.

Konle-Seidl, R., and Picarella, F., 2021. Youth in Europe: Effects of COVID-19 on their economic and social situation, European Parliament. Διαθέσιμο στο: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/662942/IPOL_STU\(2021\)662942_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/662942/IPOL_STU(2021)662942_EN.pdf) [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/7/23].

Kotowski, R., 2020. “Museology - How Does It Work”, 9-22, in Kotowski, R. and Zybert, B., E., (eds.) *Museotherapy: How Does It Work?*, Museum as a Place of Therapy, Kielce: The National Museum in Kielce.

Legari, S., 2020. “On Museotherapy”, 43-54, in Kotowski, R. and Zybert, B., E., (eds.) *Museotherapy: How Does It Work?*, Museum as a Place of Therapy, Kielce: The National Museum in Kielce.

Mairesse, F., Brown, K., 2018. The definition of the museum through its social role, *Curator The Museum Journal*, 61(2).

Mangione, G., 2018. The art and nature of health: a study of therapeutic practice in museums, *Sociology of Health & Illness*, 40(2):283-296.

Marmot, M., 2010. Fair society, healthy lives: the Marmot Review: strategic review of health inequalities in England post-2010.

Maslow, A., H., 1954. *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row Publishers.

Mughal, R., Polley, M., Sabey, A., Chatterjee H., J., 2022. How Arts, Heritage and Culture can support health and wellbeing through social prescribing, *NASP*.

NEMO, 2020. *Survey on the impact of the COVID-19 situation on museums in Europe. Final Report*. Διαθέσιμο στο: https://www.ne-mo.org/fileadmin/Dateien/public/NEMO_documents/NEMO_COVID19_Report_12.05.2020.pdf [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/7/23].

Nikonanou, N., Kasvikis, K. & Fourligka, E., 2005. “Alternative Ways into Teaching Archaeology: Design, Implementation and Evaluation“, *Museology* 2, 51-62.

Lackoi, K., Patsou, M., and Chatterjee, H.J. et al., 2016. *Museums for Health and Wellbeing. A Preliminary Report, National Alliance for Museums, Health and Wellbeing*. National Alliance for Museums, Health & Wellbeing. Διαθέσιμο στο: <https://museumsandwellbeingalliance.wordpress.com> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/7/23].

Perlman D., Peplau L. A. 1981. “Towards a social psychology of loneliness”. στο Duck S., Gilmour R. (επιμ.), *Personal relationships in disorder*, Academic Press.

- Salom, A., 2008. The therapeutic potentials of a museum visit. *International Journal of Transpersonal Studies*, 27(1), 98–103.
- Silverman, L., H., 1989. “Johnny Showed Us the Butterflies”:: The Museum as a Family Therapy Tool” in Butler, B., H., and Sussman, M., B., (eds.) *Museum Visits and Activities for Family Life Enrichment*, USA: Haworth Press, 131-150.
- Silverman, L., H., 2010. *The Social Work of Museum*, New York: Routledge.
- Sofaer, J., Davenport, B., Sørensen, M. L. S., Gallou, E., & Uzzell, D. (2021). Heritage sites, value and wellbeing: learning from the COVID-19 pandemic in England, *International Journal of Heritage Studies*, 27(11), 1117-1132.
- The Culture White Paper. 2016. London: Department for Culture, Media and Sport. Διαθέσιμο στο: <https://www.gov.uk/government/publications/culture-white-paper> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].
- Thomson, L., J., Chatterjee, H., J., 2013. ‘UCL museum wellbeing measures toolkit’, Διαθέσιμο στο: <http://www.ucl.ac.uk/museums/research/touch/ucl-museum-wellbeing-measures-toolkit.pdf> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/7/23].
- Thomson, L., J., Chatterjee, H., J., 2014. Assessing well-being outcomes for arts and heritage activities: Development of a Museum Well-being Measures toolkit. *Journal of Applied Arts and Health*, 5(1).
- Thomson L. J., Lockyer B, Camic P., M., Chatterjee H.,J., 2018. Effects of a museum-based social prescription intervention on quantitative measures of psychological wellbeing in older adults. *Perspect Public Health*. 138(1): 28-38.
- Thomson, L. J., Morse, N., Elsdon, E., & Chatterjee, H. J., 2020. Art, nature and mental health: assessing the biopsychosocial effects of a ‘creative green prescription’ museum programme involving horticulture, artmaking and collections. *Perspectives Public Health*, 140(5), 277-285.
- Todd, C., Camic, M., P., Lockyer, B., Thomson, L., J., M., Chatterjee, H., J., 2017. Museum-based programs for socially isolated older adults: Understanding what works, *Health & Place*, 48: 47-55.
- Treadon, C. B., Rosal, M., & Wylder, V. T. 2006. Opening the doors of art museums for therapeutic processes. *The Arts in Psychotherapy*, 33(4), 288–301.
- Treadon, C., B., 2022. The Power of Museums for Therapeutic Reparation, 1-15, in Ghadim, R., M., and Daugherty, L. (eds.) *Museum-based Art Therapy: A Collaborative Effort with Access, Education, and Public Programs*, New York and London: Routledge.
- Tymoszuk, U., Perkins, R., Fancourt, D., Williamon, A., 2020. Cross-sectional and longitudinal associations between receptive arts engagement and loneliness among older adults. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 55(7): 891-900.
- UNESCO, 2020a. *UNESCO Report: Museums Around the World in the Face of Covid-19*. Διαθέσιμο στο: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373530/PDF/373530eng.pdf.multi> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/7/23].
- Waniek, J., 2020. “Museum as a Therapeutic Space”, 31-42, in Kotowski, R. and Zybert, B., E., (eds.) *Museotherapy: How Does It Work?*, Museum as a Place of Therapy, Kielce: The National Museum in Kielce.

Weiss, R., S., 1973. *Loneliness: The experience of emotional and social isolation*. MIT Press.
WHO, 1946. International Health Conference, New York.
Winnicott, D., W., 2005. *Playing and Reality*, New York and London: Routledge.
Wood, C., 2007. *Museums of the Mind: Mental Health, Emotional Well-Being, and Museums*. Bude: Culture Unlimited.
Zybert, B., E., 2020. “The Therapeutic Options of Libraries, Museums and the Collections and Their Impact on Social Capital” in Kotowski, R. and Zybert, B., E., (eds.) *Museotherapy: How Does It Work?*, Museum as a Place of Therapy, Kielce: The National Museum in Kielce.

ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

Coates, C., 2019. “Loneliness and Social Isolation – How Can Museums Help?”, *MuseumNext*. Διαθέσιμο στο: <https://www.museumnext.com/article/loneliness-and-social-isolation-how-can-museums-help/> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].
Culture Health and Wellbeing Alliance, x.x. *Loneliness*. Διαθέσιμο στο: <https://www.culturehealthandwellbeing.org.uk/key-focuses/loneliness> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].
Deakin, T., 2021. “COVID-19 shines a light on the crucial role museums play in our society”. *MuseumNext*. Διαθέσιμο στο: <https://www.museumnext.com/article/covid-19-shines-a-light-on-the-crucial-role-museums-play-in-our-society/> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].
Deakin, T., 2022. “How The Metropolitan Museum of Art Used Conversation to Reduce Social Isolation”. *MuseumNext*. Διαθέσιμο στο: <https://www.museumnext.com/article/art-conversation-to-reduce-social-isolation/> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].
Fergusson, M., 2018. ‘How does it really feel to be lonely?’. *The Economist*. Διαθέσιμο στο: <https://www.economist.com/1843/2018/01/22/how-does-it-really-feel-to-be-lonely> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].
Hellenic Republic, x.x. *Culture*. Διαθέσιμο στο: <https://www.mfa.gr/china/en/about-greece/history-and-culture/culture.html?page=1> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].
ICOM, 2023. *Απόδοση του νέου ορισμού του Μουσείου στα ελληνικά*. Διαθέσιμο στο: <https://icom-greece.mini.icom.museum/%CE%B1%CF%80%CF%8C%CE%B4%CE%BF%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BD%CE%AD%CE%BF%CF%85-%CE%BF%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%BF%CF%8D-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BC%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%AF%CE%BF%CF%85/> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].
If: Volunteering for Wellbeing, x.x. *About*. Διαθέσιμο στο: <http://www.ifwim.yme.so/about/> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].
Jamieson, S., x.x. *Likert Scale*, Britannica. Διαθέσιμο στο: <https://www.britannica.com/topic/Likert-Scale> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].

McMahon, J., 2021. “Creating Connection”, *Arts Council England*. Διαθέσιμο στο: <https://www.artscouncil.org.uk/blog/creating-connection> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].

Meistere, U., 2021. “Museotherapy – the museum as a prescription”, *Arterritory*. Διαθέσιμο στο: https://arterritory.com/en/visual_arts/interviews/25738-museotherapy_-_the_museum_as_a_prescription/ [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].

Museum of Homelessness, 2022. *Who we are*. Διαθέσιμο στο: <https://museumofhomelessness.org/who> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].

Pare, S., 2022. “Online cultural events can benefit lonely older people, study shows”, *The Guardian*. Διαθέσιμο στο: <https://www.theguardian.com/society/2022/aug/16/online-cultural-events-lonely-older-people-benefit-study> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].

Press Association, 2015. “Mental health budget cuts putting services under 'huge pressure'”, *The Guardian*. Διαθέσιμο στο: <https://www.theguardian.com/society/2015/nov/12/mental-health-budget-cuts-putting-services-under-huge-pressure> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].

Ras, R., B., 2022. “Virtual Trips to Museums Help Reduce Loneliness”, *Goodnet*. Διαθέσιμο στο: <https://www.goodnet.org/articles/virtual-trips-to-museums-helps-reduce-loneliness-2> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].

Rejcek, P., 2022. “A virtual trip to the museum can improve the health of seniors stuck at home”, *Frontiers Science News*. Διαθέσιμο στο: <https://blog.frontiersin.org/2022/08/16/frontiers-medicine-virtual-museum-visit-lonely-elderly/> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].

The Co-Museum, 2022. *Care - Healing | Haroula Hadjinicolaou, Maria Kokorotskou, Denise Nikolakou, Paraskevi Sakka*. Διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=dJ4sAVQSxeQ> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].

The MET, 2022. *The Metropolitan Museum of Art to Renew “Your Met Art Box” in Collaboration with Citymeals on Wheels*. Διαθέσιμο στο: <https://www.metmuseum.org/press/news/2021/your-met-art-box> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].

UCL, x.x. *Cultural visits are found to reduce loneliness and isolation*. Διαθέσιμο στο: <https://www.ucl.ac.uk/made-at-ucl/stories/cultural-visits-are-found-reduce-loneliness-and-isolation> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].

UNESCO, 2020b. *Museums facing COVID-19 challenges remain engaged with communities*. Διαθέσιμο στο: <https://www.unesco.org/en/articles/museums-facing-covid-19-challenges-remain-engaged-communities> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/7/23].

What Works Wellbeing, 2022. *Loneliness*. Διαθέσιμο στο: <https://whatworkswellbeing.org/category/loneliness/> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].

Wen, X., 2019. “Loneliness museum' provides safe space for the lonesome”, *China Daily*. Διαθέσιμο στο:

<http://www.chinadaily.com.cn/a/201907/09/WS5d24836da3105895c2e7c8eb.html> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].

WHO, x.x, *Cancer*. Διαθέσιμο στο: https://www.who.int/health-topics/cancer#tab=tab_1 [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].

Wombell, H., R., 2022. “How heritage and cultural organisations have used at-home kits to keep in touch”, *MuseumNext*. Διαθέσιμο στο: <https://www.museumnext.com/article/heritage-cultural-organisations-at-home-kits/> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].

ΑΠΕ-ΜΠΕ, 2019. «Ένας στους δέκα Έλληνες νιώθει μεγάλη μοναξιά», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*. Διαθέσιμο στο: https://www.efsyn.gr/epistimi/epistimonika-nea/201740_enas-stoys-deka-ellines-niothei-megali-monaxia [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].

Γεωργακόπουλος, Θ., 2023. «Ο αιώνας της μοναξιάς», *Η Καθημερινή*. Διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/opinion/562327726/o-aionas-tis-monaxias/> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].

ΕΜΣΤ, 2017. *Face Forward...Into my Home*. Διαθέσιμο στο: <https://www.emst.gr/exhibitions/face-forward-into-my-home> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].

Ίδρυμα Β&Ε Γουλανδρή, χ.χ. *Ψηφιακό παιχνίδι για μεγάλους: Διαδικτυακή δράση για άτομα άνω των 65 ετών*. Διαθέσιμο στο: <https://goulandris.gr/el/events/digital-game> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].

ΚΕΘΕΑ, 2018. *Τέχνη & απεξάρτηση*. Διαθέσιμο στο: <https://www.kethea.gr/kethea-techni-apeksartisi/> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].

Μουσείο Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης, χ.χ. *Το Μουσείο Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης με μια ματιά*. Διαθέσιμο στο: <http://museum2.arch.uoa.gr/> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/7/23].

Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, 2023. *Κοινωνικά Προγράμματα: Προσβασιμότητα και Συμπερίληψη*. Διαθέσιμο στο: <https://cycladic.gr/page/parea-sto-mousio#syllogiko-ey-zhn-programma-proswpikhs-anaptyxhs> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/7/23].

Μουσείο Μπενάκη, 2009. #09 Πόλη και Ναρκωτικά: Εκθέσεις/ Θέατρο/ Μουσική. Διαθέσιμο στο: https://www.benaki.org/index.php?option=com_events&view=event&id=2256&lang=el [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/7/23].

Πανταζόπουλος, Γ., 2022. «Πώς μια επίσκεψη σε μουσείο επιδρά θετικά στο σώμα και στην ψυχή», *Lifo*. Διαθέσιμο στο: <https://www.lifo.gr/tropos-zois/health-fitness/pos-mia-episkepsi-se-moyseio-epidra-thetika-sto-soma-kai-stin-psyhi> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/7/23].

Παπαδοδημητράκη, Μ., 2023. Η Θεραπευτική Επίδραση της Τέχνης στους Ασθενείς με Καρκίνο, *Οω*. Διαθέσιμο στο: <https://www.ow.gr/empnefsi/i-therapeftiki-epidراسi-tis-texnis-stous-astheneis-me-karkino/> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/7/23].

Συκκά, Γ., 2023. «Η τέχνη κάνει καλό στην υγεία: Πρόγραμμα πρόληψης ξεκίνησε στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης», *Η Καθημερινή*. Διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/culture/562217680/i-techni-kanei-kalo-stin-ygeia/> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/7/23].

Τσιριγωτάκη, Ε., 2022. «Έρευνα: Προβληματικά τα επίπεδα της μοναξιάς σε πολλές χώρες», *Ert News*. Διαθέσιμο στο: <https://www.ertnews.gr/eidiseis/epistimi/ereyna-provlimatika-ta-epipeda-tis-monaxias-se-poll-es-chores/> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].

ΥΠΠΟΑ, 2021. *Υπογραφή Μνημονίου Συνεργασίας για την Πολιτιστική Συνταγογράφηση μεταξύ του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού και του Υπουργείου Υγείας*. Διαθέσιμο στο: <https://www.culture.gov.gr/el/Information/SitePages/view.aspx?nID=3954> [Τελευταία Ημερομηνία Επίσκεψης: 30/07/23].